

SZABÓ DEZSŐ

TENGER ÉS TEMETŐ

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi (CC BY-SA 4.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2017
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-615-5572-97-5 (online)
MEK-17208

TARTALOM
TENGER ÉS TEMETŐ
PATKÓ ISTVÁN HALÁLA
A KIS MARCO MEGVÁLTÁSA
A JÓ TEMETŐ
HALLEJUJA
ECCE HOMO
A GONDVISELÉS ÚTJAI

*Érezte, hogy az egész szemébe
tarkuló világ, jókul és gonoszokul
vergődők: mind, mind ő maga s
hogy egy és oszthatatlan tragédia
embernek lenni.*

Szezám tárulj.

TENGER ÉS TEMETŐ

Mióta írásba internált az élet: egyetlenegy művet írok. Ez a mű mindig egész és sohasem lesz befejezve. Ha még írok hozzá: a mű teljesebb arcú, de nem egészségesebb. Ha csak egy darabját írtam volna meg: a mű nem kevésbé egész és sohasem torzó.

Ez a mű az emberi sírás. Ez a mű az emberi kacagás. Ez a mű az édesanyám csókja.

Az ő mély csókjában kaptam két ízedet, óh világ. Ez a csók adta belém minden öröm húrját. És elmegyek a tavaszi pipacs mellett s szétmelegszik bennem a termő föld édes öröme. És lelkem jó és puha, mint gyermekszájnak megszakított friss kenyér. Elmegyek a szerelmes pár mellett s bennem tudódik meg örömük mély titka és én leszek életük kilobogó kacagása. Elmegyek a gyermekek mellett. Szemeik tág meséje belém merül, kis szájuk kacagása testem édes csiklandásai. Szívemben piheg apró szívük s apja vagyok minden gyermeknek, a világnak.

Az ő csókja adta belém minden sírás húrját. Oh, ne üssetek gyermekek, ne éheztessetek szegényt, ne raboljatok ki munkáskezét! Mert én fájok, én éhezek, bennem vet lángot a lázadás. Mindenki engem bánt, aki bánt valakit.

Jaj, most fekete záporok verik a világot. Sáros lett a föld és újból elesett az ember. Mit vetsz, te szegény magvető?

Mit vetsz, te szegény magvető, hogy olyan irtózatossá a vetés? Véres kalászkok, fekete kalászkok: mindenképpen halált eszel. Oh Ézsau, örök vak óriás, már lencsét sem tesznek táladba az ügyes símakezők.

Most fekete szőlőben szüretelek, keserű bort mérek. Keserű borodat emberi nyomorúság. Hadd marja az ajkakát és gyűljön meg a szívekben. Hogy legyen egy ablak a remény felé.

Oh, Krisztus, te is ott voltál az édesanyám csókjában. És a te öt sebed most is megvéd tőlem. De te is engedd, hogy elsírjam a másik sírást: éhes az ember és nehéz lett az Isten.

Sötét robogással visznek lovaikat. Rohannak a tájak, rohan a világ. Elmarad a láz, a vágy s minden cécója a játékos életnek. Mint szőke lányok daloló csapata, elmaradnak a kacagások. Előttem van az örök tenger.

Előttem a tenger, hátam mögött a temető. Tenger zúgása, holtak beszéde az én életem. De átüt rajtuk az emberi sírás. És már csak sírás bennem az édesanyám.

Eljönnek hozzám a szegény gyermekek, eljönnek a megütött emberek, az elhagyottak, a kijátszottak, a másoknak termők eljönnek. És szólnak: - Hol van a sírásunk, adj a sírásunkból, mert megszakadunk! Sírd a sírásunkat, hogy jajgatásunk legyen hadsereg s nehéz vértzetű katonák a könnyeink.

Egyedül az éjszakában, vak kietlenségben egyedül sírom a sírásukat. Íme: temető a hárfám, tenger a zongorám. Rajtuk zúgatom fel nehéz zokogásod, megvert emberi szív. Lesz-e pirkadás, hősi szájalom, szent összefogás? Oh, tenger, óh, temető, óh, végtelen emberi nyomorúság!

Soriban, a Liguriai tenger partján, 1925 január 1-én.

Szabó Dezső.

PATKÓ ISTVÁN HALÁLA

1.

A két ló kényes-dacosan kapálta a földet a könnyű szekér előtt. Nem mintha türelmetlenkedtek volna. Olyan jó volt ott állani a megszokott ház: a jó zabocska, friss fű és édes kortyok otthona előtt. Ott állani a szeptemberi szelíd reggelben, a rezeda, őszirózsa és késői violák emberi bánatában. Vickándoztak, mert fiatalok és szépek voltak: meghaltak volna, ha egy percig nem pazarolják az erejüket. Az öreg Patkóné már fenn ült a szekeren, ölében egy nagy elemózsias batyúval. Hátról a saroglyában már fel volt kötve a nagy láda. Ott ült már Patkó Mária is, a szokatlan utazás ünnepélyességével, az anyjával szemben a kis ülésen. Ő volt a dúsgazdag parasztcsalád egyetlen lánya, a fiatal Balogh Feri friss felesége. A Marci gyermek is a bakon ült már, dicsőséges új ostorával, gyermekszemei kék örömeivel. A kis béresgyerek hajtja majd vissza az állomástól a megürült szekeret. Balogh Feri is kifordult a kapun. Komoly, szép fiatal arcát odafordította a fehérnépek felé:

- Nem lelem sehohol. A jó isten tudja, hova bujt.

Most már felhős lett az asszonyok képe is. Nagy szedelőzködéssel újból leszálltak a szekérről. A gazda, az öreg Patkó István hiányzott, pedig miatta volt az egész utazási célcsoport. Mikor a szekér előállt, még ott buzgólkodott a pakolózás körül. Megvizsgálta: biztosan áll-e a láda a saroglyában, gazda szemeivel végigbabrálta a szekeret, a lovakat. Megkérdezte az öregasszonytól: nem felejtett-e el valamit. Egyszer aztán, az indulás pillanatában eltűnt. És a Feri hiába kutatta át a házat, az istállót, a pajtákat: nyoma sem volt.

Patkó István őkegyelme volt a szó ősi, széles palástu értelmében. Földtől, naptól, munkától koronázott parasztkirály, akinek neve nemcsak Visnyón: de súlyos volt az egész Bükkalján. Már apjától szép életet örökölt. De a viharos erejű férfi száz étellel lett az anyag lelke. És az életbe lökött anyag hálás volt a nagy megindítóhoz: pénz ragadt a pénzhez, föld ragadt a földhöz s Patkó István lassanként a Bükkalja leggazdagabb parasztja lett. Visnyón még az Isten is csak belőle élt: úrasztalára terítőt, toronyra új fedelet, úrvacsorához úr testét-vérét, papnak bő ünnepi ajándékokat ő adott. A háború alatt a nagy vagyon még jobban megdagadt, mint a sok élesztős kenyér. Hanem a forradalmak után a halál azt mondta: - Túlnagy legény már nekem ez a visnyói Patkó István. - És sunyi apró fogaival nekiesett a parasztkirály tüdejének. Rágta hétfőn, rágta kedden, rágta a többi napokon s az új héttel újból kezdte. Még vasárnapot sem tartott az istentelen. És a tölgyfa-fakadású, zömök, bikát megtorpanító hatalmas paraszt kezdett mássá lenni. Izmai megfogyatkoztak, bőre feltáskásodott az elszegényült testen, járása határozatlan lett, arcára kiizzott a csontkovács parazsa, szemeiben különös bolygó tűz kísértett. De nem hagyta magát, de azértist dobantott a halálnak, de fokozott lázzal végezte az élet műveit. Orvost nem hivatott, patikaszert nem vett, testét nem kímélte. Jaj, de az ekevas jobbra-balra rándult a kezében. Jaj, de a munka hajlásai után néha napokig nem tudott kiegyenesedni. - Milyen furcsa görbe ember vagy, - rikácsolta a halál. - Látod, hogy én vagyok a legény a csárdában.

Egyszer aztán ágynak esett. Csúf kriptás köhögéssel kongatta a halál a koporsót mellében és nagy lázai voltak. Mégis - tudtán kívül - orvost kellett hívni. Az orvosoknak van feje. Ez nagyon jó dolog. Mert ha nagy emberi bibit látnak, van mit csinálniok. Csóválják a fejüket. A szilvási doktor nagyon csóválta a fejét, mert tudta, hogy a parasztkirálynál megfizetik ezt a fáradságot. Aztán kijelentette, hogy a nehéz visnyói telet nem bírni ki a beteg. Le kell vinni Olaszország lanyha mosolygásába. Ott nem fogja munkára prédálni a testét. A nyugalom, a nap, a lágy levegő újból embert csinálnak belőle.

Nagy leülés történt a Patkó-családban erre a tanácsra. Eleinte nem akartak hinni a füleiknek, hogy ilyen nagyságos, méltóságos, kegyelmes szert lehet ajánlani egy paraszti halál ellen. Életért menni Olaszországba, a Riviérára, vagy hogy a fenébe hívják! Tavaly a szilvási gróf feleségének, a kegyelmes Tiratelli grófnénak ajánlotta ezt az orvos. Annak az ősei már a tizenhatodik században, mint főrendiházi tagok fosztogatták a vidéket. Tiratelli Rudolf, mint volt főispán rabolta ki a dédesi templomot a tizenhetedik század elején. És most ők is ott keressenek gyógyulást, ők, akiknek minden apja földfelé hajló, uraknak kalapot emelő, papnak kezén-járó paraszt volt. De már tetszett is nekik a rangos tanács: a föld gögje, a pénz gögje odaduzzadt a halál orra elé. Hiszen a fiatalok is csak féléves házások, hadd lássanak ők is világot, van miből. Hány úri pár megy oda, akik egy napig sem tudnának enni adni az ő malaciknak. És mikor az orvos megmondta, hogy ő egy pár nap mulva már úgyis lemegy a feleségével Olaszországba, ott jó helyet fog csinálni nekik és várja őket: az egész család beadta a derekát. Csak az öreg nem akart hallani a dolog felől. Majd meggyógyítja őt a forralt bor, a szilvórium, a bodza-tea s a munka: a földdel bajoskodó, földet ölelő drága munka. De egy hajnalban nagyon rázta a halál. Felkelt, kívánszorgott a tornácra. Köhécselt, köhécselt s nézte az udvart, a telket, a falut. És amint ős-paraszti teste érezte a violák illatát, hallotta a felébredt tehének csendes harapását, látta a leánya piros kendőjét egy szegen és beszívta a mezőkről idesíró szénaszagot: meglátta, hogy ezt az életet érdemes mindennel megfizetni. Nagy dacos-bús biccentéssel ráhagyta a családjá akarátát.

A család nyugtalanul, az ismeretlen felé ijedő arccal ment vissza a házba. Az öregasszony szelíd hívással kérlelt:

- Pista, Pista te, hol a csudába vagy?

Senki sem felelt. A ház, az udvar hallgattak. Mert a dolgok lelke megvakul, ha az emberi élet kiköltözik közülök. Csak a mindennapi dörzsölődéssel válnak olyan emberféle mély lélekké. De mikor szétkerestek a hátulsó nagy kertben, valahonnan köhécselés hallatszott. Az öregasszony nagy haragos szeretettel korholt:

- Pista te, merre kajtatsz? Még elkésünk, né!

Ünnepi ruhában, fekete magyar kalappal a fején: Patkó István egy körtefa előtt állott. A gyümölcsök már kiaranylottak a megbíborult lombok közül s nehéz illatban mondták a föld dús szeretetét. Az öreg nehéz szavakkal szólt:

- Valami bántja ezt a fát. Terem, terem, de én látom, hogy már sínylek valamiben. Talán egy kis trágya a gyökere körül segíteni fog.

- Apám, siessen, lekésünk a vonatról, - sürgette Balogh Feri.

Az öreg megtárgult eres-kék szemeiben nagy csodálkozás volt:

- A vonatról? - kérdezte különös, távoli hangon.

Aztán megrezzent. Súlyos megadással mondta:

- Menjünk, hát menjünk.

A család hallgatagon követte az öreget az indulásra kész szekér felé. Az egyszerű lelkek összefáztak. Mert vak tapogatással érezték, hogy idegen lélek szárnyai verdesnek az elhomályosult parasztban.

2.

Ment, ment a lovatlan vaskocsi, vitte a parasztkirályt idegen tarlók felé. Patkó István behúzódott a harmadik osztály egyik szegletébe, behúzódott a bánatába, hallgatott. Öreg kék szemei szürkévé homályosulva látástalanul fordultak a domború világ felé. Látszott: befelé néznek. Leígézt, dermedt nézéssel néznek a benn rágdosó rémre. Csak néha hullott le róla egy sóhajlás, mint késői levél a megvetkezett fáról.

Az övéi aggódó kérdéseire, anyáskodó babusgatásaira röviden, egy-két szóval, vagy egy néma legyintéssel felelt. Az elemózsiás batyuból sem igen fogyasztott. Únott és szomorú volt. Mint aki elvesztette létezése értelmét. Mint akinek mindegy már minden.

Egyszer mégis visszajött arcára a régi családba nőtt, földbe nőtt, jövőbe nőtt apa-paraszt. A vonat már közel loholt Trieszt felé, gyertyátlan sűrű éjszakában. Az öreg Patkóné, előre hullatva fejét, bölcsős ringásokkal aludt. Az öreg úr kiment az árnyékszékre. A fiatalok felhasználták ezt az alkalmat s egy rég esedékes nagy csókban tapadtak össze. Az öreg már visszatért, de a két egybezuhogott fiatal fejtől nem tudott a helyéhez férni. Állt és várt. Azok aztán egyszer csak megéreztek a vén test árnyékát, szétrebbentek. Máskor, ha effélén kapta őket az öreg úr, rájuk zsémbelt, hogy az effélét hagyják akkorra, mikor maguk vannak, rendes ember nem végzi piacon az ilyesmit. Most hallgatag-szelíden helyére ült. Nézte, nézte a fiatal párt. Szemei felkékültek s valami távoli emlékezet tette lágy meleggé őket. Az ajkára is szűrődött valami mosolygás-féle. Kinyújtotta jobb kezét, megsimította vele lánya fonatos szép barna haját. Csendes hangon mondta:

- Aztán a füzek mellé jövőben rozstot vessetek. Már öt éve nem volt rozssal bevetve. Pedig jó föld. Igen alkalmas föld.

Köhögés rázta meg s megint elborult az arca. Nem is lehetett szavát venni másnap délig. Pedig alig pitymallott s már rohantak a vonat elé Olaszország csodái. A két fiatal ámult, sikoltott, nevetett, szörnyült. Még az öregasszony vén életét is meglódította a sok új dolog s úgy jött belőle a csodálkozás, mint hóból lett patak a hegyből. Az öreg úr nem szólt, nem látott, nem hallott semmit, nem érdekelt semmi.

Mert rossz vonatra ültek fel: a desenzanói állomásnál le kellett szállniok. Három és fél órát vártak itt a genuai vonatra. Nagyon szép őszi délután volt s a Garda-tó óriási kék mosolygásával elhitette, hogy érdemes születni, élni s végezni az ezekkel járó bajoskodásokat. Az őszi sugarak áthímezték arannyal a paraszt család fekete aggódását s burkolt lelkük megérezte az őszi mezők hívását. Az országúton besétáltak az idegen föld mezőibe. Mindenfelé szétszórt kis házak, tarlók, őszi kertek. Az öreg úr meg-megállott, hátramaradt vagy előre matatott. Növények felé hajolt, botjával meg-megturkálta a földet. Néha felmarkolt egy rögöt, szétmorzsolta, megszagolta, szájához vitte. Néha fejét csóválta, néha morgott vagy csodálkozás volt szemeiben.

Egyszer csak megtorpant, mintha parittyakő ütötte volna mellen. Fejét felvetette, szemei vérrel bővült erekkel dagadtak egy irányba, kezei ütésre emelkedtek. Aztán, visszalobbant erővel, éktelen káromkodással rohant nézése irányába:

- B.... azt a lusta istenit az apádnak! Hát van-e embernek való lelked, te bitang, he!

Egy oldalutacsán egy szénával halmozott szekér jött. A széna csak úgy lénán volt feldobva a szekérre, nyomórúd, lánc nem szorította a szekérhez. Mindegyre le is esett egy csomó az útra, mindenki prédájára. A lovak mellett egy mezítlábas fiúcska ámbolygott s belefüttyörészett az Isten tágas dicsőségébe.

Az öreg odarohant. Megkapta a lovakat, megállította a szekeret. Felemelte a botját:

- Hát te gazember, talán lopta apád ezt a szénát, hogy így prédáld az Isten áldását! Hát így kell felrakni a drága szénát a szekérre!

A bot lesujtott s ha a kis talián félre nem ugrik, nehéz lett volna neki a Patkó István igazsága. A gyermek, aki egy kukkot sem értett a dologból, elkezdett éktelenül kiáltozni. Az itt-ott dolgozó emberek felfigyeltek, többen már futottak is arrafelé. A család rémülten szaladt az öreg úrhoz. Balogh Feri szelíd erőszakkal húzogatta az öreg karját:

- Édes apám, édesapám, jöjjön. Úgysem érti kendet ez a gyerek.

- Menj, mert mindjárt rád is húzok egyet ezzel a bottal! Hát nem fáj a lelked azért a drága szénáért? Nézd, nézd, hogy szétprédálta a csunya varangybéka.

Mohó nekivetődéssel kezdte felszedni a szénacsomókat a földről. Megdörzsölte ujjai közt, beléjük szagolt. Az öreg asszony sírástól hajló nehéz kéréssel kérte:

- Pista, Pista lelkem, gyere térjünk vissza, lekésünk a vonatról.

- Te is mindig a haszontalannak fogod pártját, - förmedt rá az öreg. - Neked mindenki jó, csak hogy ellenkezhess velem.

Alig tudták elhúzni az öreget az odafutott olaszok már-már öklös csodálkozása elől. Az öreg-asszony mentegette is előttük a dolgot ékes, szelíd hajlású, szép visnyói szavakkal. De azok nagyon furcsa emberek voltak s nem értették a Patkóné emberségét. Balogh Feri aztán egy lírát nyomott a megijesztett gyermek markába. Erre annak kicsordult a lelke zsírja s nagy örömmel fényesítette be az arcát. Már hangosan, énekelve kacagott. Ez már világos beszéd volt. És nagyon jó dolog lehetett az is, amit erre a taliánok a paraszt család felé kalatyoltak.

Az öreg úr egész éjszaka nagyon nyugös volt, Elborusodott homlokán ott nehezedett a felgyült harag. Most már veszekedett is az agg ellenséggel s minden köhögés után káromkodott egy csunyát. Szidta az Istent, a fiát, a fia anyját: mért teremtenek tüdőbajt és rosszul rakott szénás szekeret, ha olyan nagyon kegyesek. A család elszunyadva ringott a vonat-lámpa sápadt világában. A rohanó vonat úgy vonaglott át az éjszakán, mint egy hosszú zokogás. És megállva minden kanyarulónál, előre futva, bevárva a vonatot, a halál be-bevigyorgott a megtántorult paraszthoz: - Nő, öreg, kész vagy? - De a parasztkirály magára vont a haragja nehéz palástját s nem vette észre. Előre hajolt s homlokán nehéz zimankóval dörmögte az idegen éjszakába:

- A fene a kölykit egye meg! Így bánni azzal a drága szénával!

3.

Megérkeztek Genuába. A szilvási orvos ígéretéhez híven, ott várta őket fiatal feleségével az állomáson. Nagyon cukrosak, nagyon áradók voltak a nehéz zsebű parasztok iránt. Az öreg asszonyt aranyos nénikének, Máriát édes Mariskámnak, Balogh Ferit maga jó embernek szólította az orvos felesége, aki minden valaha látott népszínmű hanglejtését és szólásait igyekezett visszaemlékezni. Egyszer, pláne, sikerült neki rávillanni erre a kérdésre: - Nemde, aranyos nénike, jól aludtak a vonaton? - Ez a *nemde* roppant irodalmi önérzettel töltötte meg a kis asszonykát s egy maroquin-be kötött Beniczkyné-Bajza Lenkének érezte magát.

Az orvos, aki már gyermekkori kátéjából tudta, hogy az ember két részből áll: úgymint lélekből és testből, lelki kúrával is próbált offenzívázni a halál ellen. Nem vitte át őket egyenesen Nervibe, hanem megmutogatta előbb Genua bámulnivalóit. Hadd szórakozzék a beteg, hiszen emlékezett, hogy első orvosi vizsgáján igen sok jót kellett mondania a helyes lelki elfoglaltság jó hatásáról. Először is a kikötőbe vitte őket. A parasztkirály most látott

először tengert, mert az úton az éjszaka ellopta előlük a kilátást. Az övéi ámultak e faltalan élet óriási nyüzsgésén s mint valami frissen felfedezett indiánok, apró kiáltások piros dárdáit dobálták a levegőbe. Patkó István nézte a vizet és hallgatott. De lefelé súlyosodott homlokán látszott, hogy valami gondolat küzködik benne. Arcán olyan tétova szorongás volt, mint mikor valaki az utat keresi. Egyszer csak megszólalt:

- Aztán, doktor úr, így víz ez mind tovább is?

Az orvos ismeretterjesztő volt, mint egy kézi lekszikon:

- Bizony, bátyámuram, ez mind víz. Ez még csak a Liguriai tenger, kis része a Földközi-tengernek. Az pedig kis része a világóceánnak, mely különböző néven beborítja az egész világot. Az egész föld, ami van a világon, az öt világrész és a szigetek, csak egy kicsi részét teszik ki ennek a tengernek.

Az öreg furcsa, gyanus szemeket szúrta az orvosba:

- Aztán minek az a sok víz? Hát hol terem itt a kenyér?

Az orvos kacagott:

- Bizony, bátyám, itt kevés terem. Az olaszok behozatalra szorulnak, amerikai és magyar lisztre. A magyar liszt, kitűnő fajsúlyával, mindenütt kedvelt árucikk.

- Hát akkor mehetünk, - mondta az öreg és hátat fordított a tengernek.

Fáradtan, lelógó fejjel baktatott a társaság szélén. Az orvos alig tudta odahúzni a figyelmét valamihez. Nagy bajjal evickéltek a szűk uccák szörnyű tolongásában, melyek bűdösek és árnyékosok voltak. Az ablakokon s az uccán áthúzott köteleken ezrivel lógott a száradó fehérnemű. Patkó Mária, amint a sok fehér férfi lábszár rángott, vonaglott, illetlenkedett a szélben, elpirult és odadugta arcát a Feri melléhez. Az öreg asszonyból ki is pattogott a tisztesség: - A fene egye meg a sok szégyentelenjét, más tisztességes ember eldugja az efféléjét.

Egyszer aztán az öreg úr megállt s nehéz megadással kérdezte: - Sokat kell még így koslatni, doktor úr?

Az orvos most már megértővé finomult. Rögtön villamosra rakta őket. Ment a villamoskocsi Nervi felé, ment a tenger mérhetetlen kék sugárzásában, tele hadonázó, kiabáló emberekkel. A parton mindenütt: napnak fordított hassal emberek heverték s bámultak a víz fényességébe. Patkó István felmordult:

- Hát azok mit csinálnak ott?

- Ezek csolnakosok, - magyarázta az orvos. - Várják, hogy valakit megsétáltassanak a vízen egy pár liráért. Néha napokig nem akad egyetlen pasas sem.

Patkó István legyintett:

- Haszontalan népség lehet.

Végre megérkeztek Nervibe. Az orvos nagyon kedves kis lakást szerzett nekik a tengerparti sétány keleti végén, egy kis villában, a saját lakásuk szomszédságában. A két fiatal nem lehetett visszatartani. Éppen hogy egy kicsit rendbe szedték magukat s futottak ki a tengerhez. Az orvosék is elbúcsúzkodtak délutánig. Az öreg odaállott az ablakhoz. Nagyon szomorú volt az arca:

- Sok víz, igen sok víz, - motyogta. - Fene egy ország.

Aztán úgy ruhástul végigdült egy ágyon. Nemsokára mélyen aludt. Az öregasszony, mint egy fészke fölött lebegő anyamadár, kibontott imával örködött megrozsolt vén társa fölött.

4.

Az öreg úrra mind nagyobb árnyék gyűlt. Más árnyék nem is volt az egész Rivierán, mert a nap ezen az őszen kitett magáért. Reggeltől estig sütött a felhőtelen egen s másnap mindig újból kezdte. Mintha a zimankós élet-anya ezen az egy helyen tényleg anyamellet gombolt volna ki gyermekeinek: - Máshelyt zivatar, tépő karom és elzúzó felhő az élet, itt szívjátok napcsecsemet, szegény lélekkel beteg emberek, és zsonguljatok naptól pihegő hálás testekké, boldog csak-testekké. - És a fene kard, a harapó üzlet, az orgyilkos gondolat emberei jöttek is. És itt sorbafeküdtek a nagy ringató szoknyájához s kitátották szájukat a napnak. És az élet sűnyi vagy ijesztő kalózai itt gyermekek lettek: szelíd, életet ölelő, napot cuclizó gyermekek.

Az öreg úr eleinte aludt éjjel-nappal. Künn a sétányon a padon, otthon a tengerre hajló erkélyen, benn a házban, evés közben az asztalnál, még a lábán is, séta közben: mindegyre lelógott a feje és elszunnyadt. Az orvos ezt igen jó jelnek mondta s a család örvendő halkulás-sal vette körül az alvó király álmát. De úgy nyolc-tíz nap múlva már éjjel is meg-megszakadozott az álma. A köhögés is nagyobb erővel tért vissza. De ami legjobban szomorította az övét: az a végtelen, tömör szomorúság volt, mely szünet nélkül nyomta az öregét. Mintha valami nagy fekete szárny árnyéka borult volna rá. Régebben morcos volt az öreg úr, tele mennydörgéssel, villámmal, futó zivatarokkal. Leíért naponta vagy kétszáz nyaklevest s béresgyerek, szolgáló kapott is belőle. De voltak nagy, széles napsütései, amikor ravasz szemeiben huncut apró fényességek csillogtak, bajusza tövére serkedt a jó mosolygás zsírja és ezer apró kötekedésben tudta jólesővé csiklandani a hozzátartozói életét. Most fájdalmasan szelíd volt. Mindenre igent biccentett vagy mindegyet legyintett. De semmi sem tudta feleríteni, de szürkére borult életén semilyen szín sem villant át. És a nézése olyan üres, olyan tág volt, mintha szemei elhagyatott ház roskadt ablakai lennének.

A kosztal is sok baja volt. Pedig a két asszony buzgón bajoskodott a konyhával, csak hogy az otthoni falatokat teremtsék az öreg úr köré. Mikor az első ebédnél tányéra mellé tették a zsemle-szerű olasz kenyeret, úgy nézte mint a komondor az este homályló idegen tárgyat. Aztán megtörte, feléje szimatolt s ujjai közt polyvává morzsolta. Egyszerre csak elnedvesedtek a szemei. Messzi, nagyon messzi néztek. - Nem az igazi, látszik, hogy vízen terem a kenyerük, - mondta szomorúan. Aznap egy falatot sem lehetett belé diktálni.

A második vasárnapon már reggel hatkor felült egyenesre ágyában. És maga elé, mintegy csak önmagának, mondta:

- De kár, hogy ebben a víz szélén levő országban nincs templom.

Templom ugyan volt, nem is egy. De azok katolikusok voltak s az öreg úr nem számította. Az öreg asszony kapva kapott a beteg jó indulatán:

- Bizony, jó volna templomba menni. Éppen tegnap beszéltem Marival, hogy csak nem élhetünk úgy mint a cigányok.

Azután félve, csúszós-lassú hangon lopta az öreg hallgatásába:

- Talán ha elmennénk a katolikus templomba. Hiszen nincsen más.

De már meg is bánta a nagy merészséget és várta a felcsapó zivatart. Az öreg hét falura híres öklös, káromkodós, csakazértis kálvinista volt. A kegyes célért kéregető dédesi plébánost egyszer majdnem a repülő technika vívmányává gyorsította át. Most nagy szomorú szemeit ráfordította az asszonyra, végigmatatta vele a vén csontot. Aztán szelíden kérdezte:

- Gondolod?

Az asszonynak úgy elfojtódott a szíve: nem mert szót venni ki magából, nehogy sírás zökkenjen ki helyette. Az egyszerű lélek most látta csak, hogy az ő hatalmas királyi élettársa

hogy meg van verve, hogy le van győzve, hogy a halál térdei alá került. Később bánatában el is felejtette az egész templomba menést. De kilenc óra tájt, amikor nagyon zötyögtek a katólikus toronyban, szép ünnepi ruhájában megszólalt Patkó István:

- Hát nem indulunk?

- Hová? - kérdezte Mária.

- Hová? Hát a templomba. Hová megy rendes ember vasárnap?

A család nagy örömmel kapott az öreg kedvén. Öt perc múlva már útban voltak. Az út felén csak megállt az öreg Patkó István. A lába megvetésében volt valami a régi földet hasító Patkó Istvánból:

- De én az úr Jézusnak sem vetek keresztet, - dörmögte.

- Nem is kell, édesapám, - csitította Feri. - Bemehet abba a templomba mindenki a maga kedvére. Én sem szúrkálom ám a mellemet.

Mikor a lépcsőkön mentek felfelé a dombon ülő templomhoz, az öreg megint megszegte a nyakát:

- De én bele nem dugom az ujjamat abba a vízbe, ha mindjárt agyonvágna is.

Megint megnyugtatták. De azért nagyon gyanakodó-zordul fordult be a boltozat alá s nagyon szorította a botját. Leültek, helyet megporló, ruhát eligazító, orrfuvásos szépen a leghátulsó padba.

Éppen énekeltek. Az ének nem volt sem olasz, sem magyar, sem katólikus, sem református. Az élettől megijedt embergyermek kereső sírása volt valami jó édesanya felé. Minden ember-sebnek megvolt benne a hangja. És Patkó István úgy érezte, hogy őt panaszolja, őt sírja az ének, az ő romlandó földi életét viszi szép szelíd szárnyon egy nagy irgalom felé. Megrándult a jobb bajusza Patkó Istvánnak. Megrándult a bal is. Egyszerre csak egy nagy kövér könny-csepp jött le a barázdákon. Milyen kár, hogy nincs egy arravaló szak-angyal az égben, aki le tudná fordítani ezeket az emberi könnyeket a nagyon-isten Isten számára.

Az éneknek vége volt. Csengettek. Előjött a pap két ministráns gyermekkel. Az oltár elé mentek, hol csengettek, hol hajlongtak, hol térdepeltek. Közbe-közbe valami furcsa nyelven mondogattak valamit, de nem volt az sem ének, sem beszéd. Patkó István elkezdett kegyetlenül izegni-mozogni. Dohogott, morgott, mint egy gyult kazán. Már a körüllevők nagyon fordulgattak erre felé. A család megszeppenve nézett az öreg úrra. Az öreg arca felizzott. Összebozontosult szemöldei közt ott villóztak a régi villámok. Egyik keze már a pad fölött szorította a botot.

- Menjünk, az istenért, menjünk! - súgta Mária rémulten az anyja fülébe.

- Gyere, Pista lelkem, nem nekünk való hely ez, - könyörgött az asszony az öregnek.

Az öreg felkelt. Nehéz lépésekkel mentek ki az idegen szemek hideg csodálkozásában. Künn aztán, a templom előtti téren, megállt a parasztkirály. A harag, mint kergetett kocsi visszahozta a mult napokba s bíbor fogaton visszahozta a régi fejedelmi Patkó Istvánt. Nagy lélegzetet vett, benyújtózkodott a napos levegőbe, mintha egyforma testvére volna, a két oldalt álló sudaras fáknak. Ajkai királyi megvetésre biggyedtek. Széles göggel kérdezte:

- Velünk csúfoltak ezek, vagy svábok voltak?

Aztán, zivatarosabb előtöréssel:

- Így léháskodni az Isten előtt!

A család vele szörnyülködött s ez láthatólag jólesett az öregnek. Az ős magyar kálvinista-pogány vér sistergett bennük a bedobott katolikus parázsra. Az öreg már hallgatott, de arcára valami diadalmas gúny ült. Mikor a Miramare szállónál ráfordultak a tengerparti sétányra, egy csomó gyermek közé keveredtek, kik guggoló szökésekkel békásdit játszottak. Az öreg gúnyos-döfő mosolygással mutatott rájuk a botjával:

- Ni, ezek itt miséznek az uccán.

A felkergetett erő egész nap tartott benne. Gajdos, csúfoló megjegyzéseket tett az üdülő vendégekre. Délután együtt sétáltak az orvosékkal. Az orvos, a tenger roppant jókedve előtt bő öntudattal veregette meg az öreg vállát:

- Meggyógyítom, bátyámuram, meglátja, úgy meggyógyítom mint a pinty.

Az öreg nem szólt. De ajakán éles mosolygás vágott. Kissé később, amint egy Amerika felé távozó nagy tengeri gőzöst bámultak, súnymi-könnyedén odaszólt az orvosnak:

- Doktor úr, hozza egy kicsit ide azt a vízen járó edényt, hadd lássam közelebbről.

- Hoznám, ha tudnám, - nevette vissza a tréfát az orvos.

- Hát ezt sem tudja, hát minek mondja akkor, hogy meggyógyít?

A leszálló estével megint összeesett a fellobbant élet. Megint a szomorú fáradt paraszt volt, aki megüresedett szemekkel tántorgott a halál előtt. Az éjszakája nagyon rossz volt. Egy szikrát sem aludt, nagy üres köhögéseket kongatott az éjszakába és néha beszélt önmagával.

De a nagy íjedelem másnap esett a családra. Mikor reggelizni akartak, észreveszik, hogy az öreg nincs sehol. Kiszaladtak a sétányra, hátha ott ül egy padon. Sehol, sehol. Most már felverték az orvosékat is és együtt keresték. Még a fiatal asszonyka is velük jött nyugtalan-kodni. Órákig keresték: hiába. Már lezuhanó súlyos harang volt az öregasszony szíve. Egyszer aztán, az orvos kérdezősködéseire, egy boltja előtt pihenő fűszeres jelt adott, hogy olyanféle ember ment Sant' Ilario felé a hegyi úton. Arra vetették magukat. Hát a hegyoldalon, a nap vidám sátorában: Patkó István egy kertben gyomlált, egy őszi ágyás közepén.

- Pista, Pista lelkem, mit csinálsz? Mi itt majd meghalunk miattad, - siránkozott az öreg-asszony.

Az öreg rámutatott a kitépett gazcsomóra:

- Ni, hogy elszaporodott az ebadta. Még elnyomta ezt a szegény salátát.

Az orvos okos, nyugodt szavakkal kezdte borogatni az öreget. Hogy nem lett volna szabad ilyen nyugtalanságot okoznia az övéinek. De meg árt is az ilyen hajladozás a tüdejének. Hogy feleljen ő az egészségéről, ha efféle csinál?

Az öreg mint egy megvert gyermek: végtelen szomorúsággal állt az ágyás szélén. Üres, némasírású szemei belebámultak a napba:

- Akkor hát mi értelme van az embernek, ha nem is dolgozhatik? - motyogta tétován.

Az egész család egyetlen néma sírás volt. Mert mindnyájan benne voltak a parasztkirály mulásában.

5.

Másnap reggel olyan gyenge volt, hogy visszatántorodott az ágy széléről. Két napig az ágyban tartották. De harmadnap már pitymallat előtt felkelt. Felöltözött, járt-kelt a holdvilággal átszűrt szobában. Tett-vett, töprengett, civódott valakivel. Még a hús reggeli időben kiment a

sétányra s egész nap csak az evésidőre lehetett becsalni egy percre. A tengert bámulta, rátapadó különös szemekkel. Nagyon megfogyott arcán, a két pofacsont körül mindjobban kitüzelt a láz. Aznap este megint lelkére kötötte Ferinek, hogy a fűzek mellé rozstot vessenek.

A következő napokon valami sajátságos izgalom nőtt benne, mely néha majdnem visszatérő erőnek hazudta magát. Sokat járt be a városkába, elnézegette a kirakatokat. Embereket megállított, beszélt nekik jó visznyói magyarul. Jaj, de azok nem értették meg. Mintha valamit keresett volna, amit nem akar megnevezni, de amire végzetes szüksége van.

Egy kora délelőtt aztán sikerült megint megszöknie. Az öreg asszony a főzéssel bibelődött, a két fiatal az orvosékkal horgászott valahol a sziklák közt. Az asszony azt hitte: a fiatalokkal van az öreg, azok meg az anyjuk mellett gondolták. Egy percre aztán, hogy a jó laska-tészta készen volt, időt vett magának az öregasszony is: kiment megnézni, mit csinálnak az övéi. Akkor lett ijesztő nyilvánvalóvá, hogy az öreget megint elkergette valahová az idegen lélek. Elakadt szívvel rohantak a keresésére, de ezúttal rövid volt az íjedelem. Alig tettek egy pár lépést a sétányon, látják, hogy az öreg jön velük szembe. De valahogy kicserélve, majdnem legényesen, félrecsapott kalappal, bújt mosolygással a bajusza körül. Előre kiáltott:

- Hát mentek Patkó Istvánt keresni, he?

- Hol járt, édesapám? - kérdezte Balogh Feri.

- Hol hát? Fiatal menyecskénél. Nem lehet az ember mindig az öreg asszony szoknyája mellett.

Tréfásan megveregette az anyjuk hátát. Az orvosné hízelkedő énekléssel kérdezte:

- Hogy van, édes Pista bácsi?

- Hogy-e, aranyom? Hát úgy legényesen. Azt mondom a doktor úrnak, vigyázzon jól magácskára, mert még gondot okozok neki.

Nevettek és valami félénk őszi öröm szállta meg a szíveket. - Oh, hátha csoda fog történni, hátha könnyörül az Isten! - lélegzett fel az öregasszony szíve. A jókedv egész napon tartott Patkó Istvánnál. Néha megokolatlan ravasz kacagás zökkent ki belőle. Az ebédnél pompásan evett. Mióta Nerviben voltak, talán együttvéve nem evett annyit. Evés közben kötekedett, bölcsködött. Egyszer odaszúrta Balogh Ferinek:

- Te Feri, te, szeretném már vastagnak látni a lányomat. Mikor én olyan legény voltam, csak hozzáértem a fehérnéphez s máris másodmagával járt.

Aztán ránézett a leányára. Mély, földbe leölelő, földből felölelő, jövőbe rontó nézéssel. Szelid büszkeséggel mondta:

- Kereszteljétek majd Pistának. Viselje a nagyapja nevét. Lesz mit aprítania a tejbe.

Ebéd után kiült az erkélyre. Egy darabig ravasz-gúnyosan, majdnem kihívóan nézte a tengert. Egyszer aztán elkezdte dúdolni:

- *Kalapom szememrevágom,
Mellette hervadt virágom
Sírva nézem.*

Öreg hangja átreszketett az őszi napsütésbe és fájdalmas nedvesség lett az öregasszony szemeiben. Aztán kért egy korty borocskát. Utána gyöngye álmot aludt. Egész estig olyan volt, mint egy jó gyermek.

De éjjel, mikor az egész családot lefogta az álom és semmi sem mozdult a majdnem teljes hold világában: az öreg paraszt ravaszul kidugta fejét a paplan alul. Szétnézett, felült. Egy

csendes próbálkozót köhintett. Senkisem mozdult. A sok gond, virrasztás, bánat lefogta a vénasszony csontjait is és most nyitott szájjal szívta az álom emlőit. Halk-óvatosan kikelt az ágyból, nesztelenül felöltözött. Akkor - végtelen boldog ravaszsággal - kivett a kabátjából egy nagy vászonzacskót. Lábujjhegyen az ablakhoz ment, megnyitotta a zacskó száját s tenyerébe öntött valamit. Ünnepeles, áhítatos öröm ragyogott az arcán. A hold szőke világában a parasztkirály tenyerén apró kis barna aranyak: búzaszemek csillogtak. Ezt kereste napok óta, ez volt a mai nap furfangos szerzeménye.

Vigyázva, ajkaival is utánamozdulva a mozdulatainak, visszaöntötte a magot a zsákocskába. Aztán dölyfös-gúnyosan lenézett a tengerre és csendesen kacagott.

Kalapot nem tett. Úgy hajdonfőn halkan kinyitotta az ajtót. Letapogatózott a lépcsőn és kilépett az éjszakába.

Tenger és hold volt a világ. Az élet letagadta az emberi fájdalmat s azt mondta az éjszaka lágyult szavával: - Béke és jóakarát vagyok. - A nagy mosolygó alvóról senki sem sejtette volna, hogy véres évezredek emberláza töri. A parasztkirály léptei messze kongtak a sugárzó hallgatásban.

- Bevetlek, bevetlek, kenyeret fogsz teremni, jó puha kenyeret, - mondta az öreg.

Lement a csolnakállomás melletti lépcsőn egy tengerbe nyuló sziklára. Odakacagott a tengernek:

- Szép idő, igazi alkalmas idő, áldás lesz a magon.

Elővette a zsákocskát, kivett egy kis maroknyi szemet belőle. Mint drágaköveket pergette egyik tenyeréből a másikba. Aztán arcára kétségbeesett végtelen szeretet, a nehéz századok egyetlen tragikus szerelme vonaglott. Ajkaihoz tette a szent magokat. Megcsókolta.

Akkor a parasztkirály felmagasult a lobogó éjszakában. - Kenyér, kenyér, kenyér, - mondta maga elé mélybe hívó hangon. Aztán hatalmas léptekkel megindult a szikla szélén s széles lendítéssel vetette a magot a hallgató tengerbe.

Végtelen csend és végtelen fényesség volt az éjszaka. Nem volt sírás a dolgokban és nem volt bennük kacagás. Az ég tág szemei rezdületlenül nézték a csodát: miért veti maggal a szegény magyar paraszt az idegen tengert?

6.

Az öregasszony behúnyt szemekkel, mozdulatlanul feküdt, de nem aludt. Aggódo vén lelke úgy vakon megérezte, hogy a tegnap éjjel valami történt az öreggel. Pedig az öreg reggel ott volt ágyában, mint rendesen: semmi sem árulta el éjjeli kalandját. De egész nap olyan különös volt. Ma már nem beszélt s a jókedv is lefakult róla. De a szemei olyan tág révedezéssel néztek. De olyan tétova, olyan sajátságos volt, mint még soha. Néha mintha valami áhítatos várakozás lett volna az arcán. Délután mindegyre egy-egy zsoltár dallama tört le ajakáról. Estére aztán megint valami türelmetlenség nyergelte meg. Alig várta, hogy ágyba bújjék, hogy éjszaka legyen. Mint egy jó öreg házikutya: az öregasszony szíve felvigyázott az éjszakában.

Egyszer aztán valami mozdult a holdvilágban. Félve, lassú szepegéssel nyitotta fel az asszony szemeit. Ott állott Patkó István a szoba közepén. Őszes hajáról csurgott a hold fehér fénye. Aztán: előre nyitott nagy szemekkel, széttárt karokkal ment az ablak felé, mintha hívná valami.

Ott megállott. Fenhangon mondta:

- Ni, a visnyói templom.

Egy percig hallgatott. Aztán szomjas töprengéssel folytatta:

- Jó lesz egy kis úrvacsora. Bizony, ideje úrvacsorát venni. Az ember nem tudja soha, mi történik vele.

Az asszony most már felült az ágyban. Eltikkadt, félénk kéréssel remegett:

- Pista fiam, mi bánt, mit akarsz így éjnek idején?

- A visnyói templom, a visnyói templom, - ismételte az öreg és kimutatott a tengerre.

Messze, a tenger halvány fényességében egy fehér vitorlás állott. Valami halászbárka, mely éjjel kutatta az emberek harapnivalóját. Az öregasszony felrímázkodott:

- Az csak valami hajó. Feküdj vissza szépen, fiam.

Patkó István meghökölt. Aztán kihúzta magát. Büszkén, parancsolón a régi Patkó István volt, aki ura az asszonynak. Nehéz pirongatással szólt rá:

- Asszony, ne feleselj a te uradnak. Az a visnyói templom. És én megyek, ahová az én Uram hí.

Öltözni kezdett, öltözés közben széles szájnyitással, szép visnyói kanyargásokkal énekelte:

*Ha a halál árnyékában járnék is,
De nem félnék még ő setét völgyén is,
Mert mindenütt Te jelen vagy énvelem,
Vessződ és botod megvigasztal engem.*

Az öregasszony átjött a szomszéd szobába, felköltötte a fiatalokat. Nagy hirtelen kaptak valami ruhát magukra. Úgy vették körül az öreget, aki már fel volt öltözve. Könnyörögtek neki:

- Édesapám, feküdjék vissza.

- Édesapám, az istenért meghül.

- Pista lelkem, hát nekem sem mondd meg, mi bánt?

Az öreg rájuk nézett, nagyon benyúló, szívet megkondító nézéssel. Szemei még tágabbakká világoltak, széles lobogással kiáltotta:

- Itt a visnyói templom! Eljött értem, úrvacsorát veszek. Isten engem, úrvacsorát veszek!

És már folyt ajkairól az ősi rozsdás dicséret:

*Mert boldog, ki Veled mulat,
És vidámít jelen-lételed,
Oh mely szent az az indulat,
Mely kíván egyesülni Veled:
Boldog, akit hívsz Magadhoz,
Kegyelmednek jelét hogy lássa,
Azt víg szívvel kóstolhassa,
Méltóztatsz drága Asztalodhoz.*

Amint a strófa belehalt az éjszakába, már künn voltak a sétányon. Mert a paraszt család nem ellenkezett többé: szó nélkül követte az öreget. Valami ígézet nyúlt ki az öreg úrból, valami minden akaraton felüli egyetemes akarat, mely földből, esőből, napból: az anyag vak akara-
taiból szőtt paraszti lelküket lefogta, mint a házőrző kutya félelmét az éjszaka vak nyugtatása. Lelkük homályba nyúló karja megfogta, hogy engedelmeskedniök kell, hogy nagy végzés telik be ezen az éjszakán.

Újból a tegnapi sziklára ment az öreg. Méltóságosan lendített a tenger síksága felé:

- Én vetettem, mind én vetettem, - mondta.

Aztán összerendezte. Áhítatos komolyan mutatott a vitorlás fehérsége felé:

- Harmadikat harangoznak.

Ünnepélyes komolysággal megigazgatta ruháit. Köhécselt, köszörülte a torkát. Majd ős falusi bőséggel bugyogott fel belőle:

*Mert érdemedben részesül,
Mely kútfeje az idvességnek,
Teveled, Uram, egyesül,
Ha hív tagja e vendégségnek:
Mint a kenyeret s bort vészi,
Akképpen megtörött testednek
És kifolyt drága vérednek
Kegyelmed részesévé teszi.*

Elhallgatott. És mint nagy orgonának végső hullámai, a zsoldár helyébe tódult az éjszaka nagy omlású csendje. A család Úrasztalára-néző szent fényességgel nézett a kinyilatkoztatott apára. És a csend kitárt szárny volt: vitte mindenikük lelkét, vitte gondon túl, fájdalom túl, halálon túl: vitte valami egyetemes nagy egybeölelés felé.

Akkor az öreg paraszt nézte a tengert. Nézte szerelmes, rátaláló nagy öleléssel. Kiáltásában a föld örömének diadalmas zokogása volt:

- Szépen zsendül, pedig csak tegnap vetettem. Meglátjátok, meglátjátok, nagy aratásunk lesz!

Most maga elé nézett. Mintha az otthoni tűzhely vidám lángjai világoltak volna vissza a rovátkos arcáról. Kezeivel valami láthatatlan kenyeret osztott szét az övéi felé. Elhalkult mély áhítattal mondta:

- Vegyétek és egyétek, ez az én testem...

Aztán: mintha a názárethi szájában megszűkülte mondatnak, vissza akarná adni ősi pogány evangéliumi szélességét: a föld fájdalmas emberré lényegülését a rög testében és vérében, a kenyérben és a borban: ujjongva kiáltotta:

- Esett a visnyói határban! Lesz kenyér, lesz kenyér!

A hang, mint egy fiatal meztelen paraszt legény futott az éjszaka halvány mezőibe. És ímé a vitorlás csak megfordult s lassú ringással kelet felé indult.

Az öreg egy pillanatra dermedten bámult a távozó templomra. Aztán a két kezével fejéhez kapott s irtózatosan tört ki belőle:

- Jaj!

Hátra bukott a sziklára. Az övéi veszett hullással rohantak hozzá. Még egyet kapált lábaival, még jobb kezével úgy tett, mintha ki akarná gombolni mellényét. Aztán beledermedt egy mohó, pihentető elnyúlásba.

És az arca már nagy nyugalomba símult. Szép nagy homlokán, mint lenge szemfedő símult a hold fénye. Méltóságos és ítélő volt a parasztkirály halott arca a végtelen tengerrel szemben.

Az éjszaka hallgatott. A család sírt. Árvául, magyarul sírtak az idegen tenger előtt.

Nervi, 1924 november.

A KIS MARCO MEGVÁLTÁSA

1.

A máglya már készen volt a tengerparton. Öklömnyi kövek kis körbe rakva. Közül vajt gödörben apró fácskák, egy papiros-skatulya fedél, szőröcsomó, cigarettavégek s más hulladékszákmány, miket az apró kezek összetallózhattak a part kavicsai közt. Bizony: szemét, meg szemét volt az egész máglyácska. De együtt az egész mégis nagy irgalmú dicsőséges valami, hogy a négy hervadt szájacskán felfakadjon a nevetés gyöngyvirága. Hogy az éhségtől megtágult szemekbe kis fényes lobogót tegyen ki az élet. Hogy a szegény vézna arcocskák egy percre mosolygásba hazudják a nyomoruságot. Hogy a négy elítélten született gyermekben mégis megrázhassa magát az élet mint napban fürdő bárány. És édes bégetéssel küldhesse a tenger ijesztésébe: - az élet jó és mi élni akarunk.

A máglya mellett, egy ünnepélyes, külön odakészített, kézzel körülseper kövön volt az áldozat: egy méltóságos nagy döglött fekete bogár. Nagy kampós lábai voltak, pohos nagy törzse s még így holtában is bizonyos tiszteletet hűvösített a gyermekek bőre alá. Ezt fogják most elégetni a máglyán, mint egy csatán elesett indiánfőnököt.

És a természet, a roppant világ: ég, föld, tenger velejátszottak a négy maszatos kis nyomoruság-virággal. Még kora reggel volt, alig félhat óra. Ma korán kellett kezdeni a napot s a napot elzsongító játékot, mert egész éjjel hiába várták apukát. És tudták, hogy amikor reggel jön haza, nagyon pálinkaszagú a szája és ütősek a kezei. Jónak látták hát kiillanni a nehéz szagú szobából a tenger, az ég, a föld irgalmába, melyek roppant tenyerükön mégis csak nyujtanak valami éldegéltetőt a kis Bertoni gyermekek számára is. Ez a dicsőséges halálos játék is valahogy a nehéz nyári reggel döbbenetéből szűrődött össze a kis szívekbe. Mert döbbenet volt a világ, szorongás és halálos undorodás. Az égen lusta, nehéz, fakóbarna felhők lógtak, melyek már a vihar-mumuskodást is únták. Csak álltak, álltak és nehézkedtek, mint csödbe jutott cirkusz vénhedt, éhes, fekete elefántjai. A tenger fakó volt és rideg. Mintha minden benne holt arca merült volna fel rá s szövődött volna tengerarccá. A lezsúfolt levegőben a part piszkos homokja fölött: érzett minden pocséta, minden kanális, minden kis ház szemetének a szaga. A világ, mint egyetlen, undorodástól széternyedő száj piszkosan nyálazta Isten felé: csőd, csőd, csőd!

A négy gyermek kacagott. És mert tegnap nem vacsoráztak, ma nem volt kilátás reggelire s mert testük vézna meztelenségét alig takarták az ingecske piszkos cafatai: nagyon öröm volt az örömük. Nagyon öröm volt ez a halál-gyászos játék, hogy az már egy kissé reggeli, egy kissé királyi palást is legyen. A tízéves Marco, a legnagyobbik, a vezér, körülölelgette szemeivel az elvégzett dicsőséges monumentumot s elünnepélyesedve mondta:

- Most pedig tegyük máglyára a nagy vadászmezőkre költözött ősök tetemét.

Ez a mondat ugyan teológiai, valamint grammatikai, kronológiai, ethnographiai és más -giai szempontból egyaránt megtámadható volt. De az örök füvek közé visszatért szegény bogár szívesen tűrte, hogy ő ős, pláne többes számban, csakhogy a mesemadár puha pelyheit oda-melegítse a szegény gyermekekhez. Maga a vezér, Marco, a nyolcéves Marietta, az ötéves Pietro elgyászosodott arccal fogták meg az elköltözött ősök tetemét s előbbre csüggő alsó ajkukon már süppedeztek a jó sírás néma lépései. Voltaképen inkább az egymás kezét fogták a nagy fogásos fogásban, mert a bogárból csak Marcónak jutott. A kis hároméves Dino már csak a Marco ballábszárát foghatta. De azt aztán egy egész érsekre való kegyességgel szorongatta.

Ott volt már a bogár a máglya közepén. És amint fagyott szemű pofácskájával a mostoha ég felé meredt s nagy fekete, fűrészcsapalábai szétdermedtek a levegő szorongásába: a nyomorult bogárka mégis úgy az egész nagy felséges halál volt, mint akár egy döglött elefánt vagy egy felravatalozott király. Marco most letérdelt a máglya elé, karjait bús papos áhitattal kiterjesztette s valami énekelt csodát szétlóbált a halott fölött, mely a madárnyelvnek s a latin szertartásnak egy egész külön marcói keveréke volt. Akkor szólt:

- Ime pedig most meggyújtjuk a máglyát a hazájáért holt hős alatt.

Ez a mondat már kissé kételkedő volt s a világháború modern nyavalyatörését adta hozzá az őscsodájú hajdanhoz. De a kis lelkekben már roppant máglyákról komor füst-jegenyék egyenesedtek fel az égnek. Füstölt, gomolygott, égett már, máglyák nagy sora égett a kis lelkekben. De Marco egyszerre egész máshangon, nagyon a mindennapi Marco-féle hangon felkiáltott:

- Tyűh, a szentségit, nincs mivel meggyújtjuk!

Ez a mindennap-szagú inséges mondat rázuhant a kis lelkekre s eloltotta a máglyákat. Meséből ócsúdott, valóságba ütközött szemükben olyan keservesen tűzmentes lett ez az egész fene kárvallott világ. A négy kis szájról egyszerre csüggedt le:

- Jaj, nincs gyufa.

Nincs gyufa, nem lesz tűz, oda a játék minden édes hitetése. Jaj, mindjárt látni fogják, hogy az elköltözött ősök teteme csak egy bűdös bogár, a máglya csak egy marok szemét. Jaj, mindjárt eszükbe jut, hogy egy királyi lakomára való éhségük van és nincs egy koldus-reggelire való falatjuk. De a kis Marcóban a megkezdett eposz új merészség-hullámot vetett:

- Megyek, ellopom az apuka gyufáját.

A gyermekek szíve jéggé fagyott egy percre. Hullán, máglyán, elfeketült világon át átízzott a rettenetes apa képe. De Marco már futott az ócska, tépett kőház-sor felé, hol az emberi nyomorúság tengere szüntelen dagályban áradt boldogabb kollegája felé. Már be is tűnt a mindennapi sírás fekete tanyájába. Már megint ott volt a máglya előtt, tenyerében a szentséges pakk gyufa. Két fogott orcácskáján két vörös izzás, mely mégis vér, fellobogó élet. A gyermekek a kétezer éves keresztény hús beágyazott ős borzalmával néztek a tiltott gyümölcsre. Ha ugyan nem pomológiai képzavar ez egy öt-centesimós pakk gyufára. A megnehezdedett égből, mint egy szörnyű ólomtömerdek: egy óriási rémület zuhant le s rácsattant a tenger roppant ijedelmére. De a bátorságba részegedett Marco kezében fellángolt az első szál gyufa s a lenge kis láng visszamelegítette a valóságtörő gyermekekbe a mese egész édes méltóságát. Már mind hason feküdtek s pufókra duzzasztott arccal fűjták a lángtól mart máglyát. A szegény kis hervadt arcok most mégis olyan kövérek és rózsásak voltak a mese dús életében. A máglya lassan tüzet fogott. De a kiserkedő sápadt füst nem szállt fel. Most nem az a habos szőkecsigolya lenge lány volt, ki vidám illanással futja a levegő halványabb létráját. Panaszosan, betegen, hosszú, fáradt meghajlással vánszorgott a szemetes homok fölött. Mintha egy rettenetes súlyos tenyér taszította volna vissza az égből: - Nem kell a mesétek, nem kell az örömtölk, a valóságokat akarom: nincs irgalom számotokra.

2.

Rosina takarított és félrevert kis szíve új szörnyűségekre zúgott. Ő volt a Bertoni-féle jajtelepítvény legöregebb palántája: már tizenkétéves. A seprű minden suhanására, a portörő minden simítására lezuhanó nagy súlyossággal kondult át szívéen: - Jaj, csak apuka ne legyen nagyon részeg és dühös. Jaj, csak ne verjen, ne kínozzon meg senkit. Óh madonna, édes

Mária, menj a fiadhoz, a jó Jézushoz. Mondd, hogy fusson atyjához, de most rögtön s kérje meg, hogy őrizze meg testvérkéimet és ne hagyjon el engem. Édes madonna, van eldugva tíz centesimóm, neked adom, ha ma senkit sem ver meg apuka.

Tizenkét éves volt Rosina és szegényke már vén volt. Mert ő nem az idő, hanem a szenvedés szerint múlt. Fájdalmas homloka, lötytyedt bőré arca tele volt csúnya százesztendő rándokkal. Nagy ijedt barna szemeiből öreg könnyörgés nyujtotta ki aszott kezét a dicsőséges világba: - Óh ne bánts, hiszen én nem vagyok hibás, hogy vagyok, én úgy szeretnék csendesen ott feküdni az anyám mellett. - Hervadt, fakó, sok visszaharapott sírástól félregörcsösödött száján olyan vén volt a szorongás és az éhség. Nyomorult kis testét a munka már púposra görbítette. Mintha a halál már nyomná föld felé ezt a néma zokogású gyermekfejet: - Nézz lefelé, keresd a sírodat, ez a te egyetlen horizontod. - Nagyon csúnya jószág volt a kis Rosina. Szinte maga is szégyelte, hogy ilyen rozoga csúf tükörben mutatja az emberi nyomoruságot a dicsőséggel uralkodó felséges Úristennek.

Apja már legénykorában híres részeges, izgága legény volt, aki Genuától Portofinóig adott és kapott pofonokat s a liguriai öböl minden árkában vetett már ágyat magának. Szabómesterséget tanult, de erről mind ritkábban tudott s az emberek nem emlékeztették rá. Mert ha rájött a szeszdüh: az ápolásra kapott nadrágokat és kabátokat beitta valamelyik kocsmában. A tulajdonos aztán nyolcvan kilométernyi part összes lebujában kereshette a pórhüvely hüvelyét. Huszonnégyéves korában elvett egy türesre, munkára, hallgatásra: feleség-kutyának szült szegény leányt. Az asszony bevált. Ott kékült, vérzett, sántult ahol a férj ökle akarta, volt ingyen bűnbakja az irtózatot embernek. Leszült neki engedelmesen öt gyermeket. Szerette őket, szorongott értük s most már a nekik szánt ütések is ő fogta fel. Egyszer aztán kiment a temetőbe. És ott, a tengerzúgásos kis temetőben látta, hogy ott milyen csendesen fekszenek még a szegény asszonyok is. Még csak nem is rugdossa őket senki. Úgy látszik, az édes Jézus megváltása a soribeli temető ibolyái alatt kezdődik. Hazament, felfestette az edényeket, rászólt a kis Pietróra: - Te malac, töröld meg az orrodat, mindig olyan taknyos vagy. - És meghalt. Ez már két éve történt. Rosina vette át az egész anyai örökséget: minden ütleget, rugást, káromkodást s a gyermekeket védő halálos szorongást. Oh, hogy tudott ez az ember-csepp, ez a hervadt nyomoruság-kalász anya lenni! Mennyi szorongó makacsságot, mennyi ős anyai ravaszságot tudott naponta kitermelni kis lelkéből, hogy a gyermekszájának mindennap juttasson valamit, hogy az apa borzasztó ütlegeit elhárítsa tőlük, vagy legalább magára vonja. Mert a sokcsodájú ember voltaképpen nagyon egyszerű gépezet. Ha jószággal, szeretettel, önfeláldozással állítod be napról-napra a masina mozgását: lesz önzés-gép, csalást, hálátlanságot, rosszaságot fog robotolni egész életében. De ha ütleggel, rugással, önző követelésekkel indítod meg, ha mindennap szenvedést, áldozatot, lemondást öröklötsz vele: lesz belőle dicsőséges mártír-gép s minden mozgása a tied, a másé lesz. Szegény kis életbe tiport Rosinának az volt az egyetlen boldogsága, ha szenvedhetett testvérkéiért, ha koplalhatott az ők falatjaiért, ha a rájuk emelt ököl az ő hátán fakasztott piros és kék virágokat.

Mert az apa örökölt mánora a vérre, a zúzásra, a szenvedő emberi hús tiprására: az alkohol mánorával mindennap vadabb szomjúságú lett. Kellettek neki a szorongástól halálosra tágult gyermekszemek, kellettek a néma rémülettől reszkető ajkak, kellettek a jajgató könnyörgés, a felvisító sírás, kellett a vérral fakadó gyenge tagok vonaglása vagy a megzúzott gyermekhús fájdalmas kéksége. Kellett, mint kell a miniszterelnöknek a miniszterelnökség, a fiatal ágyéknak a csók, a festőnek a világ színei, az apácának az ima fehér párája. Kellett, mint kell Istennek ez a sok kellésű búval összehatnapozott keserves világ.

Rosina takarított. Egyetlenegy nagy hombár-szoba volt az egész nyomorult kőház, de ő legalább is öt szoba árát takarított rajta. Csak azért, hogy nagyon jó legyen, hogy minden percben odaadja az életét, hogy törje magát, hogy elég felesleges jószág gyűljön fel az Isten

markában ahoz, hogy a négy kis élet fölött legalább egy reggel könnyebb legyen a végzet, hogy legalább egy szepegéssel kevesebb bántsa a lelküket.

Szomorú volt ez az irdatlan nagy szoba, mely egyetlen szűk ablakocskával nézett a tengerrel megtoldott világba. A falak a nyers kő szürke, súlyos, rideg meztelenségét sírták. Az egyik szögletben volt az apa heverő helye, se nem ágy, se nem diván, de mégis legmértősebb bútora a nyomorult vacoknak. Itt szokta kifetrengegni a sionhegyi törvény védenca részegségeit. Általában, ha nem döngette gyermekeit, itt szokott végignyulni valami buta nemlevésbe. Közel hozzá egy megrozsdásodott varrógép, rozsdás olló, rongydarabok s egyéb szerszámok. Szeszbe fult mesterségének rég nem használt emlékei, melyek mégis a társadalmi tagság rangját gögösítik a hulló ember lelkébe.

A szoba közepén van egy tántorgó festetlen deszkaasztal, körötte egy pár tántorgó szék. Mert itt minden reszket és párálitikus az apa dühétől és rugásaitól. A szoba belső fala kőből épített hatalmas szabad tűzhely, rajta egy pár panaszos edény. De sötét, hallgatag, nehéz vádu tűzhely, nem vigasztal rajta a tűz vidám ígérete. A tűzhely elülső falából két hatalmas vas-kampó áll ki. Ki tudja, mire szolgálhatott a vén ház hajdani lakóinak. Most ez a két kampó a Bertoni gyermekek legírtózatossabb ígérete s még álrukba is beledöf, hogy alvászuk is gyötrellem legyen. Mikor minden ütlegbe, ordításba belefárad a szörnyű apa, ide szokta kikötni az áldozatot, néha több órára, hogy aztán az ájult gyermeket alig tudja Rosina visszakönyörögni az élethez.

Különben a tűzhelynek ez az elülső fala a kampóktól egészen le a földig: a szegény ház csodája, melyet minden soribeli ember megcsodált már. Ez az egész fal egyetlen festmény, melynek színeit sem hideg nedvesség, sem láng melege nem bántotta, még a füst is megkímélte. Valaha valami piktor lehetett lakója az ócska kotyecnak s ki tudja, milyen élet-didergésében festhette ide ezt a képet, hogy melegedés és menekvés legyen. A kép három síkban mutatja az emberi dráma nagy cékját az Uristennel. A középső síkban három külön képcsoport. A sík bal szélén az Olajfákhegye. Egy pár petrezselyem-szerű olajfa igyekszik zord háttér lenni. Az apostolok, mint duzzadtra főtt húrkák, egymás hegyin alusznak. Az egyik még ökleit is rászorítja a szemeire, hogy mutassa: mennyire alszik. A fák és apostolok közt áll a Krisztus. Kissé púpos, kissé idéltlen. Panaszos szemeit az ég felé harmatozza. De az arcán végtelen szomorúság s az örök megváltói egyedülvalóság didergése. Az égből egy kéz kelyhet nyújt le, melyben valami sötét lé van.

A sík bal szélén a tövissel koronázott, övig meztelenített Krisztust buzgó emberek ostorozzák. Az arcukon látszik, hogy ezt a strapát nagyon konstruktív, államfentartó, erkölcsi világrendes ténykedésnek tartják. A két szélső kép közt van az írtózatoss Golgotha. A kereszten a meztelen ember, testét még szörnyű vonaglások csavarják, arcán üvöltő fájdalmak. De legborzalmasabb az öt seb, a gyötrellem öt fertelmes szája, melyekből mozduló omlással rohan a vér. Rohan és végigfolyja a feszületet, rá csurog az alatta síró asszonyokra, elárad a földön s előnti a két oldalsó képet. Vér, vér, vérnek forró forrása a felszegezett Megváltó. Az alsó síkban a megváltott emberiség ujjong. Asszonyok, férfiak, öregek és gyermekek táncolva, dalolva, hadonázva, nagy dárídós lélekkel hejehujáznak hálát a legfelső sík képe felé. Ahol az Öregisten, egy nagy karszékben, mint egy jólesett ebéd után, étvágyas jóleséssel nézi a vérbe omló áldozatot s szemei meglegedést hunyorognak a táncoló emberiség felé. A kép alatt nagy vörös betűk latinul kiáltják: Isten báránya, ki elvette a világ bűneit.

Egyéb bútor aztán nincs is a szobában. A gyermekek közös nagy ágya már rég cseppfolyós lett az apa torkán. Most a földön, egy szögletben szoktak aludni, maguk alá gyűrt rongyaikon. Egymást ölelve, egymás melegétől elzsongítva. És ez az éjjelenként hazatérő apának nagy könnyebbségére van. Mert ha csak úgy vaktában is rug oda a szögletbe, tudja, hogy egész jövő nemzedékét elérte az igazságszolgáltatás.

Rosina már készen volt a szobával. Most már a kilincset cirógatta egy darab ronggyal. Kis szájával rá-rá lehelt, hogy az öreg jószágból mosolygást csaljon elő. Lehelte, dörzsölte a vén kilincset. Egyszerre aztán lehulltak a kezei, leesett a szíve. A vasúti korcsma felől tántorogva közeledett a kis ház felé a végzetes apa.

3.

A kis lány rémülten futott be a házba, nehogy az apja észrevegye, hogy szemei látják a részegségét. A férfi félredöngő léptekkel megérkezett a küszöbre. Megállt, odatámaszkodott az ajtófélfához, kalapját levette, homlokát megtörölte. Aztán kifelé fordult a tenger felé:

- Te Rosina! - kiáltott beledöfő hangon s köpött egy nagyot.

- Tessék, édes apám lelkem, - ugrott eléje a kis leány és lábakat törölő lágy könnyörgés volt a hangja.

- Kik azok a kölykök ott a parton? - kérdezte királyi pálinkás-dölyfösen a férfi.

A kis lánynak úgy megdagadt a szíve, hogy elállta a torkát. Nem felelt, csak némán tátogatott szemei sötét könnyörgésével. Az apa feléje rúgott, de csak úgy lustán, mutatásból, a levegőbe:

- Felelj na! Vagy makacskodol? Majd megtanítlak én makacskodni!

- Szegény Marcóék játszanak, - remegte a gyermek.

A férfit egyenesre szigonyozták a szavak. Befelé fordult, csak fejét tartotta kissé előre, homályosságtól csurgó szemekkel nézett a lányra:

- Szegény Marcóék! Szegény Marcóék! - utánozta gúnyos nyavalygással. - Még ő tesz nekem szemrehányást! Ők szegények, neki ők szegények! Tönkreteszem az életemet értük, és ők szegények. Én vagyok, én a szegény, én, aki koplalok miattatok, akinek megöltétek az életem. Ők csak játszani tudnak és ők a szegények! Le is gyilkollak benneteket, nem leszek tovább a kuttyátok. Érted!?

- Értem, apám lelkem. Csak úgy véletlenül mondtam, hogy szegények.

A férfi bedüllöngözött, rávetette magát a fekvőhelyére, hogy az nagyot nyekkent alatta. A kalapját elhajította és káromkodott egyet. Rosina felkapta a kalapot, szépen leporolta, egy székre tette. De egy perc múlva a férfi már felszökött, véres-vérző hangon üvöltötte a tenger felé:

- Marco, jöttök haza, vagy kicsavarom a nyakatokat!

A máglyából már füst sem volt. Az elköltözött ősök tetemének csak véres potroha feküdt a hamuban: a fej és a lábak leégtek. A gyermekek már el is felejtették s valami új játék irgalma felé szénáztak. A rettenetes hangra eszeveszetten futottak a kis ház felé. Dino, hátra maradva, keserves sírással igyekezett előbbre toldani magát:

- Apuka, ne bántson, Dino jó gyerek, apuka, ne bántson, Dino jó gyerek!

A részeg ember véresre horzsoló szemekkel nézett végig a lihegő gyermekeken. A négy gyermek szemei olyan halálos döbbenettel, olyan vérből szakadó könnyörgéssel meredtek rá, hogy ez mégis vad borral itatta zsarnoksága gögös szomját. Mámortól nehéz hangon agyarkodott feléjük:

- Ha egy tapodtat elhagyjátok a házat, kiontom a véretek.

Aztán újból végigdült az ágyon. A négy gyermek leült a küszöbre, felhúzta térdeit, átkarolta s nagy néma szepegésben pislogott a tenger felé. Az apa lehúnyta szemeit. Erős szuszogása már azt a reményt melegítette a kis lelkek felé, hogy elaludt. Senki sem mert mozdulni. Mintha a legkisebb moccanás valami súlyos végzetet zuhintana le rájuk, mely ott nehezedik a levegőben. Egyszerre csak felült a férfi.

Tulságos erős, dobott mozdulatokkal bekutatott zsebeibe. Keresett valamit. Végre egy marcangolt cigarettát kurkált elő. Megforgatta ujjai közt, káromkodott egyet, ráordított Rosinára:

- Gyufát, te púpos macska! Ezt is mondanom kell! Nem látod, hogy cigarettázni akarok? Ilyen lány vagy, így gondolsz apádra?

A ház előtt kuporgó gyermekekben lavinává indult a világ. Megindult az ég, indultak a hegyek s minden súlyossága a teremtet világnak. Indultak, omlottak, vak zuhanással gurultak a kis lelkekre. De a legsúlyosabb mégis a kis Rosina volt. Minden lépése, kutató kezének minden mozdulata ólomhenger ledöngése volt a kis szívekre: - Jaj, mi fog történni, jaj, mi fog történni!

Rosina szétmatatott a tűzhelyen. A gyufa nem volt sehol. Elfúló étellel pihegte:

- Nem találom a gyufát.

A férfinak irtózatossá lett az arca, vér futotta el a szemeit. Marco felszökött s lihegő reszketéssel könnyörögte a felajzott végzet elé:

- Rögtön hozom, apám lelkem, a gyufát.

A félelem örült eldobásával rohant a tenger felé. Odaért a máglya hült helyéhez. A pakk gyufa eltűnt. Valami arramenőnek elég talált kincs volt ez is és magával vitte.

A kis fiú megállt. Felnézett a leroskadó sárgás-fekete hasú égre, ránézett a fakó tengerre. Megcsavart kis szíve mint félénk könnyörgő karokat nyújtotta a két végtelen felé:

- Irgalom, édes Istenkém, olyan jó fiú voltam!

Minden vére a szívébe futott. Ólom, nehéz hideg ólom ömlött helyette ereibe. Visszanehezedő léptekkel indult a ház felé. Óh, ha csoda történnék, ha valamelyik mese megszánna és valóra válna! Ha minden lépésre hátrább és hátrább tűnnék a könnyörtelen ház. És ő menne, menne mindig, de sohasem érné el. Menne, amíg összeroskadna. De utolsó vonaglásában sem hajolna feléje a borzadalmas apa arca. - Irgalom, édes Istenkém, olyan jó fiú voltam.

Az apa már ott állt a küszöbön. Szájában a cigarettát harapdosta. Felgyult szemeiben különös lángok táncoltak. Majdnem kacagó hangon kérdezte a gyermektől:

- Hol a gyufa?

A gyermek képtelen volt felelni. A férfi kiköpte szájából a cigarettát és vadul eltaposta. Két keze lecsapott a gyermekre, felragadta a levegőbe:

- Most eloltalak, rabló, zshivány! Így prédáljátok az én nehéz keresetemet! De most megfizetek.

Valami ádáz-vidám volt a hangjában. A vérre gerjedt vér irtózatossá mámora lüktetett ki belőle. Bevitte a gyermeket, rádobta fekvőhelyére. Bal kezével a gyermek nyakát, lábaival a lábát szorította az ágyhoz. Jobb öklével záporosan döngtetett le a nyomorult kis testre.

A gyermekek mind oda szorongtak. Kétségbeesett, messzenyuló jajgatás csapott fel belőlük: - Édes apám, ne bántsa, kedves édes jó apuka, ne bántsa Marcót! - Apró lábacskaik ide-oda tipegtek, kezeiket tördelték. De nem tudták: mit tesznek, mit mondanak, milyen nyavalya ver ki a szívkön.

A jajgatás fanyar bora még vadabb ütlegetésre mámorította az apát. A kis fiú már alig nyögött a zúzó kezek közt. Csak Rosina nem sírt. Ajkai néma didergéssel verődtek össze, jobb keze mutató ujját be-beharapta, szemei kétségbeesett ős-állati testszánalommal nyultak az áldozat felé. Egyszerre valami örült bátorság lökte meg. Megfogta az apa karját. Arcából kidülledő arccal könyörögte az apa izzásába:

- Édesapám, én vagyok a hibás. Édesapám én adtam oda a gyufát nekik. Verjen engem, csináljon velem akármit, csak ne bántsa Marcót.

Az apa megállt a dicsőséges igazságszolgáltatásban. Gúnyos, behasító szemekkel nézett a kis féregre:

- Hazudsz, hazudsz! Engem akarsz becsapni, te megtaposott patkány?

Részeg lóbálással odadomborította mellét a kis leány elé. A leányka feje lekókadtt, de makacs könyörgéssel ismételte:

- Verjen engem, apukám. Csináljon velem akármit, csak ne bántsa Marcót.

A férfiban a pálinka ködei egy percre szétoszlottak s valami vad ötlet öröme világolt fel arcára. Elnyújtott gúnyos hangon mondta:

- Nemes gyermek vagy, fájin egy jó testvér vagy. Hátha olyan csodaszívű vagy, kikösselek egész napra? Akkor eleresztem ezt a bitangot. Na, drága jó szív, szólj, mit akarsz? Kikösselek, vagy agyonüssöm a drágalátos öcsédet?

Felemelte öklét, vad mutatással, hogy le fog zúzni a Marco fejére. Rosina megfogta a felemelt kart, egész nyomorék kis testét alápeckelte támasznak. Eltökélten, ős-mártíri odadobással ismételte:

- Kössön ki apa, csináljon akármit, csak engedje el szegény Marcót.

A férfi félredobta a kis fiút a földre, mint egy unalomig kínozott állatot. Csodálatos étvágyas, gúnyos-vad örömmel nézett a kis leányra. De azért fokozatosan elődübörgő dűh is volt az arca, a szemei mögött. Mintha a halálnak ez a gyenge virága mégis nagy parancsszóval idézné bírói szék elé az ő gonosz, zuhant életét.

- De egészen este hatig ott maradsz, - riasztotta a lányt.

- Nem bánom, - szepegte Rosina.

- De hátha megdöglesz? Különb legény is megszakadt bele. Nem egy ilyen púpos szuka egér, aki szégyenemre született.

- Nem bánom, - mondta ismételt zokogással a kis lány. Szemei mereven néztek a levegő egy pontjára. Az egész gyermek egyetlen vak szent eltökélés volt.

- Keresd elő a kötelet.

Rosina előkerítette a vastag spárgát, mely valaha hintakötél volt, kacagó gyermekek boldog lendülése az ég kék jósága felé. Az apa kezébe vette a kötelet, jobb lábát felemelte Marcóra, aki már felvászorogva a fal mellett sírdogált. Ádáz öröme fenyegetéssel mondta a kis-lánynak:

- Még választhatsz, ne mondd, hogy kényszerítettelek. Nekem mindegy, ha ezt a fattyut rugom a másvilágra.

- Apuka, édes apukám, kössön ki, - könyörgött a gyermek s két munka-hervadt kis kezét apja elé nyújtotta.

A férfi felmarkolta a fonnyadt kis testet. Odavitte a vaskampókhoz, karjait hátracsavarta. A kötelet végigszorította a nyomorék mellen, a vézna karokon. Úgy felszorította a kis testet a kampókhoz, hogy csak a lábujjhegye érte a földet. A lányka összeharapta ajkait, két nagy sötét szemét elhomályosította a gyötrellem. Aztán, mintha mégis édes volna ez a szenvedés, feje féloldalra bágyadt, szemeit szelíden lehúnyta. Egy zokszó, egy szepegés nem jött ki belőle.

A gyermekek megfagyott sírással, vacogó lélekkel nézték az irtózatossá vált passiót. A férfi részeg gajdolással röhögte oda Marcónak:

- Gyere, bitang kölyök, köszönd meg apádnak, hogy ilyen jó. Ilyen jó apát nem kapsz az egész Soriban. Más már régen kicsavarta volna a nyakadat. Én megelégszem ezzel a szuka-egérrel.

Kinyújtotta nagy kegyelmesen csókra a kezét. A kis fiú szemei vad lángot vetettek s a remegő kéz egy pillanatra mégis ököllé szorult. Oh, ha most nagy, végtelenül nagy volna, meseóriás, hogy sziklával, hegyekkel zúzhatná el ezt a kínzó kegyelmű apát. A férfi arca türelmetlenül rángott. - Jaj kicsiny vagyok, jaj gyenge vagyok! - zokogott az élet a gyermekben. Aztán odament és megcsókolta a szörnyű kezét.

A férfi visszafeküdt az ágyra. A gyermekek, lehúzódnak a szoba padlójára, az áldozatra dermedt szemmel, elzsibbadt gyötrellemmel már nem vártak csodát a könyörtelen világtól. De az apa már a másik percben egy lázas-nagyot vetett magán. Felült. Talán lelke alját mégis titkos öklök verdesték. Köpött egyet. Odagrímászott a lányka félrelankadt arcának. Feltette kalapját, ráripakodott a gyermekekre:

- Takarodjatok ki!

A gyermekek ütest kerülő rángásokkal futottak ki. Akkor a borzalmas ember nagy gúnyos alázattal meghajtotta magát a kikötött gyermek előtt, kalapját széles lendítéssel megemelte:

- Buongiorno, signorina, a viszontlátásra.

- Apuka, édes jó apukám! - lihegték könyörögve az áldozat elkékvált ajkai.

Az apa kiment. Durván becsapta az ajtót. A kulcsot megfordította a zárban, aztán kihúzta és a zsebébe tette. A gyermekekre újból ráagyarkodott:

- Ide ültök a küszöbre, amíg visszajövök. Ha valamelyik megmozdul, kiontom a belit. Ha valaki erre jár, mondjátok, hogy senki sincs itthon. Értettétek?

- Igenis, apukám, - remegte kórusban a négy árva és már ott ültek a küszöbön. Az apa, legényesen rángatva félvállát, mintha fene nagy gögös apai hatalma lüktetne ki rajta, megindult a canepai völgy felé.

4.

Délfelé az öreg Paroliné a Szent Bazil-templomból a Garibáldi uccába tartott. Lassan ment a kegyes asszony s vastag húrkás ajkai a megszokott imákat mozogták. De szemei, mint tisztességes portörölők végigsimították Isten teremtet világát, hogyha valahol valami piszok, baj,

botránkoztató van, letöröljék onnan. Hát csak látja, hogy a Bertoni-gyermekek a zárt ház előtt, odazsúfolódva a szűk ablakhoz, síró, ölelkező mozdulatokkal integetnek befelé. Az öreg asszony odavitte nehéz, vastag földi hüvelyét:

- Mit csináltok kölyköcskék?

A négy gyermek összeszeppent, mintha lopáson érték volna őket. Egy hang nem jött ki belőlük. De fájdalmas szemük, de vonagló kis szájuk végtelen sírás volt.

Parolinét most már izgatta a dolog:

- Hát miért van bezárva az ajtótok? Itthon van az az akasztani való apátok? Mert akasztani való, áperthe megmondom, ő ríkatja legtöbbit Soriban az édes Máriát.

- Nincs senki itthon, - nyögte Marietta a beléjük rémített hazugságot.

Paroliné megcsóválta a fejét:

- Nincs senki itthon! Hát akkor kinek integettek befelé? Hol van a szegény kis Rosina, a szegény árva teremtés?

A négy gyermek egymásra nézett és örült rémület volt az arcuk. Jaj, ha most ki fog jönni a titok és az apa azt fogja hinni, hogy ők árulták el! Hallgattak.

Parolinénak erős érzéke volt a világ titkai iránt s nem egyet húzott már a napfényre a fülénél fogva. Mert az emberek titkai Isten szökött szolgálai és meg kell büntetni őket. Odatotyogott az ablakhoz, kövér testét lehetőleg a falhoz tapasztotta. Benézett.

- Oh, hogy a jóságos mennybéli Isten szűrje ki a két látószemét a vén gazember apátoknak! Hogy az Úr Jézus Krisztus törje ki a két gonosztevő karját! Hogy az édes Mária szakassza meg a lélegzetét.

A jó asszony foglalkozást adott volna még a szent család többi tagjainak is, de a nagy méltatlankodásba belefult a hangja. Kidüledt szemekkel, kicsattanó lángos arccal ment az ajtóhoz. Megrázta a kilincset. Az ajtó nem engedett.

- Így kínozni azt a szegény kis árvát, aki jobb a falat kenyéرنél! Oh, a gazember, hogy gyúladjon meg benne a pálinka! Jaj, szegény kis Rosina, szegény árvaságos kis Rosinám! Jaj, jaj, jaj, édes teremő Istenem!

Kövér kurta karjait szétdobálva, jajgatva futott be a faluba. Az első házba bekiáltott:

- Bottoniné, Bottoniné, jöjjön, hogy a jó Isten áldja meg. Menjünk csendőrért, menjünk a kapitányért, a polgármester úrért. Jaj, mit láttam, teremő Isten! Az az istentelen gazember Bertoni kikötötte azt a drága áldott jó Rosinát és rázárta az ajtót. Itt vakuljak meg, ha nem a saját szemeimmel láttam. Talán már meg is halt a szegényke, hogy a kutyák egyék ki a tüdejét annak a részeg gazembernek.

Egyszerre öt-hat házból szaladtak össze a szétjajgató asszony köré. Férfiak, nők, gyermekek vették körül s már izzottak az izzásától. A felgerjedt szívek kivont szókardokat suhintottak a levegőbe.

- Oh, a gazember!

- Agyon kell ütni!

- Menjünk a hatóságához, nyitassuk fel az ajtót.

- Oh, a szegény kis Rosina!

- Szegény kis hervadt virágocska!

- Jaj Istenem, édes Istenem!

Megindultak a faluháza felé. A menet folyton nőtt s a szörnyülködés mind zúgóbb hullámokat vetett. Paroliné a menet élén lobogott s nagydicsőséges fontosságában még égnek dobott tenyerei is jajgató szájak tudtak lenni. Amint a fő útra értek, szembe jött velük két csendőr.

- Jaj, éppen a jóságos Isten küldi magukat! Az édes Jézus nem engedi, hogy halál essék, - ádázkodott Paroliné.

Egyszerre huszan kiáltották az esetet a törvény két szolgája felé. A magasabb rangú csendőr nyugodtan mondta:

- Menjünk a tett színhelyére.

A menet most már visszatért. Elül ment a két csendőr, köztük Paroliné. Utánuk már majdnem a félfalu. Már közel voltak a házhoz, mikor egy fordulónál egyszerre szembe találkoztak Bertonival.

- Jó, hogy itt vagy, te Krisztus-feszítő gazember, te korcsmák rongya! Most számolni fogsz a szegény kis ártatlan gyermekért, - visította Paroliné.

- Gyilkos! gyilkos! - kiáltotta a tömeg.

Bertoni megértette a helyzetet. Felvonta jobb vállát, dacos-kihívóan mondta:

- Az én porontyom, én csináltam, azt teszek vele, amit tetszik.

A parázsló emberek még dühösebben szikráztak:

- Gyilkos gazember!

- Nem félsz az Istentől, te szeszes korsó!

- Hogy van lelke az aljasnak, így kínozni egy ilyen csepp jószágot!

Bertoni jobbra-balra riszálta a testét. Vigyorogva dobta a sok gerjedt arc felé:

- Ő kérte, hogy kössem ki. Kérdezzétek meg tőle. Úgy könyörgött, hogy kössem ki, csakhogy elengedjem a büntetést, melyet a Marco kölyök érdemelt. Ha ő szenvedni akar, mi közötök hozzá? Azt csinálom, ami nekem jólesik, mi a fenéért vagyok apa?

- Velünk jössz, - mondta szigorúan az egyik csendőr s a két fegyveres ember közrefogta Bertont.

A ház elé értek. A négy gyermek megkondult szívvel, tűzvész-ütött szemmel nézte a feltámadt csodát. Kis karjukat már rímánkodva nyújtották a két csendőr közt hetykélkedő apa elé:

- Apuka, nem mi mondtuk meg, bizonyisten nem mi mondtuk meg.

Az apa egy irtózatot tekintet suhintott feléjük. Paroliné széles szavakkal borogatott csitítást rájuk:

- Ne féljete, lelkeim. Ugyis börtönbe kerül az akasztófárávaló apátok. Nem fog verni többé titeket, ott eszi meg a penész a tömlőben.

A csendőrök kinyitatták Bertonival az ajtót. A tömeg vad horzsolódásban zsúfolódott be a két csendőr s a szörnyű apa után. Egyetlen véres kiáltás szakadt fel az emberekből.

A kis Rosina ájultan, félrelógó fejjel csüggött a kampókon. Az elalélt test roskadt súlya, még jobban bevágta a köteleket a vézna kis mellbe és a karokba. A homlokot, a sápadt arcocskák végtelen gyötrelmét halálos verejték verte ki. A száj félre csavarva a kintől, mintha örök-néma zokogásba fagyott volna. Írtózatot, korlátokat törető, végzet ellen látvány volt a meggyötört gyermek.

És a tömeg kiáltása mégis az élethez lökte az elalélt lelket. Lassan, lassan felemelte a fejét. Felnyíló szemei látták az elborzadt tömeget, a csendőröket, a félelem nyavalyájában rángó testvérekéket. És kis szíve már felajánlott áldozat, ős adakozású mártir, örök feláldozás volt. Halk kéréssel nyöszörögte:

- Én akartam, apuka nem hibás...

Egy férfi odaugrott, eloldotta a gyermeket. Asszonyok vették karjaikra, hulló könnyek közt babusgatták. És amint látták a megcsúfolt testen a kötelek véres árkait, a két csendőr vadul ragadta meg a bestia apát, az emberek öklei irtózatosszítkok közt emelkedtek a levegőbe.

Az gúnyos-dacosan nézett velük farkasszemet. És mert a karjait a csendőrök fogták, jobb lábával előre mutatott s fertelmes kacagással, kicsattanó hangon kiáltotta:

- Nézzétek, nézzétek, kegyes jószívű emberek!

Mindenki odanézett a mutatott irányba. Most, hogy a gyermek testét elvették: látszott az egész dicsőséges megváltásos kép. Látszott az Olajfákhegyének didergő szorongása, látszottak a meztelen testre zuhogó ostorok, látszott a feszület, látszott az öt seb s iszonyatos omlása a vérnek, látszottak a megváltást hejehujázó emberek és látszott a jóllakott Isten megelégtelt mosolygása.

A kép, mint egy feltámadt óriás vad tenyere vágott az emberek arcába. Mint izzó szegű korbács vert rá a lelkekre: - Isten báránya, ki elvetted a világ bűneit. - A két csendőr keze lehullott az Atyától teremtett apáról. A felemelt öklök leernyedtek, a szívekből kiparittyázott szavak leestek. Lehorgasztott fejjel, lesúnyított szemekkel mindenki az ajtó felé tolongott és senkiben sem volt már ítélet. Az emberek szégyenkezve, orrvérzősen, mint megrugott kutyák kullogtak el a megváltásuktól.

Sori, 1924 december.

A JÓ TEMETŐ

1.

A disznók zabálták a moslékot. Demarchi úrnak faltak hájat magukra. A juhok legelték a sziklák bordái közt kiserkedt füvet. Demarchi úrnak kosztoltak gyapjút a hátukra, jó húst a csontukra. A halak a tengerben neki ikráztak. A kakas, ha végigvágott rajta a tavasz ostora s ő felriadt egy tyúk hátára, a csók berzenkedésében bosszúsan mormogta: - Ezt a strapát is a Demarchi úr zsebének végzem. - Az emberek Demarchi úrnak sápadtak és fogytak. Mert a munkájuk a Demarchi vére és zsírja lett.

Soriban Demarchi úrért volt élet az élet. Sori icipicurka község a Liguriai tenger partján. Háta mögött óriási hegysziklák. Előtte a mérhetlen tenger. A közbeeső vékony sáv éppen elég arra, hogy elférjen rajta Demarchi úr és a végtelen emberi nyomorúság. A hegyekből, a tengerből, az emberi nyomorúságból mind Demarchi úrnak termett ország, hatalom és dicsőség.

Két gyárban és négy boltban szívta Demarchi úr a világ zsírját. A sok zsír aztán meg is látszott rajta. Akkor hasa volt, hogy a szabó, mikor mértéket vett a nagyságos úrról, motorbiciklire ült és úgy végezte a dolgát. Nagy széles szájából agyarrá rohant fogak álltak ki. Mindig falásra táguló, fenyegető rémes száj volt. - Megeszlek! Megeszlek! - mondta mindennek és mindenkinek. És meg is evett mindent és mindenkit: anyagot, embert: apákat, anyákat, halálra szült gyermekeket.

Demarchi úrnak a kegyes Anna signora volt a felesége. Ketten szépen megosztották egymás-közt a két világ gondját. Demarchi úr nyakig volt a földi szorgoskodásban. Anna asszony a kontya hegyéig az égi kegyelemben. Úgy járta a templomot, hogy az már csoda. Isten, Jézus, Mária, a szentek csak az ő imáját látták. Mert az ő imája félrekönyökölt minden más imát s folytonos duruzsolással kért kihallgatást az égi hatalmaktól: - így hallgass meg, édes Jézusom, úgy segíts meg, drága Mária. - Az üdvösség fényes minisztériumában már az öreg szakállas pedellustól felfelé mindenki könyvnélkül tudta Anna asszonyt. De azért túrték, mert nem sajnálta a borraivalót. Ha a férje egy milliót rabolt, ő száz lírát adott a templom céljaira. Ha a férje gyárában megfojtotta a nyomorgörény egy-két munkás gyermekét, ő ezüst szívet ajándékozott a kis Jézusnak. Egész csomó ékes szép szíve volt már a kis Megváltónak. És nem jajgattak, nem jajgattak. Így az égi kettőskönyvvitelben Demarchi úr hozomja kvittolta a tartozást. A tisztelendő úr pedig mint ékes példát kente Anna asszony dicséretét a lelkekre. Polgármester, jegyző, tűzoltó főparancsnok, vasúti állomásfőnök messziről üdvözölték Demarchi urat. Mert a nagy zshivány koca-pénz kövér kis osztalék-malacokat ellett nekik. Ilyenkor a szemük összehunyorgott s a pocakjuk mosolygása mondta: - Milyen szép kis soribeli államreazon és erkölcsi világrend vagyunk mi!

Anna asszony hosszú, száraz fekete némből volt. De ez csak a testi hüvely volt, a siralom-völgyi használatra készült tok. A lelke napról-napra gömbölyűbbre hízott a sok imától. Az ég angyalai minden este mosolyogva emelgették mint a töltött libát és mondták egymásnak: - Ma megint öt dekával lett kövérebb. Ez nyom a legtöbbet az egész soribeli nyájban.

Egyszer, halottak napján, Anna asszony benyitott férje irodájába. Demarchi úr egy nagy könyvben nagy összegeket számított. - Nem jössz, édes férjem, a temetőbe? - kérdezte. - Nagyon szépen ki van világítva.

- Nem megyek, minek zavarasz, számadásom van, - kiáltott türelmetlen-zordul Demarchi úr. Pedig rendesen szelíd-kimélően bánt a feleségével. De most ijesztenie kellett, mert megijedt. Mitől ijedt meg Demarchi úr?

2.

A temető szótól. Amint felesége kiment, Demarchi úr elejtette a tollat. Nagy keserű-búsán félretolta a számadó könyvet. Fényes, kövér feje előre nehezedett, vörös tokája hármásra türemlett, mohó, nagy szemei elszürkültek. - Temető, temető, - motyogta a hatalmas ember.

Aztán a felzajló vérrel visszadagadt a parancs az erős arcba. Dühösen ütött öklével az asztalra. - Büdös, piszok, rongy! - kiáltotta haragosan.

Kinek kiáltotta? A halálnak. Már akárki akármit mondjon, ez mégis disznóság. Ő türelmes, megértő ember, de elvégre Sori első polgára. És hogy legyen valaki, akit pappal ki nem átkoztathat. Bíróval meg nem nótáztathat, polgármesterrel, csendőrrel nem tud ellene tenni. Az ő pénze, az ő mindenható, hatalmas, dicsőséges pénze nem tud semmit tenni a szemtelen ellen. Hát mire való az egyház, az állam, a király, a bíró, a pap és a csendőr? Ő fizet a legtöbb adót az egész Soriban, az egész nervi járásban, az egész Liguriában. És éppen úgy felfordul, megdöglik, szétrothad mint az a rongy Zanelli, aki még most is tartozik a bábájának a születése körül elpredált fáradságért.

Keserű lett a világ a Demarchi úr szájában. Mégis csak piszkos demokrácia ez a világberendezés. Hiszen jó, egy bizonyos vonalig halhatnának az emberek, amennyi csak tetszik. Az éhesek, a rongyosok, a senkik, akiket csak azért csókol világra a nyomoruság, hogy megdögöljenek. De az államfentartó elemek, a jogfolytonosság és erkölcsi világrend őrei! Demarchi úr belerázta ökleit a levegőbe: - Piszkos kommunista! - kiáltotta a halálnak.

Ez a duzzogás régóta tart Demarchi úr és a halál közt. Minél jobban tollasodott Demarchi úr, minél inkább hódította az életet: annál keserűbb lett marakodása a halállal. Mert az irigy disznó annál jobban kajánkodott. Gyilkos-makacs ferbli járta kettőjük közt, amelyekben mindenik mind hangosabban kiáltotta: - hozom! - tartom! - Földet szerzett Demarchi úr s gondolata felujjongott: - szereztem! - A szívében megrándult egy billentyű s kisúgott onnan az agg ellenség: - vesztesz. - Megvette fél Canepát Demarchi úr s gögje szavakba duzzadt: - hódítottam. - Akkor az ötvenéves ember haja körül kicsilllogott a temető hava s a tükörben hájon, jóléten, gögön át feléje rémlett a készülő csontváz és rikácsolta: - És aztán? és aztán? - Pedig hogy került Demarchi úr az ellenségét. Temetésen soha meg nem jelent gyázmisére be nem tette a lábát, temetőbe nem ment volna a világért. És mégis, mégis mindig eléje állott a temető. Sori sírkertje ott van a Genuából jövő egyetlen út mellett. Ott hajlik kis keresztjeivel a tenger fölé haragosodó sziklákra. És ahányszor a nagy úr jött Genuából, jött hájasan, diadalmasan, megalapozva: a szelíd kis temető odatartotta sápadt köveit, rozoga keresztjeit a Demarchi úr földi hatalmába. Sofför hiába kergette az autót Demarchi úr hiába húnyta be szemeit: a temető utána futott mint egy kéregető cigánygyerek s kereszt-kezeivel bekocogtatott a lelke ablakain: - Itt vagyok, nagyságos úr, megvettem az ágyat, csak tessék szólni, ha fáradt.

Demarchi úr nagy búsult haraggal becsapta a nagy könyvet. A bezáruló könyv ijedt zaja jólesett neki, mert izmai hatalmát érezte benne. És mint mindig, ha elmérgesült a halálos torna: most is az üzlethez menekült. - Megyek, megnézem a bútorgyáramat - mondta hangosan, hogy ezekben a szavakban mindennapi, szokott élő életet melegítsen maga köré.

A bútorgyár hatalmas épülete a canepai völgyben, a tengerbe örvendező kis folyócska mellett komorkodott. Most árnyékos és hallgatag volt, mert már estére hajlott az idő s a mai ünnepnap a munkások hamarabb tették le az igát. Csak a kapus volt most élő ember a roppant birodalmon, aki kétrétbe hajtotta vén göthös testét, amikor beeresztette a nagyurat.

Demarchi úr lassú, erős léptekkel járta be az alkonyodó műtermeket. Még csak lenge csipke volt az este szövete s a drága bíbor és aranyos bútorok átdiadalmaskodtak rajta. Át a

Demarchi úr szemeibe, át a szemeibe kapaszkodó lelkébe s nagy élethez való bátorodás lettek benne. Mintha erejéből szakadtak volna ki ezek a hatalmas valóságok: megtapogatta karján a kidagadó húsköteleket.

Voltak ott fényes nehéz arannyal vert diófa ebédlőasztalok. És Demarchi úr látta, hogy gőgös, duzzadó, Demarchi-féle urak ülik körül és telt szájjal eszik az élet húsát. Voltak tömérdek, komoly szekrények és Demarchi úr zsúfolva látta őket testére szabott rendjelektől csillogó ruhákkal. Voltak a földbe oroszlánkörmökkel harapó dús álmohajók, pompás ágyak: és Demarchi úr mindenikben egy megfiatalodott, erőteljes sugárzó Demarchit látott ölelkezni egy-egy Demarchihoz méltó nővel. Mint felszorított fiatal folyó: az élet roppant árja zuhogott ki a bútorokból, torlaszokat zúzva, elöntve mindent diadalmasan. - Élek! élek! élek! - ujjongott a hatalmas test minden lélekkel bélelt kis bolyha.

És akkor felnyikkant valami. Valamelyik bútor pattant. Mintha családba zengő régi órában szakad meg valami. Mintha az anyag titkos szíve halna. És ettől a pici zajtól hallható lett az óriási csend.

Mérhetetlen, végtelen, sírbolti csend volt a hatalmas gyárban. És ez most egyszerre ránehezedett Demarchi úrra. Ólom-boltozattá sűrűsödött s Demarchi úr volt egyetlen tartó oszlopa. Már elszorult a melle, mozdulni nem mert, megfagytak a szavak benne. Jaj, még reá szakad a gyár! Aztán a feltömörlő estében halk suhanások történtek. Nehéz mozdulattal megindultak a bútorok. Csókos ágy, diadalmas étvágyú asztal, rangos szekrény: íme mind elnyultak, mind megfeketedtek. - Talán tutajok, talán csolnakok, - szorongott vakon Demarchi úrban az élet. Ferdített a szem, tagadott a lélek. De hiába, hiába! Demarchi úrba beleütközött a valóság, áttörte határait, elárasztotta. És Demarchi úr egyszerre tele volt fekete koporsókkal. Mert az élet bútorai mind koporsóvá suhantak a homályban, barna csolnakjaivá az örök elhallgatásnak.

Nehéz kiáltással vett erőt a halállal telt ember, hogy kifusson gyárából. Előtte, mellette, utána, súlyos horzsolással, halál-tutajok: fekete koporsók végtelen sora úszott.

3.

Másnap egy órával hamarabb volt irodájában Demarchi úr. Ez volt a makacs felelet a halálnak: - Látod, azért is, ma egy órával több életet élek. - És annál szigorúbban végezte a számadást, és annál üzőbb szavú volt az emberekhez. Jelentette a titkár:

- A reccói gyárban napi ötven centesimo béremelést követelnek a munkások. Zúgolódnak a nagy drágaság miatt. Folyton a gyermekeiket emlegetik. Mit csináljunk?

- Pénzbírságot kell kivetni mindenikre. Amelyik hangosan ugat, el kell kergetni. Értesítsék a csendőrséget is.

- A szerencsétlenül járt Soldi gépész özvegye segílyt kér. Azt síránkozza, hogy öt gyermeke van, hogy férje húsz évig volt a gyár szolgálatában és halálát is a gyár okozta.

- Ha még egyszer idehozza a pofáját, át kell adni a rendőrségnek.

- Torti mészáros, akinek már kétszer adtunk haladékot, tegnap sem fizette meg bérletét. Ő az egyetlen egész Canepában, aki még hátrálékban van.

Demarchi úr felugrott:

- Rögtön ki kell dobni egész pereputtyával együtt. Lám ez a jutalma az embernek, ha engedékeny. Küldje el azonnal a hatóságot hozzá s ha nem fizet, repítsék ki.

Aztán visszahívta az elsiető titkárt s fokozódó haraggal mondta:

- Hagyja csak. Magam megyek, én magam fogom kidobni. A szemtelen, háládatlan fráter! Majd adok én neki!

Vette kalapját, kapta nehéz úri fekete botját, kirohant. Olyan jólesett ma tenni, dühöngeni, toporzékolni: élni, nagyon-nagyon élni. Nehéz szuszogással indult meg a folyam mentén felfelé, mint egy tiprásra rohanó bölény. Az emberek alázatosan köszöngettek mellette, nem vette észre őket. Ment mint zúzásra guruló szikla, ment mint a végzet.

Canepa egy Sori fölött felcsúcsosodó sziklán van. A sziklahegy lépcsőnek tisztelt vájásain súlyos lihegéssel rohant felfelé a behemót ember. Apró sziklaváladékok törtek szét lábai alatt. A darabkák bolond kanyargásokkal gurultak alá s megcsiklandozták az évezredek sziklahegy hátát. Az öreg szikla kacagott: - Ni, Demarchi úr él, Demarchi úr dühöng. - Minden visszaisklásra, minden letört sziklamorzsára, minden feltörő neszre még súlyosabb harag gyűlt a Demarchi úr eddigi haragja fölé.

Végre izzadtan, bíboran, - a feje tele volt nehéz vérral - felért a canepai sziklatetőre. Ahol hallgatag tér közepén kis templom áll. A tér körül mély csendben sziklafalu házacsák alázkodnak. És mert az alatt levő völgy a tengernek nyílik: innen lehet látni Sori templomát, a tenger síkját s a Demarchi úr gögös úri házát.

De most ezek számára nem volt szeme, szemeken át megfogó lelke Demarchi úrnak. Egyenesen a tér egyik szögletébe törtetett. Ott is a saját háza, a saját hódítása volt: a telek, melyet Tortinak, az erejéről híres canepai mészárosnak bérelt. Belökte a vedlett kőfal kapuját. Belépett az udvarba.

És akkor megállt. Nem az akarásával állott meg. Mély hallgatás volt az udvaron. De nem az a csend, mely ott künn az ősz küszöbén gondolkozott. Nem az az álom-szemű komoly barna asszony, kinek ölelése meleg és jó volt mint az elringató anyamell. Sajátságos hideg, dermedt csend volt, mintha egy kétségbeesett jajkiáltás fagyott volna meg benne. Az udvar dolgai: a fatuskó, a melléje dobott balta, a fától fáig húzódó szárítókötél, rajta egy karjait lógató ing, egy a küszöbre tett ivókanna félig tele vízzel, egy faasztal a kerítés mellett, egy félredöntött szék: az élet tovamozdulásában hagyott mindennapi szokott tárgyak most olyan különösek voltak, úgy benne döbbsent valami a hallgatásukban. Egy szekér is állott a nyitott fészker előtt. Egy szekér, mely nem volt befogva. És rúdjai mégis előrenyúltak, mintha láthatatlan lovak fekete tomporát szorítanák. A néma, dermedt kerekében mégis mozdulás volt, az üres bakon mintha már ostort emelne egy rejtett arcú kocsis. Valami végzetes indulás volt ebben a mozdulatlan szekérben. Demarchi úr elővette a cigaretta-tárcáját.

Kivett egy cigarettát. Rágyújtott. A rendes, szokott mozdulatok, a cigaretta meleg füstje visszamozdították beléje az életet. Átment az udvaron. Átlépte a félig kihörpintett kannát. Belépett a házba.

A nagy sötét falak homályt sátoroztak a szobába. Súlyos, ravatalra nehezede homályt. Demarchi úrnak valamit mondtak a szemei. De a lelke bedugta minden fülét: nem akarta, nem akarta hallani.

Az alvó tűzhely mellett, végignyulva a földön, holtan feküdt az adós ember. A másik hitelező gyorsabb volt: elébe vágott Demarchi úrnak. A halál ott roncsolta meg a roppant erejű ember szívét, a ház szíve: a tűzhely előtt, a napi munka csendes mozdulatai közt. Ingujjban, mezitláb, dolgos állapotban ment a megidézö fejedelem fekete sátra felé. Piszkos ingéből kidomborodott a hatalmas szörös mell. Hátra torlott fejéből kimeredtek a megfagyott bika-szemek, vágóhídra néző, döbbsent csodálkozással. Eldobott karjain még most is erőt harsogtak az izmok. Szennyes, sáros, szétálló ujju lábai, mintha kövült mozdulatban valami keskeny sötét

pallón keresnék a lépést. Az élet letaglózott gladiátorából úgy fújt a halál hűvössége, mint mély pince szájából a benrekedt tél.

Mikor a két lármás szem rákarmolta a Demarchi ur lelkére ezt a halálos valóságot: a hatalmas úr izmai az első pillanatban futásra rémültek. De azután valami tikkadt, húzó, végtelen keserű kíváncsiság szomjasította át. Lábujjhegyre fogta hatalmas lépteit, odament a halotthoz, fölébe hajolt.

Nézte. Mozduló, odasodródó nézéssel nézte a holtat. És a halott ember, a halott csend, a halott tűzhely jégkezekkel fojtogatták a szívét. Ha nem szólt volna, emberből jövő emberbe menő emberi szóval, megszakadt volna:

- Torti, - hívta csendesen.

A halott nem felelt.

- Én vagyok, a Demarchi úr.

A halott nem mozdult.

- Torti, add meg a tartozásodat.

Csend maradt a csend, halott a halott.

Demarchi úrban a rémület jégtengere felmozdult és örült dühvé csapzott. Beordította a halott fagyott arcába:

- Kilakoltatlak, rögtön kilakoltatlak!

Kacagás hallatszott. Csengő, édes gyermeki kacagás. Úgy jött belőle a méz, mint boldog tavaszi fűzfák barkáiból. A küszöbön lobogó kékszemű, szőszke kislány állott.

A játék csavargásából jött haza. Ezelőtt egy órával apját még az erő biztos munkájában hagyta el. Már letört ajkáról a nevetés, meglátta az idegen embert. Már rémület csapott át rajta, már magához rántotta szemeit a halott apa. Odarohant hozzá, letérdelt a fejéhez, átölelte. Messzire sikongó veszett zokogással kezdte hívni. Hívta gyermeksívéhez, árvult életéhez, védetten magához: - Apuska, apuska, jaj, jaj, jaj, apuska!

Demarchi úrnak nem volt gyermeke. Talán még sohasem hallott gyermeksírást. Ez a sírás most fekete szíjjakkal verte a hatalmas urat. A nagy dicsőséges Demarchi urat kitörte a félelem nyavalyája. Megfutott.

A templom hűvös árnyéka fázította magához. Halálos-keserű volt a nagy úr élete. Rémult szemei, megvert, tipegő gyermekek, lenéztek a magasságból és matattak az élet csecsei után. Lenn a tenger nagy síkján saját halászbárkái futottak. Kutatták a habok mellét, hogy neki több pénze legyen. A part jó részét behódító kertjében citrom, narancsfák dús aranyában, pálmák gögös sudarában duzzadt az ő hódítása. A hegyek oldalain az olajerdők minden bogyója egy-két centesimót patakzik az ő pénztengerébe. Az élet élt és minden kezével pénzt készített Demarchi urnak. De külső szemei hiába vitték Demarchi úrnak az élet diadalát. Belső szemeiben ott feküdt a hulla és eldugta életét minden öröm elől.

Hát nem lehet lebírni a gyalázatost, hát nincs segítség? Hát az lesz az erősebb, hát mindenütt elébe áll, minden diadalát meghűti, minden poharát megkeseríti? És ő nem tehet ellene, nem menekülhet előle. Ha bebújhatna a földbe, ha élő életként oszolhatna szét a tenger halaiba, kertje zsíros fáiba, az erdők sudaraiba, a füvekbe, hogy az élet millió szájával kiáltaná dacát a szemtelen halál arcába: élek! élek! élek! - Az összekarmolt lélek előrántotta ezt a szót mint egy végső fegyvert és Demarchi úr hangosan, zokogó daccal kiáltotta a völgy tágas ölelésébe: - Élek!

A hang vak zuhanással hullott alá a mélybe. Hűvös szellő metszett be a Demarchi úr lázába. Az a sajátságos érzése volt, hogy háta mögött meredten nézi valaki. Visszafordult. Kétszáz lépésnyire a templomtól, a sziklatető végső domborodásán: a canepai temető apró keresztjeit, barnult sírköveit tartotta a Demarchi úr bánata felé.

4.

A következő napon Demarchi úr ott volt a misén a felesége mellett. Egyenesen, duzzadón, gőgösen felvetett fejjel ült a Krisztus előtt. Arcán most azt mondta a pénz emlőjén nőtt parancs: - Bajom van, gyógyulást akarok, Krisztus, segíts tüstént, sok pénzemben vagy már. - Így szokott ülni a nagy úr a Cavalieri borbély székében: - Végezze gyorsan, jó borravalót kap. De ha megvág, lelövöm mint egy kutyát.

De a Krisztus mégis megvágta. A pap éneke olyan halotti zokogás volt. A hangok fekete rögökké súlyosodtak és hulltak, hulltak valami nagy üres koporsóra, mely átkongta a Demarchi úr lelkét. És akkor a feszület is csúfos temetői mókát kezdett a hatalmas emberrel. Lassan-lassan levetkezte a húsát és egyszerre csak egy csontváz nézett mély, berontó vak nézéssel Demarchi úrra. Csontváz, mely öt helyen véres volt s foszlott testében mégis úgy hasonlított a tűzhely előtt fekvő adóshoz. Demarchi urat kiverte a verejték. Nem merte oldalt fordítani a fejét, mert az a vak félelme volt, hogy peckesen ég felé nyuló felesége helyett egy fekete fejfa van mellette és egy mozdulatára megfogja kezeivel. Hogy utána jött a temető az örök élet házába, hogy minden ember a templomban egy fejfa megfogásra készen tárt karokkal. És ha egy rezdületben elárulja, hogy él, megfogja, megfojtja, föld alá dugja, ledörmöcköli a temető.

A mise után, fenn a kórusban, gyermekek énekeltek. Verejték-törlő zsengekezű édes gyermekhangok jártak szét a levegőben. Lány ujjai megoldták egy kissé a rémület jégpáncélját Demarchi úron. A nagyúr fellélegzett. A gőgös lélek most önmagát is olyan gyermeknek érezte. Gyámoltalan, magános, árva gyermeknek. Óh, ha egy gyermek odaadná neki a sírását, hogy élete bús kelevényéből kifakadjon minden méreg. Lobogó kék elcsodálkozással valahonnan két gyermekszem nézett a Demarchi úr lelkébe.

Mélyen elgondolkozva hagyta el a nagyúr a templomot. Künn a templom előtt elbúcsuzott a feleségétől. Menjen csak haza, neki még valami dolga van. Sori hatalmasai: a polgármester, a csendőrkapitány, az állomásfőnök nagy hajlongásokkal kérdezősködtek a pénzkirály egészsége után. Ilyenkor el szoktak beszélgetni a templom előtt. Ilyenkor intézik el a világ, az ország és különösen a Sori dolgát. A világ és az ország még mindig bírták ezeket a beszélgetéseket. De Sori attól koldult. Most Demarchi úr röviden felelt. Elköszönt: sietős dolga van.

Demarchi úrban sajátos, halálos döntő kíváncsiság támadt. Az a kíváncsiság, melyet a félénk utas érez, mikor az éjjeli út szélén megbújt rémet lát rá leselkedni. A félelem mindjobban fojtogatja jégkezével. Pillanatról pillanatra szorítja ki az életet a tüdejéből, a lábaiból, a szívéből. Még egy pillanat és holtan vágódnék el. De akkor, az agónia végső percében, az örült döbbenettől hőssé lobog: ráparancsolt izmokkal, kifeszített szemekkel odamegy az ijesztő titokhoz: na, lássuk, mi vagy? Hiszen akármilyen halál vagy, nem lehetsz halálosabb mint ez a vak félés. - Demarchi úrban az egész mise alatt, titkon szűrődve össze lelke sötétebb csatornáiból, ez a mondat gyűlt össze: - Milyen is lehet az a temető?

Milyen lehet az a lakás, melyet nem lehet elmulni? Hogyan várja őt, milyen helyet tart az ő dicsőséges, hatalmas teste számára? Mik a titkai, a fegyverei, hol dugdossa erőit, hogy olyan irtózatosan erős, hogy nem lehet elmenekülni előle?

A temető ajtaja előtt megállt. Visszanézett, mint a kergetett tolvaj. Meghalna szegényében, ha meglátná valaki. Aztán óvatosan, félénk kézzel, nyitott egy észrevétlen-kicsit az ajtón. Beleskődött. Senkisé volt a temetőben. Belépett.

Az őszi nap meleg csókjában tartotta a temetőt és Demarchi úr benne volt a temető csókjában. És furcsa - nagy dolog történt a büszke úrral. Mintha a napos levegő ezer pici lágy kézzel nyult volna hozzá: megfogták teste minden kicsi bolyhát. Kipakolták a roncsolt, sajgó lelket belőlük, kitergették a temető csókjába. Demarchi úr érezte, hogy tágul, tágul, hogy a szörnyű rémület láncai letöredeznek, hogy nagy csitulással, elzsongító jóleséssel szétterjed a temető csókjában. Nem volt többé akarat, nem volt gög, nem volt már Demarchi úr sem. Elcsituló sírás, megringatott emberi fájdalom, szétgyöngyült gyermekölelés volt az ősz és a temető nagy csókjában.

Hosszú félóráig állt ott. Állt mozdulatlan, akaratlan, tudattalanul, ősszel, temetővel összevegyült élettel. Akkor egy sóhajtás esett le ajakáról. Lenge sóhajtás volt, de nehéz mázsák hulltak le benne. Aztán elkezdett ténferegni a sírok között. Minden kis domb előtt megállt, minden kis fejfát elolvasott. És mindjobban húzta valami a föld melléhez,

Egyszer aztán meghökölt. Egy megásott gödörhöz ért. Széleit a felhányt föld dombozta. Mély öléből nyirkos hűvösség lehelt. Az adós Tortit fogják idehozni ma délután. De körötte olyan jó és szelíd volt a temető. És Demarchi úr már úgy érezte, hogy ő fekszik a hűvös ágyban. Hogy puha föld fedi lábát, hogy elnyulik végtelen nyulással a földbe, a föld nedveibe, a gyökerek szájába. Hogy már egy a földdel és megásatlan mély nyugalomban issza az ég rácsurgó tejét, az édes napot. - Milyen nyugodt vagyok, milyen biztosan érzem magamat, - szólt benne a csodálkozás.

Aznap este, mikor a nagyúr lefeküdt széles ágyába, úgy érezte, hogy kocogtatnak az ablakon. Hogy az erkély nagy üvegszárnyai kinyílnak s mint haboshátú meghajolt juhok: apró sírdombok halk seregléssel gyűlnek az ágya köré. Cirógatta, cirógatta selymes hátukat. Nagy nyugalom szállt fel belőlük a karján át a szívéig. Elaludt. Hetek óta nem volt olyan rezdületlen édes álma.

5.

Hetek teltek el s a gyár embereit tótágasra állította a csodálkozás. Demarchi úr idegenné változott. Termete még úri-egyenes volt, arca szigorú. De szemeiből eltűnt a régi parancs, ajkairól a nehéz szavak. A számadásokat, a munkát épen olyan pontosan vizsgálta meg, mint eddig. De a régi viharok elmaradtak. Néma volt, ha hibát vett észre, néma maradt, ha hivatalnokai panaszt tettek egyik-másik munkás ellen. Csak sajátságosan belenézett az emberekbe, mintha titkos árnyékú tóba nézne, vagy furcsa mese csodáiba. Nem volt többé rossz, de nem volt jó sem. Nem büntetett már, de nem is jutalmazott. Mint egy idegen lélek némán járt-kelt emberei nyüzsgésében. Mintha szemei nem emberszemek, szíve nem emberszív volna s nem értené azok emberségét: az éhséget, a vágyat, a jajt, a hibát és az érdemet. - Babona verte meg, - sugdosták a szegény nép asszonyai. - Meglátják, hogy megbolondul, - mondogatták Sori előkelői.

Mindennap, jókor reggel és naplemente felé, a kis temetőt bujta. Amint híre ment a dolognak, többen meglesték: mint áll mélyre olvasó szemekkel a sírok előtt, mint mozognak testetlen szókkal ajkai, vagy bámul a tenger messziségei felé. Az emberek borzongva kezdték kerülni Demarchi urat. Mint az olyan embert, akit súlyos ítéletű bírák idéznek meg.

Testi mivoltában is megváltozott a nagyúr. Egészen lefogyott, szemei megtágultak s valami mély elálmélkodás volt bennük. Ha legbizalmasabb barátai kérdezősködtek a hogyléte felől, sajátságos mosolygással felelte: - Most már jól vagyok.

Egy este Demarchi úr megint a temetőben volt. A nap, mint egy megszigonyozott bálna, már elvérzett a tengerben. Nagy árnyék hullott a világra és nagy árnyék zuhant a Demarchi úr lelkére. Most már nyugodt volt. De végtelen szomorúsággal érezte egyedül és hiábavalónak magát.

Egyszerre, sajátosan, valahogy nem a szemeivel, nem a füleivel, hanem egész bőrével, egész testével érezte, hogy még valaki van a temetőben. Úgy megijedt, hogy egy pillanatra elakadt a szíve. Aztán szétnézett. A Torti friss sírja mögött valami mozdult.

Odament. Különös, áhitatos várakozás ünnepi sátra lett a szíve. A sír mellett kopott barna ruhában egy tízéves kis lányka állott. Nagykelelyű kék virágok voltak a kezében. Nagykelelyű kék virágok voltak a szemei.

A lányka megremegett. De aztán nagy gyermek-bátoran mondta:

- Jóestét, bácsi.

Demarchi úr nem felelt, nem volt most szava a beszédhez. Mert ez a gyermekarc mint éjjeli harangzugás tört fel a lelke mélyéből. Ott hordta már régóta ezt az arcot, magától is titkon és ime most eléje valósult. - Mi fog történni? Mi fog történni? - kérdezte az elámult lélek.

A gyermek nézte a férfi arcát és nem félt. Anyához szokott édes bizalmassággal mondta:

- Virágot hoztam apukának.

Jött, jött, mint messzire elapálylott tenger, jött, jött egy nagy zokogás Demarchi úr felé. Odatántorgott a gyermekhez, kezei ráreszkettek fürtös kis fejére, ujjai szétgyengültek haja szöszke lágyágában. Lelke, szíve, minden élete benne volt hangja sírásában:

- Gyermekem, gyermekem, - lihegte és potyogtak a könnyei.

A gyermek riadt okossággal olvasott fel a férfi arcába. Szánakozó gyermekszíve belecsücsörödött a hangjába:

- Miért sír a bácsi?

- Gyermekem, gyermekem, - ismételte a hatalmas ember.

A kislány olyan rokoninak érezte ezt a nagy bácsit, aki sírt, hogy édes bölcs hangon előhozta a házi panaszt:

- Mama is sokat sír, mióta meghalt apuka. Beteg lett és nem tud dolgozni, azért sír. Azt mondja, éhen fogunk halni. Ugye, bácsi, nem fogunk éhen halni?

Demarchi úr felkapta a kis leányt. Kis testét odaszorította melléhez, friss arcocskáját könnyes arcához. Csókolta, csókolta:

- Nem, nem, édesem! Te az én kis lányom leszel, hozzám fog jönni mamád is, lesz sok szép játékok, szép ruhád, mamának is lesz mindene. Én, én fogok adni mindent, nektek adom az egész világot.

A gyermek arca felvilágolt, fürtöcskéi csilingelték az élet örömét. Parányi ujjával megbabrált a nagyúr arcát és kicsorduló szívvel mondta:

- A bácsi jó, a bácsi nagyon jó.

És akkor egy roppant boldogság történt. A lesátorozott tenger, az elhalványult ég, a szelídcsóku este, a jó temető beteltek a Demarchi úr mellébe és ő az egész világgal volt boldog. És

a tenger, az ég, az este, az elsülyedt sírok és a Demarchi úr szíve mint ünnepi szent harangok zúgták: - Ez az élet, Demarchi úr, ez az egyetlen menedék, ez az egyetlen dac a mulással szemben.

A dolgok mögött, az emberek mögött, a világok mögött: állt a halál és nézett. A parlamente-ken át, ahol történelmet mérgeznek a milliókba, a gyárakon át, ahol vagyon-gúlát terem a tiprott néphús, a templomokon át, ahol a tépett embervenyigéről istent szüretelnek a kancsal-szemű csószók, az örömtanyákon át, ahol tikkadt nőkelyhekben dorbézolnak a vér kergetett-jei, a világ irtózatossá egybeharpásán át: nézett a halál. Nézte a kis soribeli temetőt. Szélíden mosolygott s álomba néző arccal mondta:

- Ha én nem lennék, ha én nem lennék!...

Canepa, 1924. november.

HALLEJUJA

1.

Leste, leste a bogár a hernyót. - Jaj, gyilkos! - kiáltotta a hernyó s roncsolt teste már ott vonaglott a mohó állkapcák között. Leste, leste a madár a bogarat. - Jaj gyilkos! - fuldoklott a bogár s már zuhant alá az ádáz gyomorba. Ugrott a róka a megbújt madárra. - Jaj, gyilkos! - szökött ki a vér és a vád s utolsót verdestek a szárnyak. Dördült a puska az ember kezében. Buggyant a vér a róka nyakán. Felhempergett, elnedvesült szemeibe mégegyszer benézte az erdőt. - Jaj, gyilkos! - nyögte halkan és meghalt. Leste, leste a kereskedő a vadászt, hogy éhfalatért elcsalja a drága bőrt. - Oh, a gyilkos! Jaj, jaj, gyermekeim! - sírt a vadász és futott az éhező családhoz. Szerte a világon fényes, aranyos márványtermekben nagyságos, méltóságos, kegyelmes képviselők, erős rugóra járó nekikvaló törvényeket állítottak fel. - Jaj, nem bírjuk, jaj, a gyilkosok! - Kiáltották a megcsapdázott kereskedők, parasztok, munkások és katonák. És vér buggyant mindenütt és nyelt a halál. És fenn: a hernyók, a bogarak, a madarak, a rókák, a vadászok, a kereskedők, parasztok, munkások és katonák fölött leste, leste a rettenetes Isten a világot. - Te bünt tettél, te félre ficamodtál, te nem imádtál, - dörgött és bosszult. És nyomorúság, fekély, szerelem, szifilisz, világtörténelem hullott özönös ítéletben a világra. - Oh Isten, Isten! - jajgatott vén könyörgéssel a világ. És mindenütt, földben és föld fölött s a vizek végtelen mozgásában: csira csirát fojtott, gyökér gyökeret mart, élet életet túrt ki. Minden pillanatban új vér kibuggyanása sikoltotta: - jaj, jaj, gyilkos! És együtt ez a végtelen fojtogatás nászt zengő csodaszép világ: tavasz volt. Az egyetemes marcangolást, a hullák zuhatagát eltakarta a csók. A milliárd jaj és gyilkos-kiáltás a születés forró indulóját adták össze.

- Milyen áldott szép tavaszt adott a jó Isten, - mondta Kakas István.

- Bumm! - dongott a lezuhant hordó.

- Jaj! - hörgött Kakas István.

Már nem volt áldott a tavasz Kakas Istvánnak. Már nem volt tavasz neki és nem volt Kakas István a tavasznak. Öten dolgoztak a jegyző úr pincéjében, öt monostorapáti paraszt. Dajkálták, instálták, új pólyába csalták át a tavaszi változáskor a bor titokzatos lelkét. Nagy pincéje van a monostorapáti jegyzőnek, egész Tapolcáig nincs olyan másnak. Két szép sorban, emeletre vannak rakva a hordók a pince hosszában. Tele a föld megszárnasító jókedvével. Olyan dicsőséges szép pince, hogy a tisztelendő úr, ha vendégségben iszik a jegyzőnél, sohasem mulasztja el a kövérkés boldog sóhajtást: - Milyen szép pince ez. Mégis csak jó az Isten, jegyző uram. - Most aztán a felső sorból valahogy leszabadult egy rengeteg hordó. Ki lökte meg? A föld keze? A világ keze? Isten keze? A hordó rázuhant Kakas Istvánra, aki térden állva az alatta levő hordóval bajoskodott. Földhöz zúzta a fejét és a mellét s már csak vér volt és összeroncsolt emberhús. A hordó is szétroppant, több dongája kiugrott. A dicsőséges pincében folyt az olcsó vér és a drága bor.

- Tudtam, hogy ma fog történni valami! Amint ma reggel kitettem a lábam a házból, hát nem velem szembe jön az a boszorkány Kis Tóth Istvánné és két üres kondér van a két kezében! - kiáltotta Cseh Antal, aki a legokosabb paraszt volt a faluban.

- A bor üti meg, pedig hogy szerette a bort szegény, - mondta szeliden Birkás Mihály.

Sánta Ferenc a pince ajtajához futott, kezét szájához tette, úgy kiáltott ki a jegyzőnek, aki a szőlőt kapáló asszonyok közt igazgatott:

- Tekintetes jegyző úr! Kerüljön be egy kicsit!

- Mi bajod van? - türelmetlenkedett vissza a jegyző.
- Az egyik hordóval vóna egy kis baj, - kényszergett Sánta Ferenc.
- Az istenteket! sohasem ügyeltek a máséra, - kiáltott a jegyző és vörös lett, mint a főtt cékla. Nagy kövér testével haragosan loholt a pince felé.
- Mari, te, jobban húzd fel a földet a körül a tő körül, hogy a rosszabb álljon a kezvedbe! - kiáltotta vissza a pince ajtajából.

Nagy szuszogva berontott a pincébe. Látja a nagy esetet:

- És éppen a kilencszáztizenhetes borom! Ez az egyetlen hordó volt belőle. Még a veszprémi püspöknek sincs ilyen. - És káromkodott egy kacskaringós nagyot.

Aztán megérintette lábával a földhöz gyilkolt embert:

- Hát ez melyik volt?

Szétnézett a parasztokon s máris bölcsőbb lett tőle:

- Bíz ez Kakas István. Na, legalább ezért nem óbégat a felesége. Az istenit a fejeteknek, vigyázzatok ezekre a hordókra, nem a ti borotok van benne. Na nézd, te, Antal, te vagy az a híres okos, és né, hogy tettétek oda azt a hordót.

Odament egy másik hordóhoz, nagy keserves duzzogással igazított egyet rajta. A hordó bepiskolta a kabátját, nagy gonddal letisztogatta. Újból felméltatlankodott:

- És ennek éppen az én pincémben kellett történnie. A fene egye meg a dolgát. Minden héten háromszor volt tökrészeg, kitörhetne volna máshol a nyakát. Most aztán az egész falu jajgatni fog, hogy a jegyző hordója ölte meg. Mert ismerlek benneteket.

- Bizony, Kakas koma nagyon szerette a tütüt - mondta Cseh Antal, hogy a jegyző lelkiismeretén könnyítsen egyet. És hogy megmutassa, hogy ő nem a halott pártján van.

A végzet-szag valahogy kijött a pincéből. Napon át, tavaszon át megütötte a szíveket. A napnak daloló kapás fehérnépek beszállingóztak a pince hűvösébe. Most már áradt, dagadt a halál a lezúzott parasztból s fekete buborékokat vert a szíveken:

- Jaj, mi lesz a szegény Annussal s azzal a kis árvával!
- Ki hitte volna, pedig ma reggel még az én pálinkámból is kért.
- Jaj, édes Jézusom, micsoda ocsmány lett szegény!

Most már a jegyzőt is meglúdbőrözte a tragédia. Valamit mégis csak kell kezdeni. Nem rothadhat a szerencsétlen itt a pincéje földjébe. A szőlő felső szélén már kezdődött az erdő. Hatalmas ágakat vágatott, letisztította őket, gyenge lomb-vánkost rakatott rájuk, rátették a megrongyolt holtat. Az elárnyékosodott parasztok, a siránczó nők s a bosszankodó úr vitték az összeroncsolt embert a sugárzó falu felé.

2.

A kis Márta elténfergett az udvaron. A tavasz, a világ, az Isten jók voltak a kis árvához, az udvar egy gödröcskéjében kis pocstát tartottak eléje, maradékát valami kiloccsantott víznek:

- Nesze, kis Kakas Mártuska, mulasd magad vele, ne mondd, hogy rólad megfélelkeztünk. -

A gyermek apró lábaival odamaszatolt a pirinyó tengerhez. Nézte, nézte s szája lassanként

édes mosolygásban szélesedett el. - Milyen gazdag a világ és milyen adakozó az Isten, - mondta a kis Kakas Márta mosolygása.

Nagy szuszogó körülményességgel leült az óceán szélére. A pocséta hálás volt, hogy őt is észreveszik: ráderítette a gyermek arcára az egész sugárzó eget s a tavasz széles dicsőségét. A gyermek odafúrta mutató ujját a pocséta szélébe s onnan árkot húzott a homokba. Ilyen árkocskákkal sugarazta körül az egészet, a kis pocséta olyan lett, mint egy naivul rajzolt nap. De pocséta már nem is volt. A víz az árkocskákon szétsuhant a homok titkaiba. A gyermek szemei óriási kapuk lettek s mint tétlen gazda kijött a csodálkozás és eltehenkedte az egész bejárást. Csak bámulta a víz üres helyét. Jaj, de furcsa ez a világ. Volt víz és most nincs. Pedig meg sem itta. Végre nagy megvetés biggyedt ajkára, köpött egyet a gödröcske közepébe, mintha a csaló világ üres markába köpne. Felállt.

Szénézett az udvaron. Üres volt az udvar és ő olyan egyedül volt. Házak, sírdombok, egy egész falu, egy egész temető s azonkívül erdők, hegyek és a kerítés nélküli térséges ég jöttek a szemeibe. És sehol semmi barátság nem jelentkezett a kis Kakas Márta felé.

Odatámolygott a kerítéshez, átkukucskált a szomszédba. A szomszédban a disznó evett a vállból valami korpával kevert zöld lapit. Úgy szuszogott, úgy falt, úgy nyelt, csupa jólesés volt a rengeteg állat. Milyen jó disznó lenni, mindig enni, enni, enni. Az emberek szegények és gazdagok s a szegények sokszor nem esznek. A disznók mind esznek. A kis leány elszomorodott. A nagy napos világból árnyék hajolt föléje. Lekókadtt fejjel matatott be a házba.

A Kakas-Louvre ott áll Monostorapáti végén, a temető szélén. Ez az *áll* ugyan igen rangos és imperiálista íge a Kakas-Escorial folytonos összedülésére. Korhadtt gerendák és egymáshoz erőszakolt vályogdarabok únt együttléte ez a házikó, hogy egy csomó sírást, koplalást, káromkodást és szorongást eltakarjon a többi síroktól, koplalóktól, káromkodóktól és szorongóktól. Hozzá van ragasztva az árnyékszék, egy éktelen nagy barna deszkabódé, kétakkora mint a házikó. Az ocsmány barna bárka úgy fogja a dülöngő kis sápadt házikót, mint egy nagy éhes bogár a zsákmányul esett kis férget. Mintha enné, mintha szívná életét. Mintha a düledt falak sápadt nyomorúságában azért ébrednének, dolgoznának, sírnának, koplalnának, hogy ez a csúnya dög jóllakjék. Talán felülről, az Isten válla mellett a világ s az emberek gömbölyű földje is ilyen halványvézna házikónak s hozzáépített roppant pervátának látszik. És a világ-kunyhóban azért világtörténelmeznek, agyarkodnak s csókolnak, hogy öröktől mindörökkéig disznósággal töltözzék az örök perváta.

A temető szélén áll a kis ház. És van-e nagyobb szomorúság, mint a monostorapáti temető? Itt a temető nem az a mély titkú jóságos javasasszony, ki hűvös kezét ráteszi homlokodra, ráteszi ütőeredre és mondja: - Hány fok élettől forrósodsz fiacskám, hogy úgy félrebeszélisz, úgy hadonázol, olyan valóságos vagy? Ne félj, nem tart sokáig ez a láz, ez az íjesztés. Légy jó s én barna ölembe fektetlek, ringatlak a ringó világgal örök hűsben, dunyhás jó örök semmiben. - És nem is az a nagy emberi ölelés itt a temető, mellyel az élet robotosai magukhoz ölelik a tegnap elpihent ígásait s a rög ezer apró piperés gondjában s fakadó virág tág szemeivel mondják: - Lehúnyt szemű csendes testvérek, végtelen az élet, mert végtelen az emberi szeretet. Nem a halál vak verme: az emberi ölelés győzelme a temető. - Nem is az a nagy biztatás ez a temető, mely titkos mély harangját átzúgja a megtántorodó ember szívéen: - Maradj tiszta, légy jó, légy hős, a világ minden íjesztése és cirógatása nem érdemli, hogy csak egy pillanatra is megpiszkold magadban a született gyermeket. Hogyan félnél az életrohamban, ha itt vagyok én, a nyitott ajtó, a bevehetetlen vár?

Kavicsos, agyagos, gyilkos-gonosz föld a monostorapáti temető. Fűvet megfojt, tövist meg-növeszt, virágot megöl, burjánt felbujáztat. Ha egy óráig eső van, már szétfolyó sárga-piszkos mállós az egész temető. Ha egy óráig süt a nap, égető pokolkályha a föld, mely fullasztóvá izzítja a sírok levegőjét. Ha egy pár napos nap van, roppant repedések nyílnak fel rajta,

melyek elnyelik az élők lábait és kihányják a holtak csontjait. A sírokat megpörkölt tövissek és burjánok sárga kórói borzolják. A felégő föld, a pörkölt gaz és a pörkölt hullák szaga megfojtja a lélekzetet és a szívet. Seholy egy csepp szeretet, fájó kéz gondos simítása. A földből, a holnapból, az élet minden mentegetőzéséből kitúrt nyomorult paraszt ide löki be örökre megszökött fegyenc társait, meghányatja szentelt vízzel, aztán feléje sem néz többé. Mert az a boldogabb, az a módosabb: nem kell baromi munkában remegnie a falatért, nem kell olcsó vért csókolnia az ígás nőtényből úri kalandok számára, nem kell adót, képét hasítania a bőréből. Irigylis is, meg az irtózatoss munkát nem enged időt a holtak cirógatására. Ha vasárnap délután úr és Isten kiengedik egy percre markukból, az kell az alkoholra, hogy elbírja az országot, a hatalmat, a dicsőséget: a világtörténelmet. Mert a korty nélkül lezuhan minden és újból kellene kezdeni a bibliát. Itt a volt falu örökre meghal, szétromlik az átkozott temetőben s nem folytatódó élet, nem jobb jószág, nem megtartó biztatás az élő falu lelkében.

A gyermek megállt a küszöbön. A földes ház nyirkos, dohadt levegője elhűvösítette kis testét s még árnyékosabbá borulta lelkét. Éneklő hangon, dédelgető szomorúsággal hívott:

- Annuska! Annuska!

Nénje nem felelt. Az ablaknál ült egy lánynak. Felső teste előre hajlott, mintha valami súlyos zsák nyomná a hátát. Karjai az ölébe hulltak, hervadtan, fáradtan, élettől lecsüggedően. Tizenkilencéves sovány, betegfehér arcán sokezeréves ősszerű szenvedés volt. Majdnem fehérre kék szemei mereven bámultak ki a napot jajgató temetőre. Hirtelen szőke haja, melyet mintha forró mésszel öntöttek volna le, laposra símul a keskeny koponyához. A házban rendetlenség volt, minden kis dolga hívta a gondos kezet. A lány nem látott, nem hallott, nem csinált semmit. Ült, ült s bámult ki a temetőre olyan arccal, amilyen a vak ember hallgatja a napsugarat.

- Annuska! Annuska! - hízelgett megint a kislány.

A friss gyermekhang lehullt a hűvös levegőben mint elfagyott madárka. Utána még ütőbb lett a csend. A tűztelen tűzhely sötét panasza omlása volt s mintha halott feküdt volna a hideg, rothadt levegőben. A gyermekben most már úgy fázott az egész tavasz. Félénken odalopózott nénjéhez, átölelte lábszárait s feltartotta kis arcát a lány vak szomorúságába:

- Annuska, miért búsulsz?

A lány összerezzen. Meglátta a kis feltartott csőrű árva embermadárkát. Egy pillanatra üres, táv szemei megteltek valamivel, ami mégis mosolygás és melegség volt. Aztán mintha valami lesbe bújó idegen düh lökött volna át testén. Egyik kezével durván háritotta el a gyermeket. Tompa, rekedt hangon mondta:

- Menj, hagyj békét! Mindig csak nyúzd az embert.

A gyermek elszeppent a megsötétedett testvértől. Milyen idegen, milyen zárt és sötét lett az ő széles kacagású, lobogó dalú nénikéje, aki olyan mélyen rezgő öleléssel tudott jó lenni hozzá. Szemeit két öreg könnycsepp ülte meg. Ültek némán s a szemek olyan végtelen gyermekbánnak voltak alattuk. Kis szája elgörbült, de megfogta rajta a sírást. Odament a tűzhelyhez, leült a földre s mint borús roppant házikutyával, nézett farkasszemet a bánatával.

A nagy lány már mozdulatlan, volt, mint az előbb. - Ha megtudja apám, ha megtudja apám! - ismételte benne egy hang.

Ez a mondat, mint egy örült jeges ökle, hónapok óta kalapácsolja szívet. És ha legalább könnyíthetne magán. Ha adhatna valakinek valamit a terhéből, ha volna egy anya-öl, melybe elbújthatná arcát a világtól: - Fogj meg, ölelj át, fáj a világ. - De egyedül kell hordania kétségbeesését. Édesanyjuk több éve meghalt s a két árva úgy nőtt fel a falu és a temető

szélén senki irgalmában. Az apjuk zord, szótalán, nehéz levegőjű paraszt volt. Mikor nem volt a napi robotban, az italt adta lelkét s nem látta gyermekeit. Ha néha feléjük mozdult ez a sötét élet, az csak ökle csapásaiban vagy szörnyű káromkodásokban történt. A Kakas-család a legutolsó rongy volt a faluban. A nyomorúság és a züllés olyanná tette őket, hogy még ebben a nagyon szegény faluban is ezzel a mondással vetették meg a még nagyobb szegénységet: - Olyan tetves koldus, mint a Kakasék. - Az a közmondás pedig, hogy: ez is elmehet kosztba a Kakasékhoz - azt jelentette, hogy az illetőnek már nincs mit keresnie a megterített világon. A gyermekek kitűrték maguk közül a kis Mártát, a lányok nem barátkoztak Annával, legény nem fordította rá szemeit. Még vasárnap az istenházában is félre ültek, mintha nekik egy külön olcsóbbrendű nyomorúság-istenük lett volna. Ezelőtt úgy hat hónappal aztán hazajött az öreg molnárék örnagy fia s magával hozta a tiszt szolgáját is. A legény huszonkétéves, torkos szerelmű fiú volt, aki a mindennapi kenyér helyett csókot kért a miatyánkban. De a szegény faluban drága a becsület. Már tíz napja volt itt s minden este ártatlanul kellett lefeküdnie, úgyhogy álmaiban kergetett bika volt, tüzes csóvával a szarvai közt, égő parázssal a vérében. Egy este a temetőn ment keresztül s útjába került ez a nyomorúság-virág. Vézna is volt, szép sem volt, de nőtény volt s a legény bajusza végéről odamért egy szép mondást neki.

A szegény Anna még sohasem hallott ilyent. Szomjas férfiszem, vágyat kereső vágy még sohasem vette útját szegény élete felé. Most elbódult, mint az ág madara a róka bűvölésétől. A legényt aztán egy pár nap múlva tovább vitték a világ zsírosabb csókjai felé. De a nyomorúság csókja megfogant s a szegény lánynak azóta vak zárka a világ s az élet minden mozdulása ezzé a mondattá dermedt:

- Mi lesz, ha édesapám megtudja!

Ez a kétségbeesés mind jobban körülzárt, mint egy vastagodó jégfal, mint az átkozott vár fala, melynek ő a Kőműves Kelemennéje. Hosszú hetek óta már a templomba sem ment, napokig élő lélekhez nem szólt. Egy darabig reggeltől estig csak kis hugával bajlódott. Azt dédelgette, csókolta, rácsipkázta minden szeretetét. Ebbe a szeretetbe dobta be magát, mint egy lemosó meleg folyóba, hogy ezért az elvállalt anyaságért legyen irgalom muszáj-anyaságának. De most már a gyermeket is kizárta az egy rémületre ígézett lélek, most éjjel és nappal csak az egyetlen ijesztéssel nézett farkasszemet s mint féke tört örült gép termelte az egyetlen mondatot:

- Mi lesz, ha az édesapám megtudja!

Éjjel, ha néha percekre álomba zsibbadt, érezte lecsattogni fejére a zúzó öklöket, megfogant ágyékán a haragos csizmák tiprását, füleiben a szörnyű szitkok véres horzsolását. Pedig nem az öklöktől, nem a rúgásoktól, nem a káromkodásoktól félt legjobban, nem ezek fájtak neki leginkább. Hanem valami egyéb, mindezeken túlrontó gyötrelem, melyet maga sem tudott megnevezni. Szerencsére a munkába vakult, szeszbe bódult apa nem vette észre a vézna test gyenge vastagodását.

- Annuska te! Annuska te!

Rémet lihegve, halálos verdeséssel csapott be a hang, mint egy éjszakából betévedt denevér. A Kocsis Andrásné hangja volt. A jó asszony előre futott, hogy ő legyen a hír megvivője, hogy rangot kapjon a falu új tragédiájában. Az Anna lelke könyökét megütötte a hang, de először azt hitte, hogy félelme sötétségeiből hallja ki e fekete hívást. De a gyermek felugrott, lelkére jeget lehelt a rémület s befagyott hanggal, megnőtt szemekkel dermedt nénjére. A hang újból felverte fekete szárnyait:

- Annus, te! Itthon vagytok?

Most már a nagy lány is tudta, hogy a valóságból jön a hang. Jaj, talán az apjának valaki, valami megsúgta a senkitől sem tudott titkot. Talán titkos szemek olvasták ki a rémületéből, talán a föld, a fák rossz manói lesték el. És most jön az irtózatos apa felemelt baltával, hogy legyilkolja. És Kocsis Andrásné csak azért futott előre, hogy elvisítsa a nagy számadástól.

Felszökött. Halálosra tágult szemekkel, hideglázás ajkakkal rohant a küszöbre. Már a hírhozó asszony is a házhoz ért. Lihegve, csurgó homlokkal, felhullámzó mellel mutatott a falu felé:

- Ott hozzák apátokat. Nem rugdos többé benneteket.

A lányból még mindig nem verődött hang elő. Mintha fagyott lett volna s jégburokból nézte volna a világot. Szemei irtózatosan néztek a mutatott irányba. Már azok is a telekhez értek. Már bejöttek az udvarra. Már egészen hozzáig jöttek. Már letettek valamit a lába elé. Az ő apja feküdt ott: az ő egész rémületvilágának hónapok óta zuhanó súlya. És mégsem apja volt. Egy csomó véres hús és összetört csont volt.

3.

Annuska felült az ágyban. Mintha álma szélén: a vak örvény világfelőli határán haragos kéz verte volna meg az ablakot. Mintha a falakban valami omlásra súlyosodna feléje. Mintha a kis ház nyomorult bútoraiiban valami rémülettől befojtott szó tikkadna. Mintha az egész éjszaka éppen abban a pillanatban volna, hogy elejt egy szavakba nem faragható, érzékekkel körül nem tapogatható irtózatot.

Szemei halálos döbbenettel lihegtek az éjszaka sötétjébe. Szája megnyílt, kiszáradt torkába felferdesett szíve, mint egy éjszaka törében fuldokló madár. Két hervadt kezét mellére szorította, hogy mégis emberi test melegét érezze a világ rettenete előtt. Mellette, lefolyva az ágy túlsó sarkába, Mártuska alszik. Sírást álmodhatik a gyermek, mert ajkai fel-felszepegnek. Mintha ezek a szomorú ajkak volnának az alvó kis élet őrei s fel-felzokogó jajjukkal jelentkeznének a valóság szörnyű kapitányának: - jelen vagyok, instálom, élek, mert sírok.

A szoba közepén, az asztalon valami tompa körvonalú burkolt halom van. És a csend úgy árad belőle, hideg, jeges folyó folyásával. És most már megnyílik az éjszaka, megnyílik a világ s rázuhan a fiatal lány lelkére ez az irtózatos hullá. Az ott az apja, az ő összeroncsolt, szétromtott apja.

- Én öltem meg, én öltem meg, - suttogja bomlott rémülettel a félig nyitott száj.

Honnan jön ez a mondat belőle? Micsoda vádló faragta szavait? De jön, jön, döngő léptekkel jön a véres szemű vád: - Te öltem meg apádat. Lelked titkos vermeiben éjjel-nappal egy titkos ima kért, hogy elpusztuljon az apád, hogy ne legyen bíréd. Te vagy a gyilkos. A te imád lökte meg azt a hordót. Itt a hullá, elég a halál, elég a vér? Örvendj, gyilkos!

Óh, ez a rettenetes apa, sohasem volt olyan szörnyű súly a lány lelkében, mint most, mikor széthullt formában, harag és ijesztés nélkül feküdt ott. Mintha mind nagyobb súllyal nyomná a deszka-asztalt, a levegőt. Mintha mozdulna, mintha jönne. Jaj, ha megmozdul az éjszaka!

Percekig úgy ült ott. A rémület poroszlói kifeszítették, mint egy tagadó eretneket. - Nem, nem, nem én akartam! - visított a legvéznább lelke. - Te öltem meg! - döngette rá hideg kalapáccsal a másik lelke, a nagy, a súlyos, az egész világot magába ólmozott lelke. - Én Istenem, én Istenem! - lihegtek fel a régi imák a lányban.

Felkelt. Az örület vak mozdulataival magára vett valami szoknyát. Kiment az éjszakába. Az ég ezer nyitott szemmel nézte a monostorapáti temetőt. Mit nézhetett rajta? Az éjszaka hűvösébe felérzett a megpörkölt sírok és megharmatosodott por szaga. Kinyújtva kezeit az éjszakába: fogott, szorított, fojtott a temető.

Átbotorkált egy csomó síron, nem látta lépteit, belső szemei nem látták a lépések akaratát. Leült valahova, nem tudta, hova. - Jaj, jaj, - fuldoklott benne az élet. És a roppant világ észrevette a kifutott lányt. - Ni, Kakas Annuska! - mondta a világ. - Tréfáljuk meg egy kicsit, úgyis únom magamat. - És a nagy bálvány hegyek megindultak. Már fekete, súlyos zsandárok voltak és zúzó léptekkel jöttek a lány felé: - Te vagy Kakas Annuska? - Már az éjszaka roppant taláru gyóntató volt s ráfojtó kezekkel csikarta: - Te ölted meg! te ölted meg! - Már mint részeg szájak felnyíltak a sírok repedései s didergő hitvány csontemberek vacogták szörnyű riktusban: - Tanuk vagyunk, tanuk vagyunk! - Már szétnyílt az egek kárpitja s mérhetetlen fekete bírói asztal mögött ott ült a rettenetes Isten és nézte, nézte Kakas Annát. - Gyilkos, gyilkos! - mondták a szemek. A gyermeklány remegő asszonyhúsából kikelt a tízezer éven át beöklözött törvény, rend, Isten, jog, hogy fojtsa, fessítse, marcangolja: - te ölted meg, te ölted meg!

4.

Kakas Istvánt eltemették. A rögök befedték Kakas Istvánt, mint egy szemérmetlen dolgot és a tisztelendő úr mondta: - Na, ha minden halott után ennyi stólat kapnék, elmehetnék kapásnak a váci fenéhez. - A jegyző úr az adólaajtsromban odaírta a Kakas István neve után: meghalt. Aztán kivette a szivarát a szájából s bekiáltott a szomszéd szobába a feleségének: - Máli lelkem, vigyázz, hogy az a buta Rózsi nehogy megint kikeményítse az ingek mellét.

A rögök elfedték Kakas Istvánt. És apró kis állatkák, furcsák, soklábúak, különfélék mentek neki az Isten elrontott képmásának. Méltóságosak voltak és fontosak s elfoglalták helyüket a megterített hullán a társadalmi rend törvényei szerint. És felállt egy fekete bogárka. A többi erre nagyon kegyes, lélekkel bélelt arcot vágott. A fekete bogárka összetette a két első lábát s a kis pincelakás-bogárkából hatemeletes hangon jött ki a világ kenetje: - Véghetetlen bölcsességű Isten, irgalomnak kiapadhatatlan forrása! Te, aki kihoztad a semmiségből a földnek roppant meleg sötéttségét s aki a zord tél után rügyfakasztó tavaszt, a tavasz után gyümölcs-érlelő nyarat, a nyár után lombhullató őszt adsz a föld bogarainak. Végtelen a te jóságod, ó uram, s a te bölcsességed kútfeje megfurhatatlanul mélységes. A tudósoknak minden tudománya, a könyvtáraknak minden bölcsessége nem éri fel egyetlen gondolatodat. Ime a te jóságod nem feledkezett meg a mi gyarló férgségünkről s a te bölcsességed észben tartotta a mi gyengeségünket. A te kifürkészhetetlen gondviselésed végtelen irgalma mondta: Legyen Kakas István! És lett Kakas István. És a te bölcsességed belé adta az evés és ivás ösztönét, hogy a gyermek Kakas István ifjú Kakas István, az ifjú Kakas István majdan felnőtt Kakas István legyen. Hogy a kised Kakas Istvánra hús, csont, porcogó és zsír rakódjék, hogy a mi éhünk megelégtüljön a te bölcs elrendelésed törvényei szerint. Oh Uram, olyan a te jóságod, mint egy dús iratú ó-török findzsa, tele titokzatos, kimeríthetetlen ajándékokkal. Fogadd hát, ó nagy Isten, zengő szívünk háláját és szent fogadásunkat, hogy fogunk minden harapása, csápunk minden szívása, torkunk minden nyelése, belünk minden mozdulása, mint tüzes szélnek zendülése, feléd repítő hála lesz, ámen.

Erre aztán leültek s úgy neki gurultak az evésnek, hogy némelyik a saját édes lábát is befalta. Aztán nagy lihegve pihenőt tartottak. Akkor felállott a huszonnyolc lábú polgármester, vérrel telt szívókáját feltartotta, mint egy telt poharat, potrohát előre tekintélyesítette és szólt:

- Kegyelmes, méltóságos és nagyságos uraim! Mielőtt megint tovább folytatnók nemzetfentartó tevékenységünket, nem mulaszthatom el, hogy az előttünk felterített tiszteltcímű Kakas István lélekemelő példáját önök elé ne szagoltassam. Ez a Kakas István, uraim, egy egyszerű zsellér, mondhatnám, koszos paraszt fia volt és az maradt ő maga is. És mégis mit látunk, uraim? Ez a Kakas István hőiesen meg tudja védeni magát a mai átkos forradalmi eszmék ragályától s a destrukció mindent megemésztő fekélyétől. Többet mondok: Ez a Kakas István, ez az egyszerű zsellér, ez a koszos paraszt fennen lobogtatja az idealizmus, a konstruktív világrend és keresztény morál zászlaját. Mert, uraim, bármily szomorú legyen is, be kell vallanunk, hogy a két történelmi osztály: a mi és a bacillusok nemzetfentartó munkája igen sokszor a destrukció szemérmetlen gátjába ütközik. Ott van, uraim, az a szerencsétlen Cseh Antal. Derék bacillusaink az éjjelt is nappallá tevő hazafias buzgalommal sűrűgtek körötte, hogy őt is megnyerjék a világ konstruktív tényezőjének. De ez a megmérgezett ember, ez a kommunista vad lázadással tovább él. Nem így Kakas István, kegyelmes, méltóságos és nagyságos uraim! Az ő hazafias keresztény lelke az első hívásra engedelmeskedik, ha a társadalom nagy érdekei kívánják. Engedjék meg hát, uraim, hogy midőn szívókámat Kakas Istvánra emelem, benne ne csak a beérkezett embert, de a társadalmi rend egy soha el nem halványuló ragyogó példáját is ünnepelem. Éljen a fogunk, éljen a torkunk, éljen a hasunk!

Szűnni nem akaró lelkes éljenzés zümmögött fel, szívókájukat összekoccintották s tovább folyt a lakoma. És Kakas István szép szelíden rothadt, fegyelmezetten hígult hús-szösszá, alázatosan oszlott szét. És mikor már csak híg cafatok lógtak csontjain, megvetkezett kezével egyszerre csak porhanyós homlokára csapott:

- Tyűh, igaz! Hiszen nekem halhatatlan lelkem is van!

Azzal a lelke kikászolódt a test-sárból s úgy lucskosan megindult az örök bíró felé. De Kakas István életében sokat robotolt, éhezett, katonáskodott, hősködött, fogolykodott, adózott, képezett, stólázott. A lélek fáradt, az út hosszú volt. Még a közepén sem volt az útnak s a rozoga lélek felsóhajtott: - Majd a fenét! - És már elnyúlt a végtelen szélén s elkezdett horkolni, mint egy napra hevert öreg kutya.

5.

Halálosan suhantak a kaszák. - Jaj, halál! jaj, halál! - sóhajtottak az eldülő kalászkok. A halál és a jaj kenye sóhajtva közeledett az ember szája felé. Az egész izzó mezőn: a csavart izmú, vézna, verejtéktől csurgó parasztokon, a meghajló, gereblyét tartó, elítélt ágyékú fehérnépeken, a halált váró kalászkok fojtó izzásán s a rögök nehéz fülledtségén mint kétségbeesett sikoltás, mint nehéz zokogás ütközött ki az élet időtlen ős tragédiája: teremni! teremni! jaj, jaj, teremni!

- Mindjárt eldülök. Elájulok és megtudnak mindent, - lihegte a lélek a szegény lányban. - Isten, édes egyetlen Isten, ne hagyj el!

Ott görnyedt Anna a gyűjtő asszonyok közt. De a gereblye ide-oda táncolt a felforrósodott remegő kézben. Ma a reggelijét is félredugta, hogy hazavihesse a kis Mártának, akit már hetek óta valami ismeretlen betegség bánt. Nem sír, nem panaszol a gyermek, még szavát is alig lehet venni egész nap. De lehervadt kis arcocskája fehér, mint a terített vászon. De megtágasodott szemeiben furcsa tüzeket rakosgat a láz, kis teste olyan tüzes s nyelve és szája lágy ínyei olyan fehérek. Ha nénikéje sokat faggatja, hogy mi baja van, átnyílló gyermekhangja csak ennyit mond: - fáj. - Fáj: ezt mondják a lázas szemek, a megfonnyadt arc, az elfehérült néma kis száj. Nagy halálos szemeivel csak nézi, nézi Annát. Úgy nézi, hogy a két gyermekszem hosszú rezdületű zokogás lesz a megsúlyosodott lányban. Nem játszik, nem dalol többé szegényke,

még az udvarra sem megy ki. Csak ül, ül néma lázában a küszöbön és nézi a világot. És ez a kis áldozat talán a világ szava ott azon a küszöbön. Nehéz megvallás a világ ajakán: - Fáj.

Amióta apjukat eltették a nem katonaköteles, adómentes parasztok közé, a nyomorúság beállt hozzájuk ingyen mostohának s az apai öklöket és rúgásokat duplán helyettesítette. Az első napokban még szállingózott némi ajándék: egy csupor aludt-tej, egy darab avas szalonna, megszáradt cipó s más egyéb jutányos jótett, melyek fejében egy-két sír felé baktató öregebb asszony meg nem rozsdásodható kincseket vélt felgyűjteni a nehéz bírő markában. De a Kakas István halála is csak három napig volt csoda s egy pár nap múlva már nem látszott ki a két Kakas-árva a falu többi nyomorúságai közül. Most már két kétségbeesés hegedült versenyt a szegény Anna életén. Éjjel a lelkiismeret kutyái harapdosták s közeledő gyalázata zúgatott égő hangokat fülébe. Nappal az éhség tépte és a saját bajánál nagyobb fájdalom, hogy napról-napra elfogyni látja kis hűgát. Sokszor az a gondolatja jött, hogy a kis lányt odaadja valami öreg asszonyhoz, ő nyakába veszi a világot, elmegy Tapolcára vagy más városba, beáll szolgálnak, hogy keresetét hazaküldhesse a kis szájnak. De mindig visszalohasztotta a félelem, hogy majd ott felfedezik gyalázatát, kidobják és jaj, mi lesz akkor! Bomlott képzelete azt hitte, hogy az egész embervilág, az ég s a természet dolgai veszett harsogással fogják ítélni a Kakas Anna papnéküli csókját. A faluba még kevésbé mert szétjárni s ruhája alatt nyomorult testét durva kendővel szorította össze, nehogy a szemek megtudják, hogy Kakas Annát is bimbóra csókolta a tavasz. Most aztán, hogy a hatalmas püspöki földet aratták, az éhség és a Mártuska szenvedése mégis napszámba kergették. Tegnap még csak ment a munka valahogy, de most, a tegnapi strapa s egy szörnyű lidércnyomásos éjszaka után, már olyan este súlya volt a reggelnek is. A szegény lánynak szájába szikkadt minden lelke és minden istene, hogy legyen irgalom, legyen jószág Kakas Anna számára is.

Egyszer csak a gereblye kihull kezéből. Eltárgult szemekkel hülyén néz a levegő ragyogásába. - Mennyi fekete pillangó! - mondja egy elsülyedő gondolata.

Aztán egyszerre irtózatossal hasít a levegőbe. Elvágódik a lemetszett kalászkra, vergődik, ágyékát borzasztó feszítéssel löki az égnek, két lába halálos tiprással rúgdos szét. Az asszonyok odarohannak s a férfiak nehéz karjában is megáll a suhintás. - Jaj, jaj, Istenem, Istenem! - üvölt fel a kalászkok közül a lány.

Az asszonyok szétbontják a verdeső lány ruháját. Meglátnak és megértenek mindent. Nincs idő a faluba futni, nincs idő hivatásos segítséget hívni. Egy-két idősebb asszony tapasztalata próbál segíteni a szerencsétlennek. Kihúznak az irtózatossal visító, megcsavart testű lányból egy véres csutakot, Isten legújabb képmását. Eldöbbszentő fej: a még homályba tompult arc a borjú, a hal és az ember vonásainak különös vegyülete. A szemek emberiek: nagyok, kékek s így fagyott vizükkel is végtelen panaszt mondanak. A száj nagy harcsa-száj, mintha felnyílna az egész világra: falni, nyelni, zabálni. A koponya egészen borjúfej, olyan sírányozón ül a vékony nyakon, mintha esti szürkületbe bögne meleg testű anya védelme után. Pedig azokat a szemeket nem fogják ijeszteni az életmumus grimásai. Az a száj nem fogja új jajjal tovább toldani az életet. Azt a fejet nem fogja anya s szerető csókja hívni. Holtan született.

A férfiak kezében már régen tovább suhan a kasza. Talán már el is felejtették az egész dolgot, olyan mindennapi csoda ez. Az asszonyok Annát feltették egy üres szekérre, mely éppen a faluba indult. Megizenték a szekeressel Koldus Birinek, hogy kísérje haza a beteget s vigyázzon rá. Az teheti: nyomorék és alkalmatlan a napszámba. A távozó szekérről visszavisszahasít egy véres sikoltás. A kasza suhan. A kenyér gyűl.

Hetekig volt nehéz lázban Kakas Anna. A világ pedig forgott tovább. A falu pletykái lepotyogtak, mint téli éhség verebei. A nyár osztotta dús csodáit s ékes szoknyában jött az ős. Egyszer aztán, egy szeptemberi reggelen, hogy duzzadt a gerezdekben az emberek kedve, kacagott az alma s ajándékozott a kert: Kakas Anna meztelenül, üvöltve rohant végig a falu

uccáin. Nekiment férfinak, asszonynak, tépte, karmolta, véres káromlásokkal szidta őket. Ébredéskor a kis Mártát holtan találta maga mellett s ez végkép megbontotta a szegény lány esztét. Megbontotta-e vagy hozzárendezte az embervilág rejtett rendjéhez? Most már felnyílt a hatóság szeme, megmozdult a rend, rándult az Egyház, lépett a törvény. Kakas Anna harap. Kakas Annával kell mégis valamit tenni.

6.

Fehér ágyak, fehér világ, szép fehér napsugár. Béke, csend, jóakarát. Mosolygó ajkak, símogató lágy szavak, gondos szemek. Óh, mégis van mennyország s a Kakas Annák szenvedései végén is ott vár az üdvösség.

Künn tél: nehéz, csontkezü tél van. December huszonnegyedike. Ma este fog megszületni a kis Jézus, hogy bölcsőjéből ezerkilencszázhuszonnegyedikszer mosolyogja oda az embereknek: - Kedves rablók, csalók, gyilkosok, kizsákmánylók, hazugok, megraboltak, éhesek, nyomorultak, megváltottalak benneteket. Ezután megváltott rablók, csalók, gyilkosok, kizsákmánylók, hazugok, megraboltak, éhesek és nyomorultak fogtok lenni. - Dermesztő tél van, de az ég kék derűjét nem homályosítja fázó lehellet. De a téli napsugár halkán ömlik szét, mint csendes áldás, mint megígért szeretet.

Csend és béke van az örültek háza körül. Künn a parkot a tél lányai feldíszítették a nagyöröm számára. Fehér és csillogó minden fa, minden bokor a gondos tisztaságu utak mentén. Csodálatos ezüst boldogság a kert. Az ágakon, a galyakon a zúzmara apró arcain millió kölyök-napocska kacag vissza a napnak. Csupa mosolygás és megértett öröm a világ.

A hatalmas ablakokon bejön a tél csendes boldogsága. És mosolygás és boldogság van itt benn is. Az örültek szelíd mosolygással járnak a maguk külön világában s fehér ápolónők mosolygása vigyázza őket. A levegő olyan jó meleg, mint az édesanya köténye, ki magához hívja maszatos játszó gyermekét: - Gyere, te kis malac, töröljem meg az arcocskádat. - Megtörli és megcsókolja. Csók és édesanyaság ez a levegő. Már reggeliztek. És délben ebédelni, este vacsorálni fognak! Egész biztosan, meg lehet előre esküdni rá. A nélkül, hogy a gond nyavalyái kitörnék egy párszor őket érte.

Már majdnem négy hónapja van itt Kakas Annus és könnyes nagy eláradásban olyan jól érzi magát, úgy nem tud hinni a boldogságának. A szegény lány baja csak múltó zavar volt, a szervezet ős paraszti ereje megvédte minden szörnyűség ellen. Október vége felé már teljesen magához jött. Vézna, szenvedő arca kezdett feltelni, ijedt nagy szemeibe visszafényesedett az élet, homlokáról elsimultak a gyötrelem barázdái, még kócos kenderhajára is fényt lehelt a felmozdult ifjúság. Már egész rendesen beszélt, nagyon jó és nagyon hálás volt. Akkor aztán egy reggel akaratlanul ellesett egy beszélgetést az orvos és az egyik ápolónő közt. Az orvos részletesen kérdezősködött, hogy viseli magát a beteg. Az ápolónő jelentéseire helyeselve mondta: - Igen, azt hiszem én is, hogy rövidesen haza engedhetjük. - A lány élete mélyéig kondult ez a mondás s felétek lelkébe a mult minden szörnyűségei. Itt hagyni ezt a fehér boldogságot, ezt a sok jószágot, ezt a meleg gondviselést! Ősparaszti ravaszsága segítségére sietett a megrémített életnek. Az nap háromszor is örültségi rohamot színlelt, tépte magát, össze-vissza beszélt. És azóta okos politikával itt tudja tartatni magát, hogy az ő fiatalsága is mosolyogjon, hogy Kakas Annának is élet legyen a világ.

Az örültek tudják, hogy ma este jön a kis Jézus. És tudják, hogy nekik is valami nagy sugárzó ünnepet fognak rendezni, ahol mindenikük fog kapni valamit. És az elkínzott, meghomályosult embereken megmozdul a hajdani anya-csók, felmelegszik a sötétségbe zuhant gyermek.

Olyan szelíd, olyan engedelmes ma mindenik. Nagy tikkadt várásban várják a kicsike fejedelmet, aki apró kezei jóságát végigsímítja az ő zilált homlokuk szenvedésén is. Itt-ott mindegyre felbuggyan az enyhült ajkakon:

*Mennyből az angyal
Leszállt hozzátok,
Pásztorok, pásztorok.*

Nagyon hosszú a nap és néha már szinte sajog a várakozás. De az öreg golyóbis, a föld jó: csak fordul, fordul s a nap gurul lefelé. Jaj, már véres, jaj már nagy árnyékok fekszenek a földre. Az esti világ átfázik a beteg lelkeken. Sötét és kietlenség a külső világ s már-már visszazuhanak a sötét szakadékbba, ahol rémszemű óriásokkal kell öklözni és túl kell visítani őket. De jönnek az ápolók, de jönnek az orvosok s szelíd mosolygással hívják őket a nagy terembe, hol már vár az édes nagy meglepetés.

Félénken, gyermek szepegéssel, teljesen visszagyermekült arccal mennek a vezetés után. És aztán egyszerre csak belépnek a nagy terembe. Sugárzó fény fogadja őket s a nagy káprázatban a terem közepén ott áll az elsüllyedt sziget ragyogó csodája, az ős anyaság, az örök szeretet: a karácsonyfa.

Körülállják a karácsonyfát, szelíden, édes félénkséggel. És a főorvos a fa mellett áll, mosolyogva, mélyre zengő hangon beszél valamit Krisztusról, aki eljött, hogy levegye a roskadó vállról a terhet, aki eljött, hogy meleget csókoljon a fázó lélekre. Beszél a jóságról és az örök szeretetről. És a bomlott szívekben most nagy ragyogó béke mosolyog, a véres üvöltésű szájakon most a régi gyermek-csók vonaglik. Elámulva hallgatják az orvost, de az orvos szavain át valami lágy hang régi hívását s az anya-öl párolgását érzik.

Aztán mindenik kap valamit s gyermek-kiáltások és édes nevetések csuklanak a fenyőillatú levegőbe. Kakas Annuskának egy nagy bábú jutott, egy nagy, szőke sugárzású, elámult arcú, édes-buta bábú. És Kakas Annuskát most elönti az anyaság, elönti, mint májusi lágy zápor a puha földet. Öleli, csókolja, édes bűgással hívogatja a bábút. Aztán egy szegletbe húzódik. Elkáprázott csókos szemekkel nézi a ragyogó fát, az orvosok komoly jóságát, az ápolónők fehér mosolygását. És hallgatja a fa körül lassú kanyargással felzendülő betlehemi éneket. És az összetaposott, tövisekkel teleszórt röglélekben, szegény nyomorult kis Kakas Annuskában most mégis dicsőséges nagy Isten terem. Édes elgyengülésben fehér szavak páráznak fel lelke mezőiről, mint hálás illat a pünkösdi virágok habos kelyhéből. Oh jó, ó szent, ó százszor, ezerszer áldott az Isten, aki az éhséges, rúgásos, munkás, monostorapátis, emberes ezer ijesztésű világba ide helyezte az örültek házát, mosolygó és erős jóságú emberek fehér, csendes világát, ahol csak gondviselés, csak jó vigyázás és szeretet van. És mint bő forrás a tavasz megduzzadt földjéből, mint édes tej a fiatal anya emlőjén: szelíd, lágy énekekben csordul ki ajakára az ős áhitat zengő öröme:

- Hallejuja, hallejuja!

De éber ösztöne észreveszi, hogy a főorvos komoly szemmel figyel rá. És egyszerre árnyék zuhan rá. Látja Monostorapátit, a fojtó kunyhót, az égő temetőt, az irtózatot arcokat. És már eltorzítja arcát, dühöt mutat és félregörbíti száját. De olyan nagy itt a jóság, a meleg, a szeretet, hogy most nem jön üvöltés az ajkaira, nem tud harapni, nem tudja tépni magát. Lelke boldogan bűg, mint megbujt gerle s mint rejtett patak halkan csörgedez át életén:

- Hallejuja, hallejuja!

Taormina, 1924 december.

ECCE HOMO*

I.

- Erzsébet, add ide a ruhakefét!

A kislány nagy barna szemeit ráijedte apjára. Nem mozdult. Micsoda hideg veremmé lett az apja szíve, hogy ezt a csúf, ünnepélyes, hűvös nevet húzza onnan elő. Mikor ő eddig mindig Erzsók volt és szöszeke fürtjeire s arca édes duzzadására ezt a nevet csókolta annyiszor az édesapja. És most egyszerre rázuhant ez a nagyfene hideg Erzsébet név. Pedig ő semmit sem csinált. Nem piszkolta el a ruháját, nem nyalakodott. Még kis öccsével, Lacival sem került külpolitikai bonyodalmakba. A tizenkétéves lányka félénken nézett szét lelkében, mint egy leánykolt szobában, hogy meglássa a bűnét.

Már tegnap dél óta valami nagy idegenség hűvöslik az apja körül. Tegnap a szokottnál később jött haza Czehula tanár úr, várni kellett rá az ebéddel. Mikor hazajött, nagyon egyenes volt, fejét szokatlanul magasra tartotta, nem hajlott le a mindennapi édes csókra. Bekiáltotta gyermekeit, feleségét, az egész családot. Még a félszemű viceházmesternét is behívta az udvarról. Furcsa ünnepélyes hangon, nem rendes édesapaságos hangján: szavalva adta elő, hogy az érdem előbb vagy utóbb megtalálja jutalmát. Hogy őt ma nagy kitüntetés érte. Előléptették az ötödik fizetési osztályba. Hogy nemcsak a mohácsi vész, nemcsak a tatárjárás vagy az aranybulla, de magától a honfoglalástól kezdve ő az első méltóságos gimnáziumi tanár Magyarországon. Hogy Árpád apánk és Czehula Vince tanár úr között ezer évnyi vérnek és jajgatásnak kellett elzuhognia, hogy a magyar középiskolai tanárságot megérje ez a dicsőség.

Azóta apukát kicserélték. Nem zongorázott Mancival, a legnagyobb leánnyal, aki már négy év óta volt mindenféle lelkiakat, psziché, ideológia s más efféle, hogy éppen hozzáillő párja legyen valami házasulandó fiatalembernek. Nem sakkozott Emillel, a legnagyobb fiúval, aki már egy bankban fürkészte a csodás unikornis: a pénz útjait. Nem kérdezte ki a leckét Bélustól, aki az elsőkerületi gimnázium ötödik osztályában szervezett sikeres ellenzéklet a kultúra áldásai ellen. Nem nézte meg az Icuka hímezését, aki a várbeli polgári leányiskola tanárnőinek a vérkeringését tette gyorsabbá s a krisztinavárosi diákok szemeit fényesebbé. Nem játszott Lacival, a kis öcskössel, akinek még elül az orrlíkain, hátul a nadrágja-hasadékán mindegyre nagy illetlenségek lógtak az erkölcsi világrendbe. De a haja fényes volt, mint a jó tejes kukorica fiatal szöszesége és a szemei kékek, mint az Icuka bérmaruhája. És nem babusgatta meg az ő fejét! Pedig ilyenkor Erzsók mindig úgy érezte, hogy kis szíve a fürtjei közt van. És minden hajszála gyökerén édes bizsergés volt: hogy milyen jó az édesapja és milyen jó nagyon szeretni valakit.

Czehula tanár úr türelmetlen lett:

- Erzsébet, add ide rögtön azt a ruhakefét!

A kis leány felrezzent székéről. Ijedten ténferegte oda apjának a kért dolgot. Ma vasárnap van s Czehula tanár úr reggeltől mostanáig gyakorlatokat javított. Most vasárnapi ruháját tartotta kezében. Mert minden vasárnap ebéd előtt felment a krisztinavárosi kaszinóba. Ott elolvasta a keresztény lapokat. És tekintélyes, megbízható emberekkel megbeszélte az ország dolgaiból annyit, hogy aztán egy hétig az ország is, Czehula tanár úr is élélhetett belőle.

---

* Ebben az elbeszélésben nincs halál és nincs tenger. De van emberi nyomorúság s ez mindennapi halál és végtelen, mint a tenger.

A keféet már felemelte és akkor meglátta a nadrágot. Meglátták az új, a méltóságos szemei. Bizony, ez a nadrág még a régi, mostoha, tekintetes geológiai korszakból volt. Fényeske volt szegény, két szára alján egymás hátán nyüzsögtek a stoppolások. Az ülőkéje pedig olyan volt már, mintha bohém pókok felületes hálójá lett volna. A méltóságos tanár úrban felföldrengett egy hősi elhatározás:

- Új nadrágot fogok csináltatni.

Ez az eltökélés aztán úgy felmozdította véréet, hogy új göggel még tömegesebben felsőbb tízezernek érezte magát. Széles főrendiházi mozdulatokkal kefélt. Mikor húzta felfelé a nadrágját, megpillantotta, hogy Laci a pipájával játszik. Keményen rászólt:

- László Sebestyén, tegye le azt a pipát!

A Laci tündöklő gyermekségén még nem tudtak árnyékot vetni a hatalom-szavak. Ő még Czehula Lacin kívül más tekintélyt nem ismert. Szemei kifényesedtek, ajkán kilógott egy fürt kacagás:

- Apuka bolond. Én Laci vagyok.

A tanár úrban egy pillanatra felhalványlott két szem: a régi tekintetes-úr-szemek, melyekből annyi szeretet és szorongás fogyott el mindennap kis cselédei számára. És reggelre mégis mindig újból megteltek. Ez a két szem kissé szánalmas mosolygással nézte az új méltóságos tanár urat, aki még a Laci rég elfelejtett bérmanevét is visszaemlékezte, csakhogy főhercegiesen szólíthassa gyermekeit. Egy régi jó hang szelíd hajlással mondta:

- Bizony, bolond vagy Czehula kolléga.

De az új méltóság még olyan friss volt, úgy kellett ez a kárpótlás az évtizedek tiprására, hogy visszakergette sötétebbik lelkébe régi egyszerű önmagát. Már az ó-hervadt cilinder is a fején volt. Kikiáltott a feleségéhez a konyhába:

- Amália, egykor pontban megjelenek. Legyen pontosan kész a dézsöné.

Így mondta: Amália és nem: Máli. Így mondta: dézsöné és nem: ebéd. A szegény asszony rémülten rohant be gyermekei közé:

- Mivel bántottátok apátokat, rossz gyermekek?

Azok nem feleltek. A levegőben nehéz szorongás ólomja folyt szét és megnyomta a szíveket. Künn a konyhában pedig, ahol eddig hervadt arcú Gondok és öreg Szükség sóhajtoztak, felmozdult a dolgok titokzatos lelke és szilaj táncba kezdtek a leendő főzelék zöltségei. Ugrált a fejes hagyma, riszálta magát a káposzta, csuhajozott a krumpli. A petrezselyem mámorosan karolt a fekete retekbe és diadalmasan üvöltötte: - Kartárs, eddig koszos ebéd voltunk, ma méltóságos dézsöné leszünk. Éljen a magyar demokrácia!

II.

A Krisztina körúton lépegetett Czehula tanár úr. A júniusi nap glóriásan sütött rá. Az öreg golyó ma valahogy fényesebb, napabb volt, mint eddig.

A Krisztina körúton lépegetett és lelke fényességes magas kakasülő volt s a gög eresztett golyvával turbékolt rajta. A cím a szebbik dolog, az emeli fel őt a társadalom támaszai közé. De a velejáró pénz sem kutya. Kétszázezer koronával lesz több fizetése évente! És Czehula tanár úr eláradó részletességgel számítgatta, mi mindent lehet csinálni azzal a méltóságos kétszázezer koronával. Az eposz végén négyszáz friss zsemlét látott egyhalomban. Oh, jó az

Isten, van Gondviselés és dicső férfiak vezetik az állam szekerét! A tanár úr teste édes ellágyulásban felelt a stréberkedő napnak: - Csak süssön, süssön bátran. Nagyon szép, meg vagyok elégedve.

A krisztinatóri templomból kis emberkék tipegtek kifelé. A begyük duzzadt-fényesre állott a frissen beszédett üdvösségtől, a szájukon mosolygott a vasárnapi ebéd várása. Apró szemeikben ott bújt a gonosz kis vigyorgás: két óráig olyan istenesek voltunk, hogy most egy hétig nagyon embertelenek lehetünk érte. A tömegben, mint egy szőlőgerezd felé lopakodó vén róka, az öreg Kutassy Albert gróf kujtorgott szembe a tanár úrral.

Albert gróf mindig mást mondott, mint amit hitt és sohasem tartotta be azt, amit ígért. Ezért iszonytató Macchiavellinek érezte magát. Bö népszerűsködéssel előre köszönt a tanár úrnak:

- Szervusz, méltóságos uram.

Czehula tanár úr alatt zengő ringispil lett a hat nap alatt összeütött világ. Azt sem tudta, köszönt-e, nem-e. A forgó, fényes csilingelésben a jobb füle kérdezte a baltól:

- Szaktárs, tényleg azt mondta a kegyelmes gróf úr: szervusz, méltóságos uram?

- Szórol-szóra azt mondta: szervusz, méltóságos uram, a Kutassy kegyelmes gróf úr a saját szájával mondta ezt, - felelte vissza a balfül és ráhelyeselt a szemek.

Czehula tanár úr lelke óriási kávésmasina lett és friss, illatos hálává főzte a vasárnapi világot. Szemére széles, lapos könny szivárgott szét s egy nagy hálakomondor jólesően csóválta farkát a lelke közepében:

- Mégsem éltem hiába. Huszonnégy évi nehéz munka megkapta a maga jutalmát.

Mikor befordult a kaszinó épületébe, új, dicsőséges csoda érte. A lépcsőn lefelé vele szemben Haselböck János kegyelmes úr jött. A kegyelmes úr valaha kis sváb tanító volt az Úristen sopronmegyei háta mögött. Egy választási lakomán úgy leitta magát, hogy másfél óráig ordított a kereszténységet rágó patkányokról, az aljas Franciaországról, a szabadkőművesekről és más efféléről. Ettől kezdve politikai tehetségnek tartották és Pestre került zszurnalisztának. Csakhamar képviselő s egy politikai fölfordulás meglepetésében a magyar kultúra legfőbb öre lett. Ezt a méltóságot ugyan csak hat hónapig viselte, de ezalatt két eseménnyel ajándékozta meg a magyar kultúrtörténetet. Egy reggel az államtitkár lelkendezve rohant be hozzá: - Kegyelmes uram, a híres Tiepolo eltűnt a Képzőművészeti Múzeumból! - Haselböck kegyelmes úr dölyfösen förmedt vissza: - Hát fogadjanak helyébe mást. Csak nem fogják minden szökött szolgálért magát a minisztert háborgatni! - A másik történelmi ténye az volt, hogy a vézna emberke olyan óriási pöffeteggé hízott e hat hónap alatt, hogy a Mauthner plakátjainak répái lemondtak a konkurenciáról. Egy izgága képviselő indítványt is tett, hogy mérjenek le minden minisztert hivatala első és utolsó percében s távozáskor mindenik adjon számot: miből hízta a különbözetet. Az összes pártok közös rémülettel vetették el az istentelen indítványt.

A kegyelmes ur kezét nyújtott Czehula tanár úr elé: - Ne is fáradj fel, méltóságos uram, nincs senki a kaszinóban. Gyere velem az Öreg Diófába. Ott vasárnaponként igen jó társaság található.

Czehula tanár úrnak egy pillanatra tudatába dobogott, hogy csak ötezer koronája van. De azért boldog bódulással követte a Haselböck kegyelmes urat, mint torkos őszi légy a mustszagú szüreti kocsit.

III.

Az Öreg Diófában a hosszú asztal körül már sörrel öntözött szívek fogadták az érkezőket. Herglocz Károly, a Tabán, a Krisztina- és Viziváros politikai vezére, aki a materializmus ellen vívott sikeres csatákban kölyök-pocakokat eresztett az öregebbik hasa köré, melegen rázta meg Czehula tanár úr kezét:

- Reméllem, méltóságos uram, ezentúl te is közénk fogsz tartozni.

Herglocz ült az asztalfőn s Czehula tanár urat mingyárt hozzá közel, a Habclicsek ügyvéd s a Czipfinger tisztelendő úr közé ültették. Habclicsek ügyvéd úrnál a központi idegrendszer fejlesztésére nem fektetett súlyt az Úristen. A jó öreg ügyvéd a szürke állományt dühvel pótolta. Éktelen dühökbe gurulászott a törvényszéki tárgyalásokon, a városi gyűléseken. Ezért nagy tekintély volt s a keresztény politika vastagabbik oszlopának tartották. Egyébként drága jó ember volt s a mindennapi alkohol szelíd hajnalodással emlékeztetett arcán a homéroszi jelzőkre. Czipfinger tisztelendő úr volt a társaság humora. A vitatkozások komoly mondásainak apró csipkelődésekkel, kétértelmű szójátékokkal ő adott erotikus hátteret.

Ott voltak még Finkenczeller Damján, a dús bankigazgató s fia, Attila, aki egyszerre volt tagja a vizivárosi kongregációnak s egy turáni ifjúsági egyesületnek, mely az ős pogány vallást akarta visszaállítani. Ezért minden szombat este úgy szopták le magukat sörrel, hogy ezt a sváb tokajit erjedt kanca-tejnek nevezték. Zuzoky miniszteri tanácsos a magyar dzsentrit képviselte a társaságban. Az öreg úr egész szociológiája egyetlen mondat mélyedésébe csorgott össze: - Minden munkást fel kellene akasztani, akkor nem sztrájkolnának. - E mély történelembölcsészeti megállapítást még Herglocz Károly sem merte vitatni. Pedig ő volt a társaság nagy, kis és nyúlt agyveleje. Az asztal körül még több városi, pénzügyi, miniszteri és más tekintély támasztotta a társadalmat.

Az első percek fényes homályosságok voltak Czehula tanár úr számára. Boldog fülei és szemei nem tudták értelemmé dolgozni a beléjük hulló benyomásokat. Egyszer csak azt látta, hogy egy pohár jó friss sör van előtte, hogy ivott is már belőle egy kortyot s leharapta egy sóskifli fejét. - Jaj, csak túl ne lendüljek az ötezer koronán, - vakkant fel benne a rémület. Azután lelkiismeretesen megvizsgálta magát. Boldogan állapította meg, hogy egészen előkelően ül s könnyedén úri, felsőbbbízezeri magatartása van. Sőt: hogy patinásabban úr, mint, volt főnöke, Haselböck, aki balkézzel viszi szájához a korsót és mindegyre kilóg belőle a régi tanyai tanító.

Habclicsek ügyvéd nehéz elborulással mondta:

- Olvasták az urak a Szabó Dezső-ügy tárgyalását! Azt merte mondani a Tábla előtt, hogy az ezeréves magyar történelem az uralkodó osztályok flagráns deliktuma. Ha én tárgyalási elnök vagyok, ott stante pede lecsukatom. Ilyeneket lehetett mondani Kun Béla alatt, de már...

Herglocz Károly közbesúlyosodott a tekintélyével:

- Ez mind a történelmi materializmus következménye. Magyarországnak választania kell Krisztus és Marx közt. Nem pénzre van szüksége a magyar tisztviselőnek, hanem keresztény morálra.

A fiatal Finkenczeller Attila alkalmasnak látta a percet, hogy egyengessen egyet a jövőjén:

- A legnagyobb mulasztás az volt, hogy annak idején nem kobozták el az *Elsodort falu*-t. Ez a piszkos pornográfia növesztette úgy meg a szarvait, hogy most arra izgatja a tisztviselőket, hogy a munkásokkal cimboráljanak.

Zuzokyból kitört az államfentartó refrén:

- Fel kell akasztani őket, akkor nem sztrájkolnak.

Herglocz arca elszélesedett, ajka körül különös mosolygás volt, hasa merev hullámban feszült előre. A kinyilatkoztatás ünnepélyességével mondta:

- Mélyebb okokra kell visszamenni. Ha a láb kificamodik, sánta és beteg napokon vagy heteken át. A francia forradalom a világtörténelem kimarjulása volt. Azóta beteg és sánta az emberiség. Ezernyolcszáznegyvennyolc egy utó-rángás, Kossuth egy görcsroham volt. Nekünk kell helyre massziroznunk a beteg világtörténelmet.

Szemeivel végigsimította magát s nagy jóleséssel lett szélesebb a képe. Balkezeivel megtapogatta jobbkarja békáját. A társaság lélegzete elállott. Nagy idők szele zúgott fülükben s szinte hallották ropogni a világtörténelem csontjait a vezér kövérkés kezei között.

- Aggyék Isten.

Egyszerű, meghajlott ember mondta a köszöntést. Az őszes fej, a behúzódó ravasz, de jóságos szemek, a lelógó bajusz, a dombos hát, a szélesnyílású szavak az ősi rög magyar parasztját mondták. Ha Kiss János tanár úr beáll az aratók közé, senki sem merne arra a gondolatra vetemedni, hogy ő a méltóságos Czehula tanár úr kollégája.

Hideg, finnyás köszönések fogadták:

- Jó napot.

- Jó napot, tanár úr.

Előkelő csend fagyott az asztal köré. Kiss tanár úr nem vett észre semmit. Felakasztotta kalapját, sört kért, odafurakodott Czehula tanár úr mellé, leült:

- Szervusz sógor.

Az öreg tót paraszt: Czehula Florján házikója ott volt Pomázon, az öreg magyar paraszt: Kiss Péter háza mellett. Vince és Jancsi együtt voltak gyermekek, együtt nőttek fel, együtt nyomorogtak, együtt küzdtek fel magukat a tanárságba és egy iskolához kerültek. De a régi cimbora most, mint egy rossz szél, a Czehula úr méltóságos szívébe hozta multja szegény szagát. Nagyon hideg lett az tőle s hideg hang jött ki belőle:

- Bonzsúr, kolléga.

Kiss tanár úrba nem fért be a hang rosszasága, mert tele volt szomorúsággal. Mint kilakoltatott özvegyek, nehéz panaszú szavak jöttek ki belőle:

- Iszonyú dolog történt a házunknál. Egy munkás levetette magát a harmadik emeletről, mert nem tudta kifizetni a lakbért. A beteg felesége, öt nyomorult gyermeke ott jajgatott az összeroncsolt holttest fölött. Valaminek kell történnie, új világnak kell jönnie, mert ha ez így tovább tart...

- No úgye-e, ezért kell a Szabó Dezső-féle embereket szabadlábbon hagyni. A példa ragad, Kiss tanár úr itt a mi asztalunknál folytatja tovább az ő vezércikkeit. Új világnak kell jönnie, ez így nem tarthat tovább: ezekkel a mondatokkal uszítják a potyára éhes népséget a társadalmi rend ellen. Miért nem tűzött vörös szekfűt a tanár úr a gomblukába?

Szíra Özséb, a híres túrógyáros s egy nagy dunántúli papi birtok bérlője szúrta ezt oda az illetlen tanárnak. Egy hideg, méltóságos hang folytatta a Szíra korholását.

- A társadalmi tagozottság Isten akarata. Az alsó rétegek szenvedése szükséges cement a történelem felső épületéhez.

Czehula tanár úr tornyosodott ebbe a megállapításba. Ő maga is elcsodálkozott rajta. Milyen általános, milyen szabályos megállapítás. Sohasem tudott még ily tömören ennyit mondani. Pedig még csak felét itta ki a sörének.

Kiss tanár úr nagy szomorúsággal nézett barátjára:

- Te mondd ezt, Vince, te? Te, akivel együtt nyomorogtunk? És apáink, nagyapáink, dédapáink együtt nyomorogtak és igásan, nyomorultul, mindennapi szenvedéssel nép voltak. Mi történt veled, mi tudott ennyire idegenné tenni ahhoz a testhez, melynek fájdalmas része vagy?

A szégyen és a szokatlan sör a Czehula úr fejébe kergette a vért. Heveset rándult székén, tiltóan lökte ki jobbkarját:

- Kedves kolléga, kérlek, szűnj meg ilyen kitételekkel élni. Az efféle nem előkelő társaságba való!

De az arca már halálosan sápadt volt. A szék alatta vihardult, rosszakaratú nádszék volt. Az erős mozdulatra az ó-nadrág ülőkéjének két fele hangtalanul, néma unottsággal elvált egymástól. És mert tegnap eső volt s a tanár úr összes három alsónadrágja nem száradt meg reggelre, a méltóságos tanár úr teste közvetlenül érezte a szék könnyörtelen hűvösségét.

A világ egyetlen tintával leöntött irkalappá sötétült a Czehula tanár úr szemei előtt. Aztán kinyújtotta fellázasodott kezét, fogta a poharat s magába töltötte, ami még benne volt.

IV.

Most már beszélhetek tőle. Most már csak az Isten jászlához szoktatott ős tót jobbágy térdelt benne és felkönyörgött a kegyelmes örökös úrhoz: - Süllyedjek el, csak most süllyedjek el, csak most az egyszer!

Aztán az utcán látta magát. Ő ment önmaga után és látott mindent. És hallotta a csúfolkodók irtózatosságot: - Ni, a méltóságos úr északi oldala nem is olyan méltóságos.

- Pincér, még egy pohár sört! - fuldokolta.

A sört egy hajtásra itta ki. Most már vad dac hulláma csapott át rajta. - Mivel érdemlettem meg ezt? Kötelességem pontosan végeztem, még a pocsék gyakorlatokat is kijavítottam. Tiszteltem az igazgatóm, a főigazgatóm, minden fennebvalóm. Mindennap imádkoztam, kéthetenként egyszer én kísértem a templomba a fiúkat. A kaszinóban megfizetem a tagsági díjamat. És ez történik velem. Hát van igazság?

Zordul könyökölt az asztalra. Füttyült már az urak uraságára. Parancsolta:

- Pincér, hozzon még egyet.

Balkezét a zsebébe dugta. És akkor egy új félelem remegett végig testén. Ujjai a vékonyka, keskenyke, egyetlen ötezerkoronást érték. Összes vagyonát.

- Miből fogok fizetni? Miből fogok fizetni? - sírt benne a kérdés, mint egy eltévedt koldusgyerek.

A harmadik pohárhoz már nem nyúlt. Nem mert az emberek szemébe nézni, nem mert mozdulni. Talán ha egyet mozdul, meglát mindenki mindent. Meg szomorú meztelenségét, meg a hiányzó pénzt. Hogy megtisztelték őt s ő ilyen szégyent hoz ennyi előkelő fontos emberre.

Háromnegyed egykor Herglocz, a két Finkenczeller és Szira felálltak. Herglocz kedvesen kérdezte Czehula tanár úrtól:

- Te még nem jössz, méltóságos uram? Kikapsz a méltóságos asszonytól.

Czehula tanár úr ülve maradt, úgy nyujtotta a kezét. Fogai összeütődtek, szederjes arccal vacogta:

- Ma itt ebédelek. A feleségem falura ment a gyermekekkel. - Aztán elöntötte arcát a vér s odalihegte a pincér felé:

- Kérem az étlapot.

És akkor az egész fekete világ, a hold, a csillagok s a súlyos hideg Isten átzuhantak a Czehula tanár úr szívéen.

V.

Nemsokára az egész társaság szétment ebédelni. Kiss tanár úr búcsúzáskor szelíd fájdalommal szorította meg barátja kezét:

- Az Isten bocsássa meg neked, Vince.

Elmentek. Egyedül maradt. Már leves párologott az asztalon, már bor volt előtte. Zsibbadtan, állati csörtetéssel kanalizta a levest. Közbe-közbe ivott, mint a víz partján kergetett vad.

Azalatt az ebédelő közönség gyüölöngélt. Czehula tanár úr semmit sem látott. Nem látta Kutassy grófot, aki ma ritka csodaként az öreg Diófát tisztelte meg az anyagcseréjével. Nem látta a Dvoracsek kanonok öméltóságát, nem a Czakler miniszteri tanácsos családját, akik idehozták a vasárnapi étvágyukat. Nem a zsiroskás síbereket selymes szeretőikkel. És irtózatosan nem látta Maczuga főigazgató urat, aki aggleény volt és itt kösztozott. A hirhedt Maczugát, aki húsz év óta vív halálos párbajt az irodalommal. Rettenetes irodalomtörténeteket és borzalmas esszéket szúr bele s a világ lélekzetfojtva lesi: ki fog előbb elnyúlni a porondon, az irodalom, vagy Maczuga főigazgató úr?

Már a pecsenyét harapta Czehula tanár úr. De vadabb fogak harapták a szívéet és végtelen keserű volt a szájaíze. Tragédiája még nem tört gondolatokra és szavakra s csak mint leszakadt hegy alaktalan homályban nyomta életét. De távol, lelke valamelyik vak katakombájában fel-feljajgatott egy eltemetett kétségbeesés:

- Mit tegyek? Mit tegyek?

Egy falatnál megrázkódott. Letette a villát. Megragadta az üveget s egyetlen menekülő mozdulással magábaivott minden bort belőle. Nehéz, vádló hangon kiáltotta a feléje menő pincérnek:

- Nézzen rám, nézzen meg jól. Én vagyok a világ leghitványabb embere.

A pincér meghökkent. Mindenki odanézett. Czehula tanár úr mámorán át homályban ülő bírának nézte a feléje néző vendégeket. Zuhogó megvallással mondta:

- Igen, én Czehula Vince, méltóságos gimnáziumi tanár, hat gyermek apja, én vagyok a leghitványabb ember.

A feje visszaroskadt. Most már elboruló mámorában önmagának beszélt:

- Méltóságos vagy? Az apád, a paraszt kőműves, éhenhalt. De neked nem fáj, te méltóságos úr vagy. Nagyapádat, az erdőcsősz, a grófja véletlenül lelőtte a hajtáson. De te nem vérzel tőle, te méltóságos vagy. A lányod nem tudod férjhezadni, mert nincs egy méltóságos krajcárod.

Egy percre megállt. Az üres üveget szájához vitte, azt hitte, ivott. Aztán kiköpött s nehéz agyarkodással mondta:

- Méltóságos úr, pfuj, méltóságos úr!

Feje lehullott az asztalra, teste megvonaglott. Akkor fölemelte arcát, szemeiből csurogtak a könnyek, két karját egy láthatatlan áldozat felé tárta:

- Jaj, jaj, mennyien éheznek! - zokogta elnyujtott, népies sírással.

De már az ajka dühre torzult, állkapcája harapásra vonaglott. Felállott, öklét belevágta a levegőbe:

- Kegyelmes urak, méltóságos urak, nagyságos urak, én nem tartozom közétek, nekem fáj, én nép vagyok. Én teszek a méltóságomra, én nem tudok fizetni, nézzétek az én nyomorult méltóságomat!

És Czehula tanár úr felugrott az asztalra, megfordult, lehajolt. Szomorú meztelenségét oda-mutatta az előkelő közönségnek. És a méltóságos tanár úr meghervadt, vézna, rosszul táplált teste éppen olyan volt, mint apjáé, az öreg paraszt kőművesé, aki nyári hévnapon leesett a háztetőről s ezzel a véres csuklással halt meg: - Éhes vagyok! - Olyan volt, mint nagyapjáé, akit vaddisznó helyett talált el az ura golyója. Olyan volt, mint dédapjáé, aki börtönben halt meg, mert a nyomorúság egy átcsapó hullámában leütötte a falu kocsmárosát. Olyan volt, mint az egész nyomorult mártír Czehula-világtörténelemé.

Ravatalos csend volt a teremben. Senki sem evett. A kegyelmes Kutassy gróf, a méltóságos főtisztelendő Dvoracsek kanonok, a méltóságos Maczuga főigazgató úr, a kövérek s íberek, a manikűrözött és pedikűrözött debellák: az egész libapecsényés, ugorkasalátás, erkölcsi világrendes, államrezonos társadalom döbbenve meredt a szegény méltóságos úr szomorú tükrébe.

A GONDVISELÉS ÚTJAI

1. Első praeludium.

- Nem, nem! - dohogta a föld. - Nem! - visította a kő. - Nem, nem! - jajgatta a vas. - Azért is, azért is! - lihegték az emberek. És takart a föld, zárt a kő, bújt és fogózkodott a vas. Az emberek pedig vad nekitorlásban éles csákányokkal tépték-marták a föld beleit. - Ma lesz kenyérünk, ma lesz kenyérünk, a holnapi robotra is lesz bennünk élet! - lihegte életükben az élet. És új és új dühvel rohantak a földnek. A halál pedig nyitott szemmel állott a világ sarkán és csodálkozott.

A kosarak lázasan rohantak fölfelé: vitték a napra a bányából kimart ércet. Aztán, mint házasszó medvék: hosszú síneken nagy barna kocsik koslattak egymásután s felhabzsolták a kosarak zsákmányát. Akkor aztán elkezdtek futni. Futottak, futottak, rohantak szét a világ sírásai felé, hogy legyen gyár, munkás, kard, eke, béna ember, palota, tüdőbetegség, parlament, szifilis, hős, árvaház és más ajándéka a Jézus Krisztus apjának.

Kocc! zökkent egyet az egyik kocsi s lehullott róla egy darab vas. Gömbölyded, otromba, buta vasdarab volt. Mit volt tennie: elkezdett gurulni. Gurult, gurult, rágurult az országútra. A kanyarodónál, a feszület előtti lankán meglassudott az útja. Egy kis ideje jutott a filozófiára is. Felsőhajtott:

- Minek vagyok én vas a világon?!

A keresztnél éppen napi ájtatosságát végezte páter Briasco. Briasco, a sturlai barát, akinek minden vagyona ezen a világon egy bréviárium, egy tyúkszem, öt tyúk s egy kövérekés fehér-cseléd volt. Az áhitat zsírja szélesen folyt szét szavaiban:

- A Gondviselés útjai kikutathatatlanok.

- Akkor gurulok tovább, - mondta a vas és úgy tett, amint mondta. Nekikoppant a késes ajtajának.

- Ki az? - ijedt ki a késes.

- Én vagyok, - felelte a vas.

- Mi vagy?

- Vas vagyok.

- Mit keresel nálam?

- Ej, de nehéz a fejed. Te késes vagy, én vas vagyok. Találd ki, mit akar a Gondviselés velünk. Én nem kezdeményezek semmit.

A késes egyházának hű fia, derék adófizető és helyesen szavazó polgár volt. Sohasem ficamodott a gondolkodás forradalmára. De ma egész nap furta oldalát a dolog. Éjfél után felébred a felesége, megvakarja a hátát. A combjait, a tomporát is megvakarja. Azután mondja:

- Csókolj meg, Sandro, azért vagy férjem, vagy mi a fene.

- Csókoljon meg a tavalyi ragya! Tizenkét porontyot már csókoltunk, Krisztus urunknak sem volt több apostola. Inkább kést csinálók.

Azzal felkelt az ágyból, felöltözködött. Elkezdte ütni, hajlítani a vasat. Szép fényes, éles kést csinált belőle. Díszes hímes nyelet is faragott hozzá. Amint így törődött, hajlott, küzdött: csak meglátta, hogy ingyen baj az élet, nincs fizetés és az ember nem tud semmit. Maga sem vette észre, hogy hangosan felgondolkozott:

- Vajjon minek csináltam én ezt a kést?

Az asszony, mert korgott ágyéka a csókra, bosszúból nagyon keresztény volt:

- Hogy a tüzes kénkö verje fel az istentelenjét! Még ilyeneket mer kérdezni. A Gondviselés útjai kikutathatatlanok.

Jaj, jaj, már kész a kés a Gondviselés számára!

2. Második praeludium.

Kirobbant a mag a tavaszba s a kis csira elsikoltotta: - Vágyok! Jaj, ki akar szeretőm lenni, ki akar csókolózni velem, mert nagyon sietős a dolog! - És millió magocskából, petéből, plántából éhes csókvágyak, mint új habocskák szakadtak a nagy csók-Niagarába: a tavaszba. És a vén kujon világ új rügyekben, szálakban, ágakban, levelecskében, bimbókban rohant újra csókolni, folytatni és meghalni.

A kenderábra barna öle még hallgatott. De a vad cigányleány: az áprilisi éjszaka szeretőt keresett és reá feküdt. Forró meztelensége megrészegette az álmodó rögöket. - Élünk, élünk, világoskivirradtig élünk, gyertek pajtások, velünk élni! - dalolták a pityókos göröngyök. És a bolond kendermagok felviháncoltak, apró csírák futottak ki belőlük a nap felé. Futottak áprilisban, futottak májusban, futottak júniusban. Mint ha a vén csontkocsis fekete ostora hajtotta volna őket. Egy nyári dél meztelenítő izzásában aztán észrevették, hogy ők már fejlett száraz, nagy árnyékú levelek, felnőtt virágok: hogy mindenikük már komoly, meglett, felelős kender. Széles elcsodálkozással mondták a nagy kék ürességnek, az égnek:

- Miért siettünk így? Miért is vagyunk mi kender a világon?

Pater Briasco még sohasem koldult Quintóban. Ezt az egy helyet kikerülte bölcsen abban a mindennapi útnak, melyet Genuától Nerviig tett. - Itt rosszabbak az emberek és ravaszabbak nálam, - mondta mindig és egy házba sem kopogtatott be. De hogy valami kárpótlása legyen, elképzelte a poklot: a rengeteg kádat, üstöt, nyársat tele égő quintóiakkal. Ilyenkor úgy érezte kereszténységét, mint egy tegnap evett pecsenye jó utóízét.

Ma: miért, miért nem ő, tudta legkevésbé: csak bekopogtatott a quintói házakba. És íme most ötvenhét tojás van a batyujában. Soha még ilyen zsákmánya nem volt egy délelőtt. Amint ballagott Nervi felé, elkezdte furdalni a lelkiismeret. Furkálta, furkálta, szégyelte azt a sok poklot és fűtőanyagot. Hogy a lelki nadrágszíján eressen egyet, megállott a kenderföld mellett s nagy fohászkodásban könnyített magán:

- A Gondviselés útjai kikutathatatlanok!

Hallották ezt a kenderszálak. - Ez is felelet, - mondták. - Most már jogunk van okosabbnak hinni magunkat. - Azzal tovább nyúltak a nap felé s olyan irammal igyekeztek minél kenderőbb lenni, mintha fizették volna őket érte.

A kenderföldhöz közel lakott a kötélverő. Ő már negyvenesre hajlott, de a felesége fiatal volt és dús csóklombok csüngtek le róla. A kötélverő szólt a feleségéhez:

- Magdaléna, ma van a háromezertizenkettedik napja, hogy hites házasságban együtt élünk. Te eddig mindennap kétszer csaltál meg engem. Ismerj Istent már, ezt az én szívem nem bírja tovább. Ígérd meg, hogy ma csak egyszer csalsz meg. Így legalább hinni fogom, hogy mégis szeretsz egy kicsit.

- Legyen neked is karácsonyod, - mondta az asszony, - megigérem.

Délután négy órakor haza megy a kötélverő. Hát a felesége éppen csalja. Keserű-haragossá ráng a férj arca. De a felesége kisúgja a szeretője csókja alúl:

- Tudod, szívem, át akartam esni azon az egyen. Hogy azután több erőm legyen megtartani az ígéretem.

Délután hat órakor megint hazamegy a kötélverő. A felesége megint csak csalja. Felragad egy nagy kést, hogy megölje őket. Akkor, úgy felemelt kézzel, elkezd gondolkozni:

- Ha megölöm őket, halálos bűnt követek el és még fel is akasztanak. Minek öldössek? Felesleges strapa és bevérezi a lelket. Inkább egyenesen én akasztom fel magamat. Így talán szegény meztelen lelkemet megszánja az Isten.

Elmegy a háztól. Levágja a sok szép kendert. Csomókba köti, holt vízben áztatja, nagy súlyokkal veri, nyüvi, megfésüli. Három álló hétig nem járt a háznál. Akkor a szép, új, erős kötéllel odaállott egy görbe fűzfa alá, hogy felkösse magát.

De csak letört az utolsó ima az ajkáról. - Még egyszer csak megnézem a bűdöst, - sóhajtotta. - Nagyon szerettem, ne haljak úgy meg, hogy ne lássam még egyszer.

Az asszony éppen ebédre terített. Két friss-fehér tányér volt az asztalon. A jó makaróni készen gőzölgött a tálban. A kötélverő úgy nézett az asszonyra, mint az éjszaka:

- Óh Magdaléna, Magdaléna, én felkötöm magam, - zokogta keservesen.

- Ül le hamar, meghül a makaróni, - mondta az asszony.

A makaróni szaga bement a férfi orrába: csendes mindennapi békét, beheggesztő szavu lágy otthont mondott a szívének. Az asszony teste is olyan öleléses, olyan társulón otthonos volt. Csak leült a kötélverő. Félkézzel nagy kazlakban vitte szájába az ételt, de a másik kezében még ott szorította a kötelet.

Ebéd után a sok makaróni elkezdett énekelni az emberben: - Csuhaj, sohasem halunk meg! Holnap is lesz makaróni, lesz napocska, pipácska, borocska. Egy kicsi bibi, egy kis szarv nem a világ. A szarvas sem hal bele, pedig annak egész erdő van belőle. Élünk tovább, sógor!

- Kipp, kopp! - hangzott különösen az ajtón.

A kötélverő kinyitotta az ajtót. Hibás szemű, vörös ragyás izzadt legény állt a küszöbön. Szólt:

- Jó ember, adj egy pohár vizet. Nagyon megrontott ez a nagy meleg.

Mikor a vizet megitta, a kötélverő kérdezte tőle:

- Ha nem sértelek meg, mi a becsületes mesterséged?

- Tanuló legény vagyok a genuai hóhérnél.

- Az is adót fizet, meg aztán a király embere, - szólt tisztességgel a kötélverő. Aztán egyszerre a fejébe ötlött:

- Tudod mit: van egy pompás új kötelem, csak úgy kedvtelésből készítettem. Neked negyed áron eladom, mert látom, hogy becsületes igyekvő legény vagy.

A legény kapott a jó alkalmon. Mikor már messze volt a kötéllel, a kötélverő odadobta a pénzt a felesége kötényébe:

- Ne, végy már te is egy új szoknyát magadnak. Csak nem kívánhatom, hogy mindig egy rongyban járj. Fiatal vagy, éld a világot.

Jaj, jaj, a késhez már köté is van a Gondviselés kezében!

3. Harmadik praeludium.

A gyermek nézte a tengert. A tenger jó volt. Roppant öléből gyönyörű kék kacagásokat dobott a kisfiúra: - Szegény kis proletárgyermek, habocskája a nálam nagyobb tengernek: az emberi nyomorúságnak, légy király az én csókom dicsőségében. - És a kisfiú rongyai szafir-kékek, smaragd-zöldek és biborak voltak. Csak a mosolygása volt halovány.

Halvány volt a kisfiú mosolygása. Mert a lenge pipacs: a világ öröme már messzi apáiban meghervadt. Az arany és a rongy kétarcú városa volt halálos hazája az elítélt családnak. Genova, ahol a ragyogó paloták közt tépettfalú óriási éhség-kaszárnyák vannak. Roppant szövőszékek, melyeken az ős takács: a nyomorúság emberszívből, ember-húsból, asszony-sóhajtásból és finom lágy gyermeksírásból csodálatos puha szőnyegetek sző Isten számára. És mindennap mondja: - Nézd, Felséges Uram, ma még szebbet szőttem, mint tegnap. Lépdelj csak végig rajta. Olyan, mintha dús krizantémumok fehér húsa csiklandaná talpadat. Nézd, ezt a cirádát itt: hetven tüdőbeteg gyermek szőke lehelletéből szőttem, ezt a kékes bibor virágot: négy édesanya megszakadt szívéből. Úgye, jó fiú vagyok, úgye, én vagyok a legbúzgóbb udvari szállítód? - A világ uralkodója sétál a szép új szőnyegek és mosolyog. - Nagyon szép, meg vagyok elégedve, - mondja. És kinevezi takácsát hol rendkívüli, hol rendes, hol udvari, hol titkos tanácsosnak.

A kis Angelo Massardo nézte a tengert. A gyermek szemei megszánták a zord Isten harapó, gyilkos, zűrös világát s csináltak belőle mesét. Igazságot tevő jóság és dédelgető szépség volt ott minden. A gyermek szemeiben megváltódott a világ. A világ, mely örök disputa Isten és a gyermek között. - A világ az én valóságom, - acsarogja az Isten és jajgatnak és ölnek az emberek. - A világ az én mesém, - mondja a gyermek. És az emberek mosolyognak s kezük kinyúl egymás felé. Oh, ha csak Isten volna és nem volnának gyermekek! A kis Angelo nézte a tengert. Hattyúringású hajók jöttek szemeibe. Beúsztak lelke mély vizeire s messzi csodák sejtelmének édes csiklandozását érezte.

- Ha király leszek, olyan jó leszek mindenkire. Luccának, az öreg koldusnak is kocsit fogok venni. Mamának aranykocsija lesz, tizenkét fehér lóval. Az egész világot mamának adom.

Alig adta anyjának a világot: csúf köhögés rázta meg kis mellét. Apai és anyai ágon egyaránt dús örökség szállott a kis Angelora: tüdőt kicifrázó, arcot festegető, szemet lázasító szép tüdőbetegség. Az apjának a jobb tüdejét rágta le a halál, az anyjának a balt. Kettőjüknek együtt volt egy tüdeje, az is rozoga. De csak nem is kívánhatták, hogy külön-külön tüdejük legyen, mint a Paroli nagyságos úrnak, aki képviselő és kétszer sikkasztott. És aki százhetvenkét fokkal van fennebb abban a hierarchiában, mely Istentől a bacillusig szép grádicsos palotává teszi a megteremtett világot.

A gyermek szemei elkönyyesedtek, szája szélein kicsurgott a nyál. A könnyeken keresztül fényes amerikai hajó tartott feléje. Ide kanyargott, oda kanyargott, keltette magát a parttal. Egyszer aztán csak kikötött. Nagy mozgás lett hajón és parton. Meztelenkarú, barnahúsú legények szállították ki az utasok holmiját, azok pedig szép rangos sorban mentek a hajóhídon a partra. Ott asszonyok, gyermekek, férfiak vártak. Karok lökődtek a levegőbe, csókok

cuppantak, hegyes kiáltások szürkálták a tavaszi levegő húsát. Most elkápráztak a kis Angelo szemei. Szépsége széles uszályát elhúzza a levegőben, egy fiatal úriasszony szállt ki a partra. Utána egy dada jött, habfehér csipkés pólyában parányi babát tartott. A parton a méltóságos Demarchi úr várt rájuk, aki Angeloéhoz közel lakott egy fényes palotában. A férfi megcsókolta az asszonyt, mohón kérdezte:

- Fiú, vagy lány?

- Lány, de nagyon szép.

A férfi a dadához rohant, kivette a babát kezéből, össze-vissza csókolta. Aztán szemei nagy öleléssel nyultak az asszony felé:

- Sokat szenvedtél vele?

- Nem, - mosolygott az asszony. - Csak az bántott, hogy te nem voltál velem. Édesanyám alig tudott megnyugtatni.

Kocsira ültek, eltűntek. A part lassanként kiürült. Csak durva, bagó-szagú legények maradtak: kátránybűzű hordókat raktak ki a hajó beleiből és nagyokat köpdöstek. Angelo is hazafelé ténfergett. A látott dolgok új mesébe kavartak benne. A kisbaba már anyja-arcú szépséges lány volt. Ő trónjáról leszállt s aranykoronájával a fején, bíbor palástjával a vállán ment a lány felé:

- Légy a feleségem, szépséges hajadon. Én szeretlek s ha te is szeretsz, csak ásó és kapa választ el bennünket egymástól.

Otthon a szomorú konyhában anyja a szennyesruhát főzte ki. A szappan, a klór, a szóda, a gőz forró szaga még sűrűbbé tették a konyha nyomorúságát. A kis Angelo leült egy szegletbe, nézte, nézte az édesanyja mozgásait. Egyszer csak megmukkant:

- Édesanyám, a méltóságos Demarchi úrnak kislánya született.

- Könnyű neki, fiam. Neki születhetik, akár mindennap tizenkettő. Van mit adnia a szájukba.

A gyermek elhallgatott. De mikor anyja a gőzölgő ruhát kifordította a teknőbe, sajátságos, messziről jövő hangon megint szólt:

- Mama, miért születnek a kislányok?

Az asszony félkarjával megtörölte az orrát és elnevette magát:

- Te csacsi-király, hogy kérdezhetsz ilyent! Miért születnek? Hát születnek. A Gondviselés útjai kikutathatatlanok.

Segítség, segítség, jaj, jaj! A késhez, a kötélhez már szenvedni tudó lelkes emberhús is van a Gondviselés kezeiben!

4. Az utak kezdődnek.

- Mindjárt kész lesz a tea, édesanyám, csak ne rúgja le magáról a takarót. Hideg szél fú oda-künn.

- Meglásd, fiam, hogy Husvétra meghalok. Az éjjel is szegény boldogult édesanyámat láttam. Üres zsákot vitt a hátán és hívott a tenger felé. Hiába is szedem én már ezt a fene keserű orvosságot.

- Lássá, édesanyám, azért nem gyógyul meg, mert ilyen gondolatokkal szedi tele magát. Husvétkor együtt fogunk táncolni a reccói vásáron. Csak szedje türelemmel, édesanyám, az orvosságot s ne legyen olyan, mint egy gyermek.

Angelo betakarta anyját mint egy rábeszélte durcás gyermeket. A sátor ponyvái közt sunyi hideg szél somfordált be, a fiatalember össze-összerázkódott. Pedig két pofacsontja körül égett a halál tüze, szeme zöldes-kék vizei fölött csillogott a láz bolygó világa. A hosszúra nyúlt, vézna fiatalember előreroskadva ült. Vén volt ez a meghajlás s a huszonnégy éves fiatalember arcát elnyúlt, sárgás redőkkel hímezték vénné az idő inasai: a betegség és a nyomorúság. A széles száj is olyan öregesen görbült el a szélein, a ritka sárgás-szőke haj pedig olyan volt, mint egy tovább folytatott sírás. Mert szegény Angelo sírás volt az élet száján: minden perce, melyet gyermekkorától mostanig elszenvedett, nehéz adófizetés volt a világ vámszedőjének. Az apja megpróbált minden mesterséget s mindenikkel a nagy nyomorúságból nagyobbá jutott. Aztán valahogy szerzett magának egy forgó hintát: libafejű lovakkal és lófejű madarakkal és ezzel járta Genova vidékét. Most idejöttek Soriba, közvetlen a tenger partjára, hogy az egymás után következő ünnepek forgalmát kihasználják. De itt is szerencsétlen volt az öreg Massardo. Ugyanakkor két más forgóhintát, egy orosz hullámvasút, egy majmos sátor és két papagályos verkli telepedtek le a sori partra s szétcibálták a pievei, a sori, a reccói polgárok csodálkozását. Ráadásul csúnya hidegesős, szeles idő ütött be s a Riviera kék boldogságát össze csúfolta. Négy napon át omlott az eső, ma vasárnap is csúf kormos rongyok lógnak az égről, a szél pedig novembert csipdes a bőr alá. És mindezek tetejébe: a szerencsétlen asszonyt már hetek óta ágybaverte a tüdeje. A halál levette kutyáiról a szájkosarat s azok most utolsó falánk harapásokban marcangolják a szegény asszonyt.

Kívülről síró, egyhangú kanyargásokban hallszott be a verkli hívása. Az öreg Massardo forgóhintája szélén el-elcsukló szívvel forgatta a nóták nyelvét. - Oh, jó emberek, jöjjetek, jöjjetek, éhesek vagyunk s a feleségem meghal, mert nem tudom gondoztatni. Krisztus őt sebére kérlek, jöjjetek, legyetek egy pár percre bolondok, forogjatok, hogy legyen egy pár garasa az öreg Massardonak. Hogyan fogjátok majd elviselni, ha meghal a feleségem, csak azért, mert ti nem forogtatok? - Ezt sírta a verklivel az öreg Massardo szíve. És a nóta forgott, forgott, hogy kedvet csináljon az embereknek. De az a pár ember is, akik kiunatkoztak a mostoha időbe, a mutatósabb dolgok előtt bámészkodtak. A lúdfejű lovak s a lófejű lúdak pedig dagadt szemmel meredtek a tenger sírása felé: Miért vagyunk? miért vagyunk?

Azután lehullott az este. Isten hullatta rá ezt a nyűtt portörlőt a világra, hogy eltakarja műhelye szomorúságait. A part teljesen elnéptelenült. A mutatók tüzet raktak sátraik elé a vacsorához. Az öreg Massardo lógó szívvel kullogott be a sátorba. A beteg aludt, Angelo tenyerébe támasztott fejjel nézte az alvót. Az öreg kérdezte:

- Éhes vagy, fiam?

- Én nem vagyok. De szegény édesapámnak jól tenne egy meleg falat. Egész nap künn ülni ebben az időben! Nem jött senki?

- Senki, fiam, senki. Haragszik ránk az Isten.

A fiatalember hangja zokogó lett:

- Miből fogunk holnap tejet venni édesanyámnak?

Az öreg hallgatott. Hallgatott a sátor és az este. Csak a tenger oroszlánjai hörögték búsulá-sukat az éjszaka elé. Egyszerre csak belekapott egy ötlet a fiatal Angelóba:

- Apám, adjuk el azt a díszes kést.

Az ágy fölött egy polcon ékes faragású nyélben nagy kés díszelgett. Régebben szép cirádájú poharak s csillogó apróságok is voltak mellette. De azok már mind odalettek a nehéz kenyér vámján. Az öreg csak hosszas hallgatás után felelt s szívére ejtett nehéz kövek voltak a szavai:

- Azt nem lehet, azt nem lehet, Angelo, hogy is van szíved ilyeneket mondani! Azt akkor vette anyád nekem, mikor megházasodtunk. Az első vasárnap délután nagyot sétáltunk a vásárban, olyan boldogok és fiatalok voltunk. Akkor vette édesanyád egy szerencsétlen késestől, akinek rengeteg gyermeke volt. Potom áron adta, mert pénzre volt szüksége az árvának. Még azt mondta: - Szegény ember adja szegény embernek, meglátják, hogy ez szerencsét fog hozni. Szegény édesanyád azon az éjszakán fogant téged.

A fiatalember sírást nyelt vissza. Ez a sírás úgy gyűlt huszonnégy év alatt benne és most ki akart jönni, hogy ő is nyomja az élet nélkül élők életét. De Angelo nem akarta, hogy az ő ciliciuma az apját is szúrja. Megint csend lett, szívet megnyomó malomkő csend. Az öreg szólt ismét:

- Eredj, járd meg magadat egy kicsit. Ha nincs vacsora, legalább a mozgás hozzon egy kis meleget a testedbe. Én majd vigyázok az anyádra.

Angelo vette kalapját, kiment. A sátrak előtt már főtt a vacsora. A tűzből, az ételből dévaj lányok szálltak ki s hosszú ujjakkal kaján nótát pengettek az Angelo húrjain: - Olyan jó az étel és a jó tűz. A jó kenyér, a jó hús, a jó bor erővé és fiatalsággá lesz. Az erő csókokká bimbózik. Olyan jó a jó étel és a fiatal ölelkezés.

A fiatalember egy percre megállott, nézte a mások örömét. Lázadás nélkül, azzal a születéssel kapott lemondással nézte, mely nem is tud önmagáról. Olyan természetesnek találta, hogy az élet másoknak rak asztalt. És csenevész, víz-vérű nyomorult testében huszonnégy év alatt sohasem termett gondolata a csókra. Az ő egyetlen nagy szerelme az édesanyja volt s minden jósága mélyén az édesanya arca rejtőzött.

De most mégis: a feléje jövő kacagásokon át kiverejtékezett homlokára az édesanyja láza. Ma még a szemeinek sem tudta megengedni, hogy örömet egyenek. Nagyot került a temető felé. A sori temető kis sziklás kert, mely ráhajlik a tengerre. A fehér kövek messze tanítják az élet küzdőinek: - Ti küzdötök, ti akartok, ti célokat kergettek. Mi itt barna csolnakunk némaságában evező, akarat és cél nélkül: mi vagyunk a valóság.

A temető közepén magas feszületen Krisztus szenved. Lábánál a két Mária-sír. Minden évben halottak napjára újból pingálják a feszületet. Az öreg Ghijo minden évben kevesebbet lát és jobban reszket a keze. Így minden évben tovább reszketi az arcok részeit, mert már semmit sem lát belőlük. A két Mária szája már keserves kanyarulással a fül mellé került. Krisztus arca pedig egyetlen széles véres száj. De így az egész keservesebb s a parasztok jobban értik. Angelo odaborult a feszület elé:

- Oh, Jézus, Jézus édes megváltója a világnak, az anyád sírására kérlek, sajnáld meg az anyám sírását. Ha szenvedésre, ha emberi halálra van szükséged: gyötörj engem, haljak meg én. De add vissza az egészséget az én édes jó anyámnak.

A feszület hallgatott. A három festett száj keserves kanyarulása néma volt. Csak a tenger jajgatott bele a halottak hallgatásába. Angelo felkelt, tovább ment. Testét könnyebbnek érezte s valami melegség ment szét életében. Vajjon a vad márciusi szellő csipdeste fel aszott ifjúságát, vagy az átszálló ima pihéje érintett meleget a szomorú életre?

Elkódorgott a hegyoldal gazdagabb villái közt. Nézte a felhők közül kididergő csillagokat. Egy pompásan pávázó villából ének jött ki. Fiatal lány hangja volt s mint dúsan sült bokr virágozott szét a levegőbe. Angelo megállott. Itta, szagolta, ízlelte, hallgatta az éneket. - Én is fiatal vagyok, én is fiatal vagyok, - sírt lelke mélyén egy nagy szomorúság.

Az ének elhallgatott. Angelo éppen tovább akart állni, mikor ugyanaz a fiatal hang mondta: - Apuka, a kapu előtt egy ember áll, az segíthet az öreg Giovanninak, felhívjam? - Egy pillanat múlva fényes fürtű fej hajlott le az erkélyről:

- Jó ember, jöjjön fel egy percre.

- Holnap lesz tej édesanyád számára, - ujjongott az öröm Angelóban.

Az ajtónál öreg lakáj várta. Csodás gazdagságú termeken át vezette Angelót az erkélyszobába. Ott egy nehézfaragású vitrine előtt egy őszes úr s egy szétlombozó szépségű fiatal lány állott. Az úr szólt: - Nézze fiatalember, ezt a vitrintet tegyék át Giovannival abba a szegletbe. Az öreg egyedül nem bírja, a cselédek pedig Genovában vannak.

Amíg Angelo az öreg szolgálával a súlyos vén bútor körül bajoskodott: a fiatal lány édes éneklő hangon mondta:

- De apuka, ha ti pénteken még az öreg Giovannit is elviszitek Portofinóba, akkor én itt egész este teljesen egyedül leszek.

Az éltes úr dédelgetően kacagott:

- És úgy-e, félsz, bimbócskám, hogy valami királyfi érted jön és elrabol.

A bútor helyén volt. A fiatal lány odalebbent Angelóhoz:

- Köszönjük, jó ember - és egy ötlíras bankjegyet adott a fiatalembernek.

A kapunál Angelo kérdezte az öreg szolgától:

- Ki volt ez a gazdag úr?

- A méltóságos Demarchi szenátor úr, - felelte az öreg Giovanni.

Az elbódult fiatalember előtt csak akkor lett igazán valóság a valóság, mikor már jó messze volt a villától. A félhold előserkedő világánál megnézte a pénzt. Nagy boldogság világolt fel az arcára: látta, amint szegény édesanyja issza a jó friss tejet. Mikor a temető feszülete előtt ment el, ujjongva kiáltotta Krisztus felé: - Van Gondviselés, van Gondviselés, köszönöm!

5. Az utak folytatódnak.

Éjfél után két órakor Angelo felébredt. Mintha valaki megütötte volna, mintha nyers parancs hívta volna vissza vak álmából. Átfűrhatatlan sötétség volt. A sátor ponyvái kopogott az eső. Édesanyja meg-megmozdult lázas álmában s mint szokott, öreg madarak a régi fészkekről, ajkáról fel-felszállott egy: jaj, jaj! Az öreg Massardo alvó lélekzése is olyan volt, mint egy nehéz panasz. Mintha a lélek kuncogva kérdezné testbörtöne küszöbén: - Oh Isten, hát azért lehelgeted a te halhatatlan lelked a sárba, hogy sárból, bacillusból, oktan anyagokból legyen tüdőbaj, jajgatás, bűn, emberi szenvedés? - Éhes vagyok, - mondta az Angelo teste.

A fiatalember felült ágyában. És egyszerre: a testbe szúrt tör hirtelenségével látta a vitrint. Csodálatos ékszereket látott benne. Gyémántos gyűrűket, drágagyöngyöket, káprázatos köveket. A sajátságos az volt, hogy csak most, az éjszaka vakságában látta meg őket. Mikor a bútort átcipelte, fogalma sem volt róla, mi van benne.

Összevacogtak a fogai. Behúzta fejét a paplan alá, elkezdett imádkozni. De az ima szavain át apró fényes patakokban omlott feléje a sok drágaság. - Jaj, jaj, - nyögött az alvó édesanya.

Reggel a tömör, hideg eső folytatta egyhangú sírását. A tenger szürke, hideg és halálhoz hívó volt, mintha felszíne hullák arcából állott volna össze. A sátrak áztak, az emberek benn ittak

és kártyáztak. Délfelé kijött az öreg pocakos sori orvos. Tegnap megint elrontotta a gyomrát. Ilyenkor mindig sokat köpött és lelkiismerete volt. - Nem lehet semmit tudni biztosan: hátha van Isten, hátha van büntetés és jutalmazás. Tegyük egy kis jót a legfelső minősítés számára, - mondta a beteg hasa a doktor úrnak. És ő kijött megnézni az öreg Massardonét.

Öt percig nézegette a beteget. Akkor odaszólt kemény-bölcsen neki:

- Tudja, hogy magának tüdőbaja van?

- Hatéves koromtól tudom, nagyságos doktor úr.

A doktor bosszúsra ráncolta a homlokát:

- Na lássa, milyen értelmetlen maga. Hatéves korától tudja és mégis így él. Magának le kell mennie Sziciliába, jól kosztolni, gond nélkül, tiszta szobában élni. Ha így folytatja, nem adok hat hetet és a vakondoknak fogják feltálni. Aztán engem nem okolhat, hogy nem figyelmeztettem.

Rágyujtott egy cigarettára, elhagyta a sátort. Angelo utána futott:

- Doktor úr, mennyi pénzre volna szükség, hogy anyámat le vigyem Sziciliába? - kérdezte lelkendezve.

- Mennyire! Egy pár koszos ezer lirából megvan az egész. Csak nem kell sajnálni, mikor az életről van szó. A pénzt megint meg lehet keresni, de az életet csak egyszer veszítjük el.

A doktor úr érezte, hogy örök igazságot mondott. Tokájára kijött a meglepődés zsíros fénye. Angelo ezt az egész napot a temetőben töltötte a feszület három keserve előtt.

Másnap kedden egy helyi szent ünnepe volt. Az emberekben felvigyorgott a halhatatlan lélek:

- Tyű, ma Isten napja van! Ma zabálunk, iszunk, rókázunk, páruzunk, hortyogunk és nem dolgozunk! - Az ég is csinált valamelyes toálettet, úgy elnagyolva megmosta magát a koromtól, mint egy vasárnapra tisztálkodó kovácsinas.

Délelőtt nagy lelki csinoskodást tartottak a templomban az emberek. Szép fényes ima-zsírral megpödörték a lelki bajuszukat, nagy kacérosan megigazították az üdvösségük huncutkáit, áhítat-puderrel befehéřítették a füstösebb részeket. Hogy az ég angyalai majd mondják: - Nézd, Apuka, milyen fess kis lélek ez, olyan helyes, olyan hercig, engedd be hozzánk. - De délután, mikor már több ebéd nem fért beléjük, nagy csoportokban mentek ki a partra, hogy annyi zömök testi-lelki koszt után találkozzanak a nagy masszírozóval: a jó kacagással.

Oh, hogy forgatta az öreg Massardo a verkli nyelét! Szíve volt most az öreg szerszám, minden vén vére odafutott és kiáltotta: - Segítség, segítség, jó emberek! - Angelo csak ült, ült a sátor előtt és nézte az Isten hat nap alatt teremtett kínozókamaráját. Hallgatott nehéz kő-hallgatással. De a két szeme két halálos könyörgés volt. Emberek, asszonyok, gyermekek hullámoztak tova. Megnézték az öreg Massardot, megbámulták a cserélt fejű állatokat, aztán vitték pénzüket a többi sátorhoz. A kacagáson, a verklik nótáján, a kiáltók kiáltásán átvisított a sorshúzó papagály: - jaj! jaj! - Verdesett szárnyaival, aztán húzott a cédulák közül az embereknek házasságot, haragot, pénzt, temetést.

Hogy rimánkodott az öreg Massardo imája minden közeledőre: - Én Istenem, vedd rá, hogy felüljön a lovaimra! Én édes jó Istenem, ha megteremtetted ezt a világot, olyan kis dolog lehet neked rávenni egy Soribeli suszterinast, hogy forogjon a lovaimon. - De az öreg Büntető más világ rémregényét olvasta és nem hallotta a vén Massardo életét. Mindenki tovább ment, mindenki más örömhöz vitte a filléreit.

Egyszer aztán az öreg Massardo keze lecsuklott a verkliről. Vén gyermek-sírás buggyant ki belőle s befutott a sátorba. Angelo felkelt helyéről. Párbajra hívó nagy elbúsulással ült a verklihez. Ölelkeztető vidám nótákat örölt rajta, a szíve pedig sírt, mint a tenger a sziklákon.

Új emberhullám jött. Pattanásig jóllakott fényesbőrű polgárok, gerjedt kacagású asszonyok, gyermekek. Megálltak, bámultak, nagy jókedvükből zsíros szavakat dobtak oda Angelónak. De mintha átok fogná a lúdfejű lovakat: senki sem szánta a hátukra magát. A lovak álltak, álltak nagy némaságos nyílt szemekkel, mintha a Gondviselés útjait bámulnák. Egy nyalka katona, bíbor virágot lóbálva kezében, a vállára ütött Angelónak.

- Ej, komá, de belegirhesedtél ebbe a sok nótába. Alattad sem törnék ketté a fehérnép.

A körülállók vihogtak. A katona mellén fényes arany monéta volt. Angelo szemeit húzta az arany, mint újhóld a beteg alvót. Maga sem tudta miért, de didergett a félelemtől, amikor kérdezte:

- Miért kaptad ezt a szép nagy aranypénzt?

A katona széleset nevetett:

- Mert öltem.

- Kit öltél? - kérdezte eltikkadva Angelo.

- Kit, te csacsi! Hát apa-anya fiát öltem. A háboruba nem verklizni mennek. Ha akkor én nem ölök, most azok hordanának monétát és én keverednék a földdel.

A katona tovább ment, hetykén ringó, csókot felferő fiatal léptekkel. Angelo zöldes-fehér lett és összevacogtak a fogai. - Isten, Isten, fogj meg, mert csúszom! - rimánkodott a lelke. És most még vadabbul forgatta a dalok nyelét, hogy bedugja a lelke füleit, minden fülét. Mert fülek pattantak fel lelkén, mindenütt, mint hirtelen nyílt sebek: tíz fül, száz fül, ezer fül. És a népek kacagása, gyermek zaj, verklik nótája, papagájvisítás: most mind halálos csend volt neki. És ebben a csendben szűrő élesen hallszott minden sajgó fülébe:

- De apuka, ha ti pénteken még az öreg Giovannit is elviszítek Portofinóba, akkor én itt egész este teljesen egyedül leszek.

Oh, az egész roppant világ az Angelo feje volt most, az ő súlyos lázas feje és ezeket a szavakat lüktette lelkébe. - Segítség! segítség! - kiáltott két nagy éhes szeme. De az embereknek nem volt fülük az Angelo szemei számára.

Mikor a sötétség lehulltával a sátor felé ment, egy fiatal falusi lány kiáltotta a tenger felől:

- Mikor jössz megint hozzám?

- Pénteken, - felelt egy fiatal férfi-hang, tele tavasszal.

Mint egy megdobott kutya futott be a sátorba Angelo. Anyjának éppen lázrohamai voltak s apja alig tudta visszafogni az ágyba. - Nem akarok meghalni, nem akarok meghalni! - visította a szegény asszony s teste csavarodott a tépő fogak alatt. Mikor fiát meglátta, nagy lázas szemeit, mint két forró szájat nyitotta rá: - Fiam, hol a nap, édes fiam, hol a nap? - sikoltotta hosszú zokogású nehéz kérdéssel.

Angelo kirohant a sátorból. Futott az éjszakában, futott, mintha fekete sereg élén volna megvert hadvezér. Befutott a temetőbe és úgy dobta magát a feszület elé, hogy felnyögtek a rögök.

- Jézus, Jézus! ordította, - nézd, ölni fogok. Hát nem látod, miről van szó? Jaj, jaj, hát hogy nem veszed észre? Hiszen hetek óta ott vergődik az ágyban, halálos lázában csak hozzád kiált. Mindig szeretett téged és én is az ő szeretetével szerettelek. Ő az én anyám, az én édesanyám,

ő az én lelkem és életem. Hát én most megmondom neked: ölni fogok, ha nem segítsz, te rajtad múlik most már minden. Jaj, jaj, édes Mária, szólj a fiadnak, mert ölni, ölni fogok, ha nem siet! Az a szegény öregasszony mindig alázatos kuttyátok volt és én az ő tovább folytatott imája voltam. Ha péntekig nem tesztek csodát, ölni fogok, bűnt követek el és azt többé senki ki nem vakarja a világból. Most már mindent tudtok, rajtatok múlik minden. Édes Mária, siettesd a fiadat, mert ha baj lesz, rajta szárad a vér. Én nem akarok ölni, én nem akarom a bűnt, én jó vagyok, én az édesanyám jó fia vagyok!

Az elhagyott ember nehéz sírással sírta életét a feszület lábai elé. Minden hallgatag volt, mozdulatlan és sötét. A Megváltó arcán a változó eső és nap felrepezstették a vakolatot. Egy darabka most leesett a síró ember fejére. A két nő a feszület lábánál félre-festett szájával keservesen nézte a Megváltót, mintha mondaná: - Nekünk sem ártana egy kis új átmeszelés. - És nem vették észre az Angelo lelkét.

6. Az utak még tovább visznek.

Csütörtök éjszaka nagy párbaja volt az öregasszonynak. A vén csontbetyár hívta éjfél párbajra: nehéz kardokkal, bandázs nélkül, a végkimerülésig. Vergődött, lihegett, hörgött az öreg asszony, hogy kikerülje a zuhanó kardot. - Csak még egy hétig, csak még egy napig ne! Csak még huszonnégy óráig érezhessem a test gyötrelmeit, az éhséget, a föld szomorúságát! - És lelke aszott karjaival úgy belekapaszkodott az irtózatosságot életbe, mint édestejű csecsbe.

- Csak a nap sütné. Napot, napot, hová tettétek a napot? - jajgatta a vergődő beteg.

- Anyukám, édes öregem, nyugodj meg. Holnap lesz nap, édes tej, fehér kenyér, holnap megkönyörül az Isten, - sírta az öreg Massardo.

- Anyám, édesanyám, - ismételte gépiesen Angelo. Ez a szó volt a kötél, mely tartotta a feltátongó sötétség fölött.

Hajnal felé nyöszörgő álomba csitult a beteg. Massardo ott aludt el a felesége ágyára dülve. Szomorú ősz feje rácsüngött a beteg lábaira. Két keze álmában fogta a csonttá aszott drága testet, nehogy a halál meglopja az elaludt virrasztót. Angelo végigdobta magát nyomorult vackán és rögtön zsibbadt álom mély kútjába hullott.

Hullott, hullott: sugártalan homályban hullott alá. Aztán sötét mezőn volt és kérdezte a lelke: - Jaj, merre menjek, hogy el ne tévedjek? Édes jó Istenem, merre menjek, hogy el ne vesszek? - Egyszerre csak ragyogás támadt a homály szélén. Egy csillogó pont, egy közeledő csillag. Jött, jött közelebb. Egy lány tartott maga előtt egy tálcát. A lány arca homályban volt, haja lobogó sátra is elvegyült az éjszaka fűrtjei közé. De a tálca mind sugárzóbb világgal áradt. Jaj, mi volt rajta! Szikrázó gyémánt, rubintos ékszerek, drága drágaságok. Angelónak olyan nehéz volt az emlékezete alja. - Hol láttam ezt a temérdek kincset, hol láttam? - töprengett a lelke. Aztán a lány már nem is volt ott: levegő lett a levegőben, magával szívta a hátráló homály. Csodálatos világteremtés kezdődött. Az egyik drágakő fennakadt az ég ruháján, nőtt, nőtt ragyogó nappá. A másik megcsordult s áradt, folyt, fehér édestej-folyóvá. A harmadik csak duzzadt, duzzadt család-szagú puha kenyérré. Már zöld volt a mező és nagykelyhű virágok harangozták a tavasz nagy miséjét. És most jött egy öregasszony. Nézése jó volt, mint a védő ima, szemei melegek, mint a napsütött szénaboglya. Ivott a tejből, evett a kenyérből, odatar-totta arcát a napnak. És erre kitelt az arca, haját újra a régi élet sugározta be, visszaszépülve, dicsőségesen megint az ő régi szép édesanyja volt. És szólt olyan hangon, mint gyermek-korában hallott orgona:

- Köszönöm, édes jó fiam, hogy meggyógyítottál.

Felébredt. Nehéz volt a feje. Nehéz volt a hörgése a két öreg alvónak. A két nyomorult drága véncsontnak, amint a rongyos ágyon egybefolytak: két nagy folyója az örök nyomorúságnak. Angelo fölkel. Lábujjhegyen odament a polchoz, lelopta onnan az ékes menyegzői kést, zsebébe dugta és halkán elhagyta a sátrat.

7. Az utak összejönnek.

Egész nap kószált a tenger partján. Most már nem kért, nem imádkozott, nem gondolkozott. Ő már mindent odatett a Megváltó tenyerére, lássa ő, mit csinál vele. Tegyen csodát, ha nem akarja a bűnt. Csak néha hullott ki ajkai közül gépies ismétléssel: - Péntek van, péntek van.

Ma nagyon tavasz volt a tavasz. A nap sütött, a tenger nem mozdult. Csak kék volt és mosolygott. Mérföldön tükrét odatartotta Angelónak: - Sok arcod van már bennem, jó fiú, - mondta a tenger. - Bennem van kisfiú-arcod: felhőtlen szemekkel, csodát nyitogató kis királyfi-arccal. Bennem van minden lelked, minden napod arca. Nézd meg jól magadat, Angelo, mert holnap más arcod lesz és ezt soha sem kapod vissza.

Aztán egyszer csak lebukott a nap. Belehullott a tengerbe s az kioltotta, mint ártó szent. A sziklákon felmászott az éjszaka. Felmászott és sürgetően súgta: - Siessetek emberek, paráználkodjatok, nyivasszatok, raboljátok, öljétek egymást, gyorsan, gyorsan! Mert reggel öt órakor megint nap lesz, törvény, illem és kereszténység.

A kapu nyitva volt, az ajtók nyitva voltak. Senki, senki. A kés is nyitva volt a jobb kezében. - De nem használok, úgy-e, jó Istenem, nem használok! - lihegte az utolsó imája.

Aztán benn volt a nagy erkélyszobában. A homályban olyan hidegen világított a nagy tükör. A tükör előtt állt az üveges szekrényke. Benne az ékszerek. Úgy fogta lépteit, mintha mázsás zsákokat vinne és félne, hogy lezuhanak és elzúzzák a lábait. Odaért a szekrénykéhez. Kinyitotta. Bal kezét rátette a drágaságokra. Hideg futott át a karján a szívéig. De hallotta édesanyja köhögését.

Valami árnyék lebbent előtte. A tükörbe nézett. Egy homályba szövődő alak közeledett feléje. A négy szem találkozott a tükörben. Éles sikoltás hasadt fel. Angelo megfordult, ugrott egyet. Az ékes menyegzői kés már nem volt hiában kés.

Valami zuhant. Ravatalos csend és sötétség volt. Valami meleg nedvesség volt a kezén. A kandalló polcán terebélyes karú ezüst gyertyatartók állottak. Oda tapogatózott. Zsebéből gyújtót vett elő, meggyújtott egy gyertyát. A világot a terem közepére vitte. Hátracsapzó fejével ott feküdt a földön a fiatal lány. Melléből csurgott a vér.

Angelo kitépte a kést a sebből. Kidobta a nyílt erkélyen át a tavasz szelíd hűgai közé. És azt hitte, hogy ezzel minden jóvá van téve, hogy az irtózatos látvány eltűnik s a letarolt lány felszökik, él és énekel. De nem mozdult a halott.

Akkor Angelo odahajolt és nézte a holtat. Szőke haja hátra folyt a padlatra. Dús, meleg és fényes volt, mint reggeli nap előömlése. Fehér nyakacska úgy tört hátra, mintha duzzogva csókot kérne. Szeme nyílt volt, kék és végtelen. Félig nyílt száján mintha még ott haboznék az élet, mint lenge madár, hogy elhagyja-e a megszokott drága fészket. Olyan könnyű volt az egész habtest és olyan irtózatosan súlyos.

Nézte, nézte a holtat Angelo. Nézte szemeivel, nézte egész testével-lelkével. És akkor ott a halott mellett, a nyomorult csenevészben felnyílt az ő csodájú virág: a halhatatlan fiatalság. Felnyitotta nagy kelyhét, mint titokzatos bozót halálos szép virága. Most látta meg Angelo a

lányt, az első lányt, most látta meg a hívó szépséget, a lelket termő csodálatos testet, a halálba tűnő fiatal dalt. És a megtiport vén fiatalemberben halálosan, végtelenül: felébredt a szerelem.

Felkelt. Óvatosan, mint alvó gyermeket, kényesen, mint habos fűtű csokrot karjaira vette az eloltott lánykát. Szép gondosan ráfektette a dívánra. Akkor felgyújtotta minden gyertyatartó minden lángját. Körültáborozta velük az alvó lányt. Lobogtak, sötétbús lobogással lobogtak a gyertyák, mint égő lombú fák. Aztán belemarkolt a drágakövekbe s szétszórta őket a holtra. Letérdelt a halott mellé. Nézte, nézte és csendesen imádkozott.

A hazatérő uraság és emberei úgy találták ott. Nem ijedt meg, nem futott, nem lázadott. Úgy térdelve könyörgő sírással búgott a közeledők felé: - Nézzék, nézzék, milyen szép. Nem akartam, én nem akartam.

8. Tényleg kikutathatatlanok.

A börtön udvarán méltóságos nagy készülődés volt. Sürgött a hóhér, forgott a két legénye. Készítették, csinosították a szegény Angelo mennyasszonyát: az akasztófát. - Egy óra múlva kezdődik az ünnep és ti még csak ennyire vagytok, hogy a görcs álljon a derekatokba, - morgolódott a hóhér.

Az udvaron már székek, állványok, jó árnyékos ülőhelyek vártak az úri közönségre. A nagy, vörös ragyás hóhér feládázkodott:

- Igaza van a főtisztelendő úrnak, fene káros jószág az az eredendő bűn. Mindennap rosszabb lesz a világ. Mikor fiatal voltam, minden héten akadt egy jó kiadós akasztás. A mai modern világban mindenki képviselő vagy miniszter lesz. Nem jut már senki az akasztófára.

De azután nagy ravasz mosolygás szélesedett el az ajkán:

- Azért az ember valahogy csak regresszálja magát. Nézzétek ezt a finom szép kötelet. Olyan kötél, hogy a spanyol király is megnyalna a nyakát utána. Ezelőtt húsz évvel vettem potom áron. Nyári napon vándoroltam s éppen egy köteleshez nyitottam be egy ital-vízért. Annak úgy látszik újhordja volt, mert majdnem semmiért tukmálta rám ezt a pompás kötelet. Most aztán jól felszámítom az államnak. Fizessen duplán, ha nem tud többet akasztatni. Ezt nevezem én valorizációnak.

Aztán jöttek úri urak és asszonyságok. Szép elegáns ruha volt rajtuk. Könnyű angolos villás-reggeli volt bennük. - Jaj, most borzadni fogunk, - örvendett bennük az öröm. - De azért sajnálkozni is fogunk egy kicsit, - vigyorgott a kereszténységük és két nagy gömbölyű könny-cseppet szorongatott a markában.

Végre jött a szomorú menet. Az elítélt, a pap, az emberi rend emberei. Angelo nem remegett, nem sírt, nem is dacolt. Minden meg nem élt rejtett szépsége feljött komoly arcára. Olyan volt ez az arc, mintha tűnő álomba nézett volna.

- Jaj, a fiam, a fiam! - Zokogott egy ősz ember az emberek közt.

A pap Angelo elé tartotta a feszületet:

- Csókold meg, édes fiam, - mondta édes hunyorgatással.

- Nem csókolom. Rajta mult minden, - felelt szelíd eltökéléssel Angelo.

Az öreg Massardo felemelte fejét. Zokogásnál síróbb hangon kiáltotta:

- Csókold meg, édes fiam, anyád meghalt, gondolj az üdvösségére!

Két nagy könnycsepp telt az elítélt szemeibe. Magához szorította a feszületet s három forró mély csókot csókolt rá. - Anyám, édesanyám, - suttogták ajkai.

A hölgyek elővették a zsebkendőjüket. Habos picicékre lehettek meg, finom illatok hancuroztak. Megkezdték a formáságokat. Aztán jött a hóhér munkája.

A szelíd-jó Angelo fenn lógott a kötélén. Szelíd és engedelmes volt ott is. Példásan végig-rángta a szokásos rángásokat, nehogy az úri közönség azt mondja, hogy hiába jött. Aztán szépen kinyújtotta a nyelvét, amint azt egy illetendő, tisztességes akasztott embernek ki kell nyújtania.

És akkor az úri kertben, szelíd virágok fehér ingása közt, elkezdett énekelni az elhajított véres kés:

Csudálatosak utaid, ó Gondviselés és parttalanul széles a te bölcsességed!

Voltam otromba vas, vak anyag a vak rögök között, haszontalan semmi a világ alvásában.

És az ember ütötte az embert, hogy keressen engemet. És a megvert emberek felhoztak a napfényre. Gyötrött ember formát adott nekem, hogy amíg izzít és kalapál, kisebb legyen a gyötrelme. És lettem kés, titokzatos végzettől viselő. Dicsőség a Gondviselésnek!

Lettem mozdulása örök elvégezésnek. Vérben fürdöttem, életet ontottam, lezuhanó ítélet voltam. Vak vas-rög, tompa anyag: most sorsok véres intézője vagyok. Kikutathatatlanok a Gondviselés útjai. Ő a dicsőség, ő a jóság.

És íme fennhangon himnuszt énekelt a kötél:

- Kikutathatatlanok a te utaid, szent Gondviselés! És jóságod bő, mint roppant folyó örök elömlése!

Voltam dobott mag, földből hajtott csira, zsenge céltalanság. Te ráfacstartad az embert az élet kárpadjára, hogy keresse mély értelmemet. És íme lettem örök forma, méltóságos elintézője a fogyhatatlan emberi harcnak. Lettem törvény, rend, büntető igazság. A rettenetes Jehova lecsapó jobbja lettem. Hála a te végtelen jóságodnak!

És friss sírja mélyén, bemohóskodó gyökerek szájánál, szétfutó nedvek elfutásában: felénekelte a halott leány teste:

- Kinyílik két szemem kék kelyhe a vak bolt alatt. Hogy csudálja a te utaid, csodálatos Gondviselés!

Örök imára csukott kezeim téged imádnak. A frissen fakadt véres száj mellemen neked mond himnuszt!

Születtem lenge virágnak, hajam sugarával, szám csókjaival. Születtem termő édesanyának: kis kacagó gyermekek fakadtak volna belőlem.

De volt egy beteg öregasszony, egy jó fiú, egy kés és egy csomó drága hiábavalóság. És nem vagyok többé szőke kacagás. Behullt szemeim kék boltja, emlőcskéim hajjai összeomlottak, férgek eszik szépségemet. Kikutathatatlanok a Gondviselés útjai!

És végül énekelt a hulla az akasztófán:

Kikutathatatlanok a Gondviselés útjai! Aludt a vas a földben. Rejtett a kötél a növényben. Csecsemő bimbózott szép asszony kebelén.

Én születtem, hogy szeressek és jó legyek. Oh, édesanyám, szegény édesanyám!

És mindez összetalálkozott. Jaj, de furcsa história lett belőle! Ölt a kés, elomlott a fiatal leány, ítélte a kötél. És átokkal halt meg az én jó édesanyám.

Most vagyok világ szégyene, eltagadott hullá. Oh, Gondviselés, oh, Gondviselés!

A négy ének összefolyt. Megverte a levegő síkjait. A levegő tovább adta őket. Beleverte az emberek házaiba. Tovább énekelték a kövek, zúgták a templomok, harsogták az orgonák. És az oltárok előtt, a papok ajkán széles zengéssel zengett ki a meggyült ének: Te Deum laudamus!

És mindenfelé, amerre szétmarnak a Gondviselés útjai: az örültek hagymázában, a kereskedő okos számításában, a vajúdo anya üvöltéseiben, a kamasz tavaszi gerjedésében, az anyag és erő minden gyilkos furfangjában: vérrel, könnyel, csókkal tovább volt világ a világ.

Nervi, 1924. dec. 24.